Fiyatı: 20₺
ISSN 1309 - 9418
Haziran • 2021 • YIL 11 • SAYI 128 • ISSN 1309-9418 • Aylık - Yaygın Süreli Yayın

İKTİSAT VE TOPLUM

www.iktisatvetoplum.com

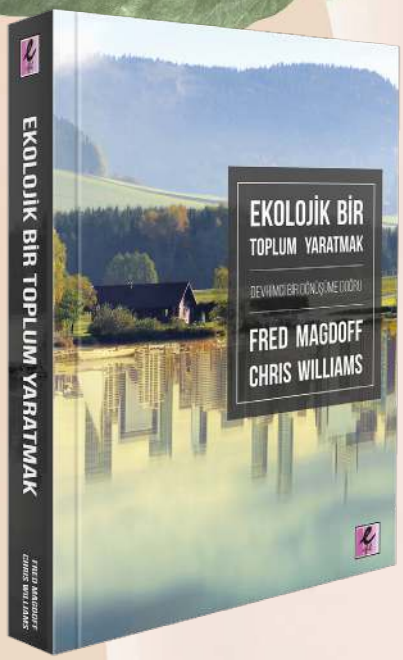
DAVRANIŞSAL İKTİSADIN ARAYIŞI

Devrim Dumludağ - Melodi Buket Kanlıoğlu ▪ Emin Karagözoğlu - Kerim Keskin
Hatime Kamilçelebi ▪ Levent Neyse ▪ Zafer Akın ▪ Ayça Ebru Giritligil - Deniz Nebioğlu
Ahmet Müderrisoğlu ▪ Ayça Tekin-Koru - Oktar Türel ▪ Ercan Eren ▪ Hüseyin Özel ▪ Fikret Şenses

EKOLOJİK BİR TOPLUM YARATMAK

Devrimci Bir Dönüşüme Doğru

FRED MAGDOFF - CHRIS WILLIAMS

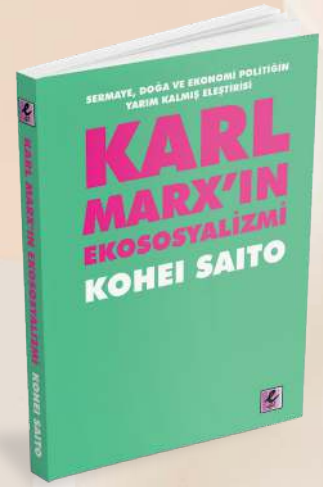
Ekolojik Bir Toplum Yaratmak, ekolojik istikrarsızlığı destekleyen bu sistemi değiştirmeye yönelik yapılacak reformların hayati önem taşıdığını vurguluyor fakat asıl önemli olan, bu sistemi sosyo-ekolojik bir devrimle değiştirmek. Toplumu demokratik, eşitlikçi ve adil bir düzende sürdürmek mümkün. Toplum, söylenenin aksine temelde rekabetçi değil, yani doğayla iş birliği içerisinde yaşamak mümkün. Toplumdaki bu temel değişimle ekolojik bir toplum yaratmak mümkün!

Yeşilin Daha Kızıl Tonu

Bilim ve Sosyalizimin Kesişimleri

Ian Angus

Karl Marx'ın Ekososyalizmi:

Sermaye, Doğa ve Ekonomi Politiğin Yarım Kalmış Eleştirisi

Kohei Saito

Bir Gurmenin Kapitalizm Rehberi

Yediklerimizin Politik İktisadını Anlamak

Eric Holt-Giménez

İktisat ve Toplum Dergisi

www.iktisatvetoplum.com

Haziran 2021
YIL 11 • SAYI 128
ISSN 1309-9418
Aylık-Yaygın Süreli Yayın

Yayın Kuruluna göndermek istediğiniz yazıları ofc1962@gmail.com, iktisatvetoplum@gmail.com, info@iktisatvetoplum.com adreslerine gönderebilirsiniz.

İktisat ve Toplum Dergisi, Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şirketi tarafından ayda bir yayımlanan yaygın bir dergidir.

Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergiye gönderilen makaleler Yayın Kurulu ve Editör onayıyla yayımlanmaktadır. İTD'nin reddedilen yazılar için herhangi bir gerekçe gösterme zorunluluğu yoktur.

© Her hakkı saklıdır
Dergide yazı, makale, fotoğraf ve ilistrasyonların elektronik ortam da dahil olmak üzere çoğaltma hakkı Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şirketine aittir ve yazılı izin olmaksızın kullanılamaz.

Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İktisat ve Toplum Dergisi, EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Derginin Sahibi:
Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şirketi Adına;
Fethiye Çolak

Yazı İşleri Müdürü: Fethiye Çolak

Editör: Ömer Faruk Çolak

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Hatice Kübra Demirel

Sosyal Medya Editörü: Özkan Karahan

Muhasebe ve Dağıtım Sorumlusu: Mert Bolata

Danışma Kurulu:

Alpay Filiztekin (Özyeğin Üniversitesi), **Asaf Savaş Akat** (Bilgi Üniversitesi), **Burhan Şenatalar (**Bilgi Üniversitesi), **Celal Naci Küçüker (**Pamukkale Üniversitesi), **Çelik Kurtoğlu** (Ankara Üniversitesi), **Dani Rodrik** (Princeton Üniversitesi), **Ercan Eren** (Yıldız Teknik Üniversitesi), **Erdal Atabek, Erdal Özmen** (ODTÜ), **Ergun Türkcan**, **Erinç Yeldan** (Kadir Has Üniversitesi), **Ersin Kalaycıoğlu** (Sabancı Üniversitesi), **Fatma Doğruel** (Marmara Üniversitesi), **Fikret Şenses** (ODTÜ), **Francesco Boldizzoni** (University of Helsinki), **Hasan Ersel**, **Hasan Kazdağlı** (Hacettepe Üniversitesi), **İlhan Tekeli** (ODTÜ), **İnsan Tunalı** (Koç Üniversitesi), **İzzettin Önder**, **Kenan Mortan** (Mimar Sinan Üniversitesi), **Meghnad Desai** (London School of Economics), **Murat Çokgezen** (Marmara Üniversitesi), **Mustafa Pirili**, **Nazım Kadri Ekinci** (Harran Üniversitesi), **Nilüfer Göle** (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales), **Oğuz Esen** (İzmir Ekonomi Üniversitesi), **Oktar Türel** (ODTÜ), **Osman Aydoğuş** (Ege Üniversitesi), **Osman S. Arolat**, **Örsan Öymen** (Işık Üniversitesi), **Rauf Gönenç** (OECD), **Refet Gürkaynak** (Bilkent Üniversitesi), **Refik Erzan** (Boğaziçi Üniversitesi), **Sadi Uzunoğlu** (Trakya Üniversitesi), **Selçuk Candansayar** (Gazi Üniversitesi), **Serdar Sayan** (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), **Seyfettin Gürsel** (BETAM), **Şinan Sönmez** (Atılım Üniversitesi), **Suut Doğruel** (Marmara Üniversitesi), **Sübidey Togan** (Bilkent Üniversitesi), **Şevket Pamuk** (Boğaziçi Üniversitesi), **Şiir Yılmaz**, **Taner Berksoy** (Piri Reis Üniversitesi), **Timur Han Gür** (Hacettepe Üniversitesi), **Timur Kuran** (Duke Üniversitesi), **Uğur Eser** (Abant İzzet Baysal Üniversitesi), **Vural Fuat Savaş, Yılmaz Akyüz** (Former Chief Economy UNCTAD, İsviçre), **Ziya Öniş** (Koç Üniversitesi)**.**

Yayın Kurulu:

Abdullah Yalaman (Osmangazi Üniversitesi), **Ahmet Faruk Aysan** (Hamad Bin Khalifa University), **Alpay Hekimler** (Namık Kemal Üniversitesi), **Alper Duman** (İzmir Ekonomi Üniversitesi), **Alper Güzel** (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), **Altuğ Yalçıntaş** (Ankara Üniversitesi), **Anıl Aba** (Kadir Has Üniversitesi), **Asena Caner** (TOBB-ETU), **Ayça Ebru Giritligil** (Bilgi Üniversitesi) **Ayça Tekin Koru** (TED Üniversitesi), **Aykut Kibritçioğlu** (Türk-Alman Üniversitesi), **Aykut Lenger** (Ege Üniversitesi), **Ayşe Mumcu** (Boğaziçi Üniversitesi), **Begüm Özkaynak** (Boğaziçi Üniversitesi), **Betül Yüce Dural** (Anadolu Üniversitesi), **Bilal Bağış** (Bingöl Üniversitesi), **Bora Süslü** (Muğla Üniversitesi), **Boris Kagarlitsky** (Institute for Globalisation Studies and Social Movements) **Burak Saltoğlu** (Boğaziçi Üniversitesi), **Cem Oyvat** (University of Greenwich), **Cevat Giray Aksoy** (King's College London), **Ceyhun Elgin** (Boğaziçi Üniversitesi), **Coşkun Küçüközmen** (İzmir Ekonomi Üniversitesi), **Değer Eryar** (İzmir Ekonomi Üniversitesi), **Devrim Dumludağ** (Marmara Üniversitesi), **Ebru Voyvoda** (ODTÜ), **Ege Yazgan** (Bilgi Üniversitesi), **Elif Karaçimen** (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), **Ensar Yeşilyurt** (Pamukkale Üniversitesi), **Ensar Yılmaz** (Yıldız Teknik Üniversitesi), **Erol Kutlu** (Anadolu Üniversitesi), **Esma Gaygısız** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), **Feride Doğaner Gönel** (Yıldız Teknik Üniversitesi), **Fikret Adaman** (Boğaziçi Üniversitesi), **Funda Barbaros** (Ege Üniversitesi), **Hakan Ercan** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), **Hakan Kışlal** (Saint Leo University), **Hakan Mıhcı** (Hacettepe Üniversitesi), **Hakan Özyıldız**, **Hakan Uslu** (Adıyaman Üniversitesi) **Hakan Yetkiner** (İzmir Ekonomi Üniversitesi), **Hale Balseven** (Akdeniz Üniversitesi), **Haluk Levent** (İstanbul Bilgi Üniversitesi), **Hasan Cömert** (ODTÜ) **Hatice Aztimur** (Harran Üniversitesi), **Hüseyin Özel** (Hacettepe Üniversitesi), **Hüseyin Taştan** (Yıldız Teknik Üniversitesi), **Işıl Erol** (Özyeğin Üniversitesi), **İbrahim Semih Akçomak** (ODTÜ), **İhsan Seddar Kaynar** (Hakkari Üniversitesi), **İlhan Can Özen** (ODTÜ), **Leyla Firuze Özalp** (Amasya Üniversitesi), **Levent Koçkesen** (Koç Üniversitesi), **Levent Neyse** (WZB & DIW Berlin), **M. Aykut Attar** (Hacettepe Üniversitesi), **M. Özgür Kayalıca** (İstanbul Teknik Üniversitesi), **Mehmet Fatih Cin** (Çukurova Üniversitesi), **Meltem Dayıoğlu Tayfur** (ODTÜ), **Metin Sarfati** (Marmara Üniversitesi), **Muammer Kaymak** (Hacettepe Üniversitesi), **Murad Tiryakioğlu** (Afyon Kocatepe Üniversitesi), **Murat Donduran** (Yıldız Teknik Üniversitesi), **Murat Üçer** (Turkey Data Monitor), **Mustafa Sönmez**, **N. Emrah Aydınonat** (Bahçeşehir Üniversitesi), **Natalya Ketenci** (Yeditepe Üniversitesi), **Nazire Nergiz Dinçer** (TED Üniversitesi), **Necat Coşkun** (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), **Nuri Vedit İnal** (Yeditepe Üniversitesi), **Oğuz Öztunalı** (İstanbul Bilgi Üniversitesi), **Oğuz Yıldırım** (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi), **Onur Yıldırım** (ODTÜ), **Orhan Şimşek** (Artvin Çoruh Üniversitesi), **Ömer Yalçınkaya** (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi), **Öner Günçavdı** (İstanbul Teknik Üniversitesi), **Özgür Orhangazi** (Kadir Has Üniversitesi), **Recep Yücedoğru** (Bülent Ecevit Üniversitesi), **Sacit Hadi Akdede** (İzmir Bakırçay Üniversitesi), **Salih Barışık** (Gaziosmanpaşa Üniversitesi), **Sayım Işık** (Akdeniz Üniversitesi), **Selim Çağatay** (Akdeniz Üniversitesi), **Serkan Küçükşenel** (ODTÜ), **Seval Mutlu Çamoğlu** (Ordu Üniversitesi), **Sevil Acar** (Boğaziçi Üniversitesi), **Sinem Yapar Saçık** (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi), **Süleyman Değirmen** (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi), **Stavros Mavroudeas** (Panteion University), **Ufuk Akçiğit** (Chicago Üniversitesi), **Uğur Emek** (Başkent Üniversitesi), **Ümit Bulut** (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi), **Yaşar Uysal** (Dokuz Eylül Üniversitesi).

İdare Yeri: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şirketi
Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apt. No: 9/7 06670
Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 96
Faks : (+90) 312 442 52 12
Web : www.iktisatvetoplum.com
e-posta : iktisatvetoplum@gmail.com, info@iktisatvetoplum.com

Baskı: Ayrıntı Basım Yayım ve Matbaacılık Hizmetleri Sanayi Ticaret Anonim Şirketi ,
İvedik Organize Sanayi Bölgesi 28. Cad. 2284 Sok. No: 105/A
Ostim/Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 394 55 90 • E-mail: info@ayrintibasimevi.com.tr
Dağıtım: Dünya Eko Basım Yayın ve Dağıtım Tic. ve San. A.Ş.
Eski Büyükdere Cad. No 37 Kat 4 Maslak İş Merkezi
MASLAK-SARIYER/İSTANBUL • Tel: 0 217 681 19 02

İçindekiler

4 **İşsizlik ve Mutluluğun Türkiye'deki İlişkisi**
Melodi Buket Kanlıoğlu, Devrim Dumludağ

12 **Davranışsal İktisat(çılar) Ne Yapar? Bir Pazarlık Modeli Örneği**
Emin Karagözoğlu, Kerim Keskin

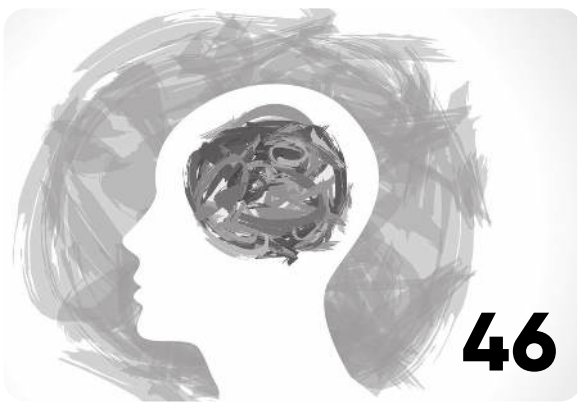
22 **Davranışsal İktisatta Bentham'dan Kahneman'a Deneyimlenen Mutluluk**
Hatime Kamilçelebi

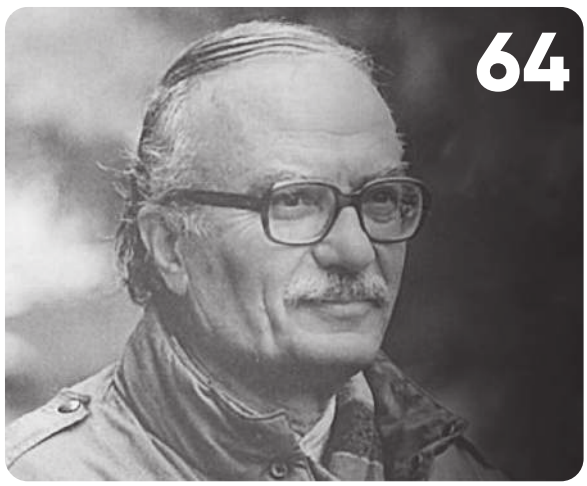

28 **Ekonomik Eşitsizlikler ve İktisat Deneyleri**
Levent Neyse

33 **Davranışsal İktisat Üzerine Hızlı ve Yavaş Düşünmek**
Zafer Akın

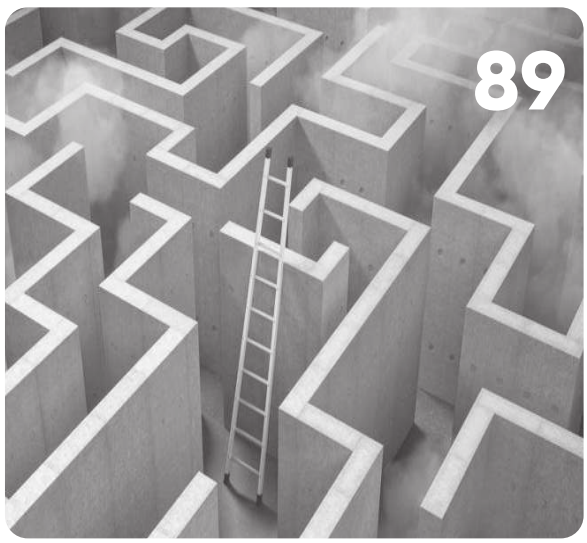
46 **Yeniden Dağıtım Politikalarının Emek Arzına Etkisi: Deneysel İktisattan Ne Öğrenebiliriz?**
Ayça Ebru Giritligil, Deniz Nebioğlu

50 **Fark Yaratanlar: Ahmet E. Müderrisoğlu**

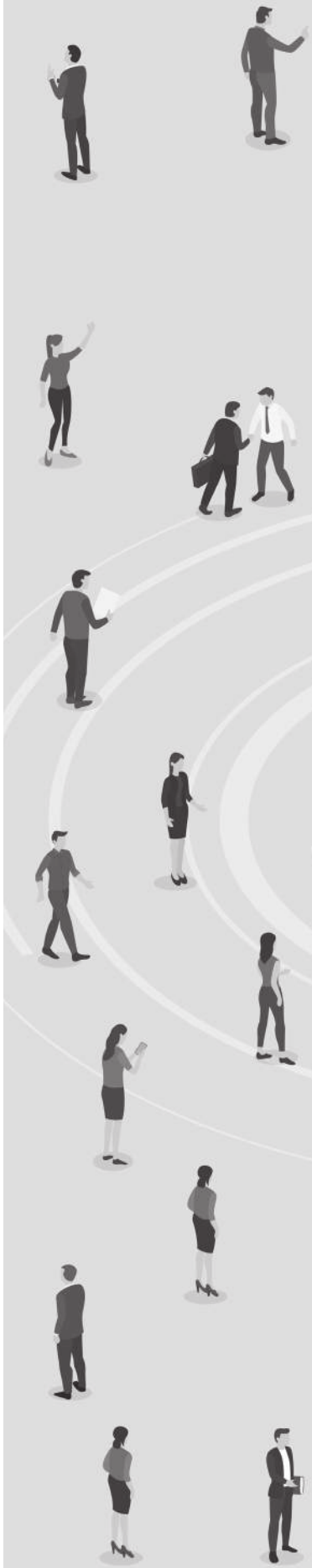
64 **Bir Yurtseverin Ardından: Dr. Ali Nejat Ölçen (1922-2020)**
Ayça Tekin-Koru, Oktar Türel

89 **Gerçekçi İktisat: Algoritmik Matematik ve Klinik İktisat**
Ercan Eren

105 **Carl Menger: Yöntembilgisel Bireycilik ve Görünmez El**
Hüseyin Özel

119 **Kitap İncelemesi: Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi**
Fikret Şenses

Davranışsal İktisadın Arayışı

İktisadi olgular, iktisat yazınını da doğal olarak etkilemekte. Örneğin, 1929 Krizi sonrası Keynesyen Okul öne çıkarken, 1970 sonrası Monetarist Okul ve takipçisi yaklaşımlar popüler oldu. 1980 sonrasında doktora tezlerini ana konular halinde sıralasak başı ihracata yönelik büyüme, finansal serbestleşme, kurala dayalı para politikaları çeker. 2008 Krizi sonrasında da kurumcu iktisat, davranışsal iktisat ve deneysel iktisat gibi göreli olarak daha yeni yaklaşımlar çok yazılır, çok konuşulur oldu.

Bu yaklaşımlar daha çok ana akım teori ve Keynesyen tabanlı. Örneğin Keynes'in beklentiler ve tüketim, tasarruf (yatırım) kararlarına bakışındaki psikolojik yaklaşımı bugün davranışsal iktisatçıların bir kısmı için yol açıcı olmuştur.

İTD daha önce kurumcu ve davranışsal iktisat özel sayıları yapmıştı, şimdi yine bir özel sayıyla karşınızdayız. Bu tekrarın nedeni, konuyla ilgili yeni çalışmaların varlığıdır. Özellikle son yıllarda davranışsal iktisat artık daha çok alana indi diyebiliriz. Özel dosyamıza farklı üniversitelerden akademisyenler destek verdi, hepsine teşekkür ediyoruz.

Bu sayıda bir bürokrata, bir siyasetçiye ve saygın bir iktisatçıya, geçen yıl yitirdiğimiz Ali Nejat Ölçen'e ayrı bir yer açtık. Makaleyi sevgili Ayça Tekin-Koru ve değerli hocamız Oktar Türel kaleme aldı. Üstelik de muhteşem bir başlıkla "Bir Yurtseverin Ardından: Dr. Ali Nejat Ölçen (1922-2020)".

Sayımızdaki tüm makaleleri ilgiyle okuyacağınızı tahmin ediyorum.

Mayıs ayı itibarıyla kâğıt fiyatları, 2020'nin Mayıs ayına göre %46,16 oranında arttı, basım maliyetleri de yine benzer oranda yükseldi. Bununla birlikte posta ve kurye hizmetleri de yıllık bazda Nisan ayı itibarıyla %25,67 arttı. İktisat ve Toplum Dergisi olarak yaklaşık bir buçuk senedir bu maliyetlere katlanıyor, fiyat artışı gerçekleştirmiyoruz. Bununla birlikte dergiye sürekli ve düzenli reklam da alamıyoruz. Artık herkes biliyor, reklam almanın yolu yandaş ya da arkadaş olmaktan geçiyor. Biz ***"özgür basın organı"*** olmayı tercih ediyoruz; özgür kalmak istiyoruz.

Bu sebeple, geçmişte yaptığımız çağrıyı yineliyoruz. Dergimizi daha geniş kitlelere ulaştırmamızda bizimle olun, arkadaşlarınıza ve çevrenize dergimizi önerin. İktisat ve Toplum Dergisi sizinle birlikte var. Biz, birlikte özgürüz.

Sağlıkla, sevgiyle ve okuyarak, okutarak kalın.

Ömer Faruk Çolak

Melodi Buket Kanlıoğlu
Marmara Üniversitesi
melodibuket5@hotmail.com

Devrim Dumludağ
Marmara Üniversitesi
dumludag@marmara.edu.tr

İşsizlik ve Mutluluğun Türkiye'deki İlişkisi[1]

İşsizliğin sadece maddi maliyetleri değil, manevi maliyetleri de bulunmaktadır. İşsiz olmak bireyin ekonomik durumunu olumsuz etkilediği kadar bireyin yaşam kalitesini ve mutluluğunu da olumsuz etkilemektedir.

Giriş

Dünyada giderek artan küreselleşme ve otomasyonla birlikte, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ortaklaşa mücadele vermek durumunda kaldığı en önemli sorunlardan biri işsizliktir. Gelişen teknolojiyle beraber ülkelerin sermaye yapısında birtakım değişiklikler meydana gelmiş, bunun yanında zaman içerisindeki nüfus artışlarına bağlı olarak iş gücündeki artış da istihdam yaratma konusunda birtakım sorunlar oluşturmuştur. Yaşanan gelişmeler kadar krizler de dünyadaki işsizliği arttıran etmenlerden biridir. Örneğin Dünya Bankası (World Bank) verilerine göre 2008 yılında yaşanan küresel kriz neticesinde işsizlik oranı dünyada %5,35 iken krizin etkilerinin görüldüğü yıl olarak ifade edilebilen 2009 yılında ise işsizlik oranı %6'ya yükselmiştir. Yine krizin olduğu yıl Avrupa Birliği'nde işsizlik oranı %7,20 iken 2009 yılında %9,11'e yükselmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 2008 yılında %5,8 olan işsizlik oranı 2009 yılında %9,28'e yükselirken, 2019 yılında %3,70 olan oran 2020 yılında COVID-19 salgını sebebiyle %8,90'a yükselmesi beklenmektedir (IMF 2020).

Bir ülkenin potansiyel işgücünü istihdama dahil edememesi mikro ve makro boyutta olumsuz etkilere sebep olacaktır. İşsizlik, insanların gelir durumlarını olumsuz etkilerken yaşam standartlarını da düşürmektedir. İstihdam ediliyor olmak bireye gelir elde etme, sosyalleşme, pozitif iyi olma hali kazandırmaktadır. İşsiz olmak ise bireye hem maddi hem de manevi kayıplara sebep olmaktadır.

İşsizliğin sonuçlarından biri de insanların mutluluklarını olumsuz etkilemesidir. Genel olarak çalışıyor olmak bireyin mutluluğunu olumlu etkilerken, işsiz olmak ise mutluluğu olumsuz etkilemektedir. İşsizliğin yoğun olduğu bölgelerde yaşıyor olmak, işsiz bireylerin kişisel çalışma hayatı ve ülkedeki çalışma ortamına ilişkin beklentileri de mutluluk üzerinde farklı etkilere neden olabilmektedir (Clark ve Oswald 1994; Clark 2003).

Diğer gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere kıyasla Türkiye uzun yıllardır yüksek işsizlik olgusuyla mücadele etmektedir. TÜİK

verilerine göre 2003 yılında %10,50 olarak gerçekleşen işsizlik oranı küresel krizle birlikte 2008 yılında %11,00'e, 2009 yılında ise %14,00'a yükselmiştir. Uzun bir süredir ise işsizlik oranı % 10'un üzerinde seyretmektedir.

Bu çalışmada TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anketi kullanılarak 2003-2018 yılları için Türkiye'deki işsiz bireylerin, çalışanların ve iş gücü dışında olan bireylerin mutluluk analizi yapılmakta, şehir düzeyinde ise işsizlik yoğunluğu ile mutluluk ilişkisi incelenmektedir. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun, Yaşam Memnuniyeti Anketi'nin 2003-2018 yılları veri seti olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın sonucunda; işsiz olmanın yaşam memnuniyeti ile negatif, çalışıyor olmanın ise pozitif ilişkili olduğu; işsizliğin yoğun olduğu yerlerde yaşayan işsizlerin mutluluklarının (yoğunluğun az olduğu yerlere kıyasla) daha az olumsuz etkilendiği görülmüştür. Bireylerin gelecek yıl çalışma hayatına ilişkin beklentilerinin pozitif olmasının yaşam memnuniyetini olumlu etkilediği, karamsar olmalarının ise olumsuz etkilediği görülmüştür. Kişisel çalışma durumu ve ülkedeki çalışma durumu hakkında olumlu beklentiye sahip olmak işsizlerin yaşam memnuniyetini olumlu etkilerken, olumsuz beklentiye sahip olmak yaşam memnuniyeti üzerinde ters etki yaratmaktadır.

Literatür Bulguları

Bireyin ve yaşadığı toplumun önemli bir makroekonomik göstergesi işsizliktir. Tanım gereği, işsizler referans haftası boyunca hiç çalışmayan ve iş arayanlardan oluşmaktadır (Stewart, 1950). İşsiz olmak bireyi hem maddi hem de psikolojik olarak olumsuz etkilemektedir.

İşsizlik ve mutluluk yazınında araştırmacıların bir kısmı çeşitli panel veri setlerini kullanarak (*British Household Panel Study-GHQ Survey, German Socio-Economic Panel (GSOEP), Household Income and Labour Dynamics Survey of Australia (HILDA), Longitudinal Internet Studies for the Social sciences (LISS) vb.*) işsizlik ve mutluluk arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir (Clark ve Oswald 1994; Winkelmann ve Winkelmann 1995; Clark 2003; Carrol 2005; Winkelmann 2009; Kassenboehmer ve DeNew 2009; Meer ve Wielers 2016). Çalışmalar, genel olarak işsiz olmanın yaşam memnuniyeti ile ilişkili olduğunu ve ilişki yönünün de negatif olduğunu ifade etmektedir. Bazı çalışmalar işsizlikten kaynaklanan olumsuzlukların (işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde) mutluluk üzerinde daha az olumsuz etki yarattığını ifade etmişlerdir (Clark ve Oswald 1994; Clark 2003). Bireyin çevresinde kendisi gibi işsizlerin olması referans etkisi yaratarak mutluluk üzerindeki olumsuz etkiyi frenlemektedir. Öte yandan işsizliğin maddi maliyetlerinin manevi maliyetlerinden daha yüksek olduğunu, işsizliğin kadınlara kıyasla erkeklere daha fazla zarar verdiğini, öznel iyi oluşun öz saygı ve işsizlikten etkilendiğini gösteren çalışmalar da vardır (Winkelmann ve Winkellman 1995; Clark 2003; Meer ve Wielers 2016).

Literatürde karşılaşılan çalışmaların bir kısmı ise yatay kesit verilere dayandırılarak ele alınmıştır (Gallie ve Russell 1998; Ahn vd.2004; Vatter 2012; Ohtake 2012; Wulfgramm 2014; Stam, Sieben vd. 2015; Wen-Hao ve Hou 2018). Yatay kesit verisiyle yapılan çalışmalarda nüfusu genç ülkelerde gençlerin işsizlikten daha az olumsuz etkilendikleri, işsizliğin mutluluk üzerindeki etkisinin ülkelere göre farklılaşabildiği, refahı işsizlere dağıtmak yerine iş yaratmanın mutluluk üzerinde daha etkili olduğu, işsiz kalmanın, işsizlik deneyimini yaşamanın ve işsizlik korkusunun mutluluğu azalttığı görülmüştür (Gallie ve Russel 1998; Ahn vd. 2004; Ohtake 2012).

Son olarak literatürde T zamanlı çalışmalar da bulunmaktadır (Angeles 2010; Feather ve O'Brien 1986; Andersen 2009). Bu kategorideki çalışmalarda işsiz kalan bireylerin kendilerini daha az yetkin, daha depresif hissetme eğilimine ve daha düşük yaşam memnuniyetine sahip oldukları ortaya konmuştur. Çalışmalarda iş kaybının mutluluk üzerindeki olumsuz etkisinin orta gelir grupları üzerinde çok daha güçlü olduğu ifade edilmiştir (Feather ve O'Brien 1986; Andersen 2009).

Literatürde, beklentiler ve yaşam memnuniyetine ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır (Gao ve Smyth 2011; Michalos 1980;

Møller 1996 vb.). Bunun yanı sıra gelecek yıl çalışma hayatına ilişkin beklenti sorusunun yer aldığı çalışmalara da rastlanmaktadır (De Juan ve Mochón 2014; Caner 2014). Araştırma bulgularına göre genel olarak gelecek yıl veya 5 yıl sonrası için beklentilerin daha iyi olması yaşam memnuniyetiyle pozitif ilişkili iken, beklentilerin daha kötü olması ise yaşam memnuniyetiyle negatif ilişkilidir. Aynı zamanda burada bir asimetri ortaya çıkmaktadır, olumsuz beklentilerin mutluluk üzerindeki etkisi olumlu beklentilerin etkisinden daha güçlüdür. Bu durum çalışma hayatına ilişkin beklentiler için de geçerlidir.

Türkiye'de Mutluluğun Ölçümü

Türkiye'de yaşam memnuniyeti Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) uygulamakta olduğu "*Yaşam Memnuniyeti Anketi*" ile ölçülmektedir. Ankette yer alan "*Yaşamınızı Bir Bütün Olarak Düşündüğünüzde Ne Kadar Mutlusunuz?*" sorusu ve soruya verilen "*1-Çok Mutlu, 2-Mutlu, 3-Orta, 4-Mutsuz, 5-Çok Mutsuz*" yanıtları mutluluğu ölçmeye olanak sağlamaktadır.

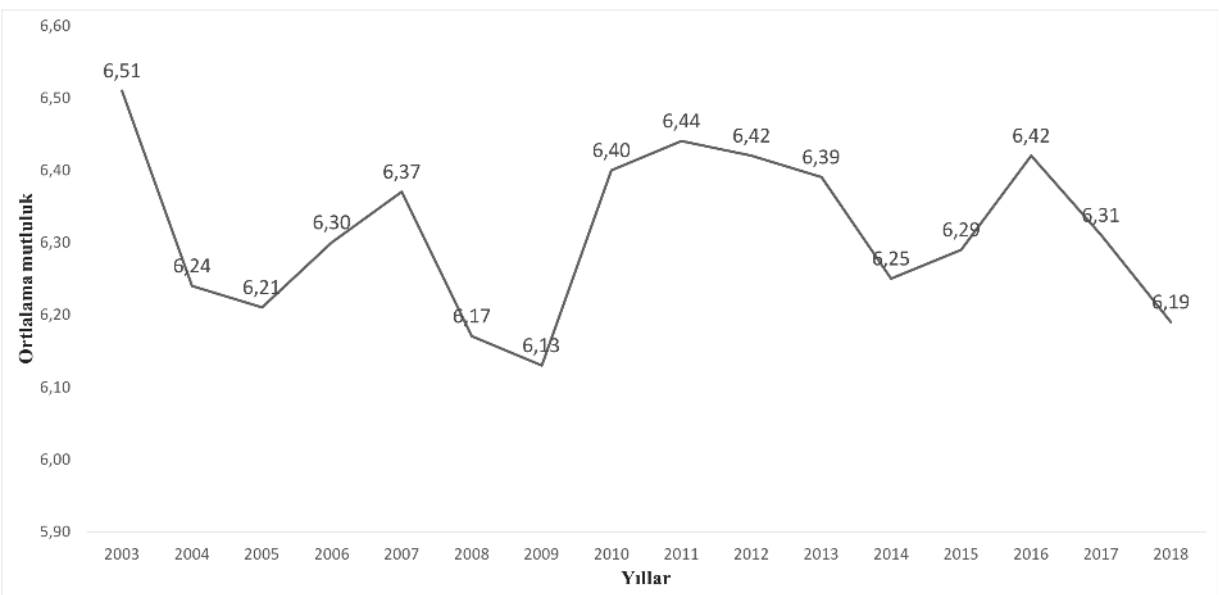
TÜİK, mutluluk araştırmasını ilk olarak 2003 yılında *Hane Halkı Bütçe Anketi*'ne ek olarak gerçekleştirmiştir. Yıllık olarak uygulanan Yaşam Memnuniyet Anketi; hane ve fert olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bu çalışmada 2003-2018 yılları için Türkiye'deki işsiz bireylerin çalışanlar ve iş gücü dışındakilerle karşılaştırmalı olarak yaşam memnuniyetlerini incelemek amacıyla TÜİK'in Yaşam Memnuniyeti Anketi kullanılmıştır.

Betimsel Bulgular

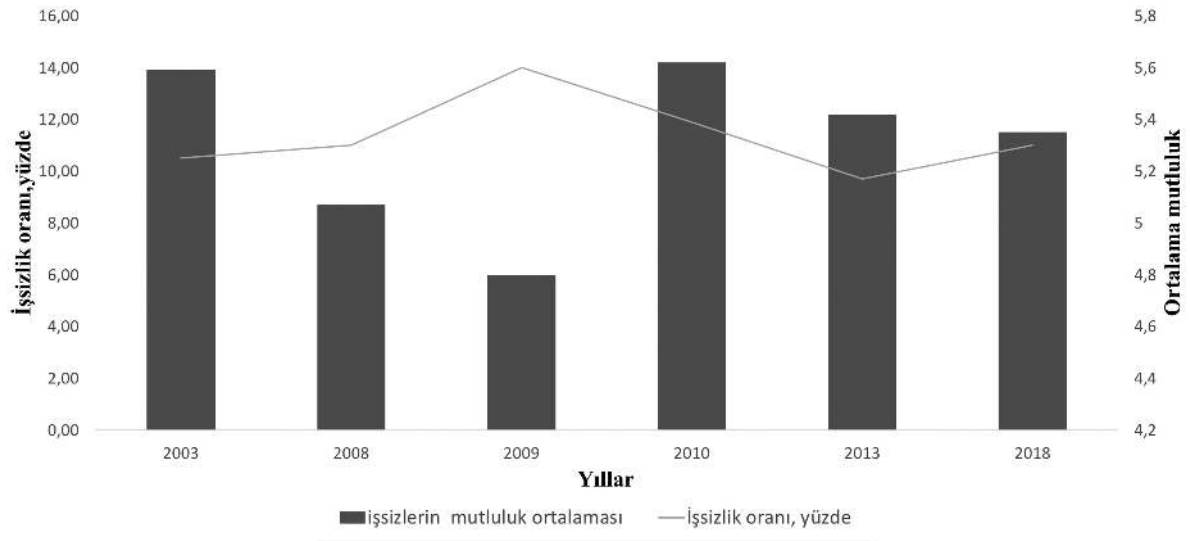
TÜİK, yaşam memnuniyeti anketinde mutluluğu 5'li likert ölçekle ölçmektedir. Dünyada ise mutluluk ölçümü genellikle 10'lu likert ölçekle ölçüldüğünden, TÜİK YMA verileri 10'lu ölçeğe dönüştürülmüştür.[2] 2003-2018 yılları için Türkiye'nin mutluluk ortalaması 10'lu likert ölçekle gösterilmiştir. Anketin yapıldığı ilk yıl mutluluk ortalaması 6,51 olarak bulunmuştur. Küresel krizin hemen öncesinde 6,17 olan Türkiye'de mutluluk skoru, 2008 ve 2009 yılında düşüş yaşamıştır. Küresel krizin etkilerinin yaşandığı yıl olması sebebiyle mutluluğun düşmesi olağandır. Mutluluk ortalaması 2018 yılı için ise 6,19 hesaplanmıştır. COVID-19 salgını ile mutlulukta hem küresel bazda hem de ülke bazında bir düşüş olması oldukça muhtemeldir.

Şekil 2'de seçili yıllardaki (2003, 2009, 2010, 2013 ve 2018) işsizlerin mutluluk ortalaması ve ilgili yıllara ait TÜİK'ten alınan işsizlik oranı verileri yer almaktadır. Başlangıç yılı olan 2003 yılında işsizlik oranı %10,50 iken işsizlerin mutluluk ortalaması 5,59'dur. Küresel kriz yılı olan 2008 yılında işsizlik oranı %11'e yükselirken, işsizlerin

Şekil 1: 2003-2018 Yılları Türkiye Mutluluk Ortalaması [0;10] Ölçek

Şekil 2: Seçili Yıllarda İşsizlik Oranı ve İşsizlerin Mutluluk Ortalaması

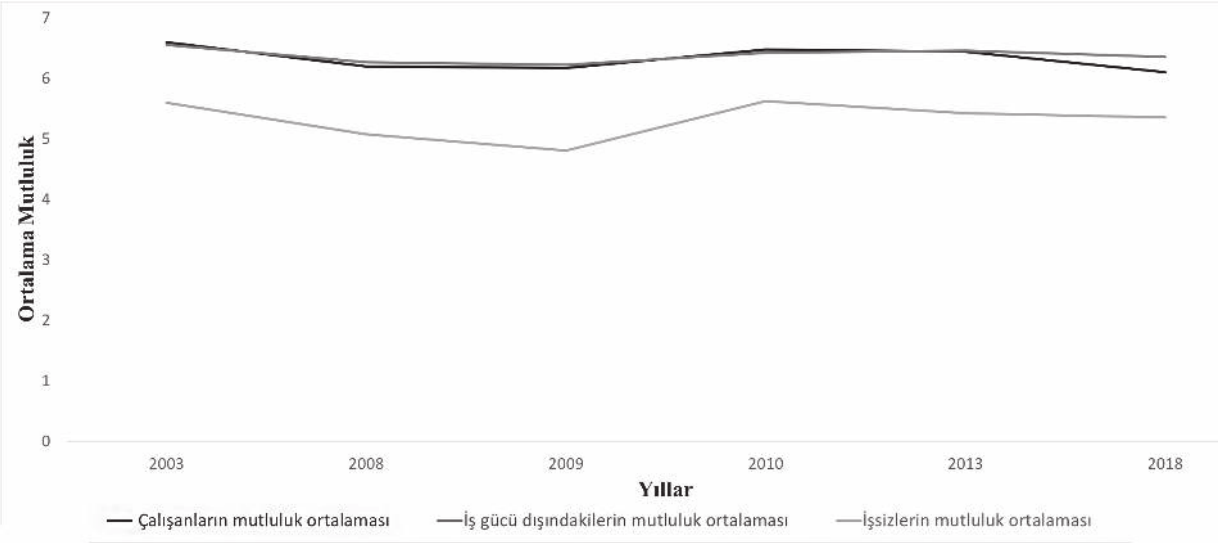
mutluluk ortalaması 5,07'ye düşmektedir. Krizin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği yıl olan 2009'da ise işsizlik oranı %14'e yükselirken, işsizlerin mutluluk ortalaması seçili yıllar içerisinde en düşük ortalama olan 4,8'e düşmektedir. Toparlanma yılı içerisinde işsizlik oranında bir düşüş gözlemlenirken mutluluk ortalamasında beklenildiği üzere bir artış görülmektedir. İşsizlik oranının %9,7'ye düştüğü 2013 yılında ise mutluluk ortalaması 5,42 olarak gerçekleşirken; 2018 yılında işsizlik oranı %11'e yükselirken işsizlerin mutluluk ortalaması da 5,35'e düşmüştür.

Şekil 3, çalışanların, işsizlerin ve iş gücü dışındakilerin karşılaştırmalı olarak mutluluklarını ifade etmektedir. İş gücü dışındakiler ankette; emekli, öğrenci, ev hanımı, sağlık sebebiyle çalışamayan, irad sahibi gibi bireyleri temsil etmektedir. Çalışanların ve iş gücü dışındakilerin yanı sıra işsizler açısından bakıldığında, en düşük mutluluk skorunun 2009 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Çalışıyor olmanın yaşam memnuniyeti üzerindeki olumlu etkisi grafikte kendini gösterirken, iş gücü dışındakilerin mutluluğu (çalışanlara) paralel gitmektedir. Bu durum, anketteki örneklemin büyük çoğunluğunun ev hanımı ve emeklilerden oluştuğu göz önüne alınırsa olağandır.

Dinamik bir genç nüfusu olan Türkiye'de son yıllarda üniversite sayısındaki artışa paralel olarak üniversite mezunu gençlerin sayısında ve genç işsizlikte[3] artış mevcuttur. Genç: Yaşı sebebiyle maddi olarak ailesine karşı sorumluluğu görece bulunmayan, eğitim hayatı bitince ilk defa işgücü piyasasına tecrübesiz olarak giren ama yetişkinlere kıyasla da enerjisi ve verimi fazla olan ve yetişkinlere kıyasla sahip olduğu dinamizmi de kullanarak doğru işi bulma adına sıkça iş değiştirme eğiliminde olan bireydir. Mezun oldukları zaman işsizlikle karşılaşmaları, özellikle uzun süre iş bulamamaları gençlerin mutluluklarını olumsuz etkilemektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), OECD, TÜİK gibi kurumların tanımına göre genç işsizlik; *"Bir ülkedeki 15-24 yaş arasında olan işsiz gençleri"* ifade etmektedir. TÜİK, yaşam memnuniyeti anketinde örneklem yaşının 18'den itibaren olması sebebiyle, 18-24 yaş genç işsizlerin mutlulukları diğer yaş gruplarındaki işsizlerle birlikte şekil 4'te gösterilmektedir. Buna göre, genç işsizlerin diğer yaş gruplarındaki işsizler gibi (işsizlikten ötürü) yaşam memnuniyetlerinin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Diğer yaş gruplarındaki işsizlere bakıldığında ağırlıklı olarak 45-54 yaş grubundaki işsizlerin diğer yaş gruplarındaki işsizlerden daha düşük yaşam memnuniyetine sahip oldukları ifade edilebilir. Yıllar içerisinde görece daha az olumsuz etkilenen yaş grubunun ise 18-24 yaş grubundaki

Şekil 3: Seçili Yıllarda İşsiz, Çalışan, İş Gücü Dışındakilerin Mutluluk Ortalaması

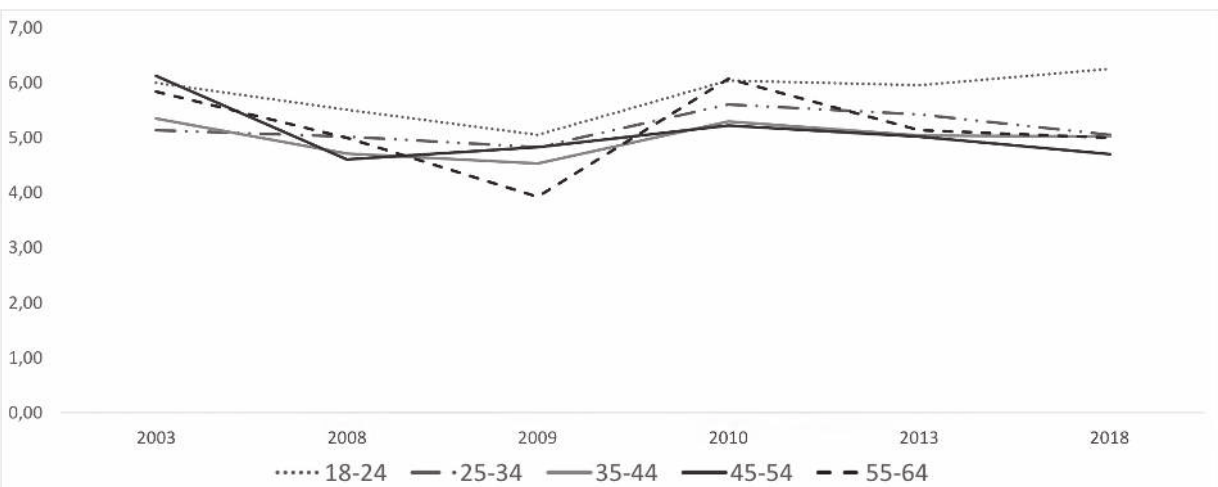
işsizlerden oluştuğu söylenebilir.

Bu durumun gençlerin diğer yaş gruplarına göre kısmen daha az finansal sorumluluklarının olması, ebeveynleri tarafından destek görmeleri, yaşama daha pozitif bakabilmeleri vb. gerekçelerden dolayı mutluluklarının diğer gruplara kıyasla daha az olumsuz etkilenebileceği düşüncesi literatürde de yer almaktadır (Gallie ve Russell, 1998).

Ekonomide beklentiler önemli bir yere sahiptir. Yaşam memnuniyeti anketinde beklentilere yer verilmiştir. Bu çalışmada "*Gelecek yıl ülke çalışma beklentisi*" ve "*Gelecek yıl kişisel çalışma beklentisi*" soruları analize dahil edilmiştir. Sorular ankette: *"Gelecek yıl çalışma hayatı nasıl olacak?"*: "Daha iyi olacak", "Aynı olacak", "Daha kötü olacak", "Fikri yok" ve *"Gelecek yıl kişisel çalışma hayatınız nasıl olacak?"*: "Daha iyi olacak", "Aynı olacak", "Daha kötü olacak", "Fikri yok", "Çalışmayacak" şeklinde yerini almıştır.

Anketin yapısından dolayı 2003-2008 yıllarında işsizler için sadece gelecek yıl ülke çalışma beklentisi ele alınırken 2009-2012, 2013 ve 2014-2018 yılları için hem gelecek yıl ülke çalışma beklentisi hem de gelecek yıl kişisel çalışma beklentisi için tahmin yapılmıştır. Aynı olacak cevabını verenler referans alınmış, fikri yok diyenler ve 65 yaş üzeri grup gözlem dışarı bırakılmıştır. Regresyon analizleri sonucunda ülkedeki çalışma

Şekil 4: Yaş Gruplarına Göre İşsizlerin Mutluluk Ortalamaları

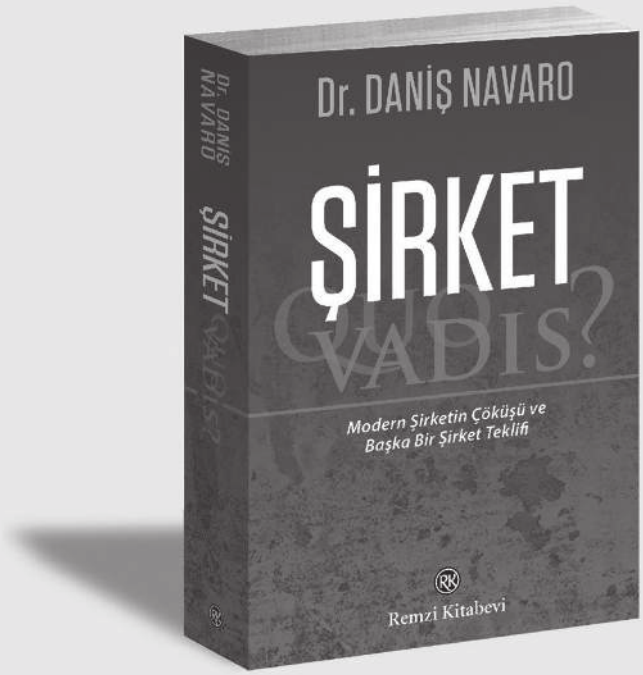

beklentisi ve kişisel çalışma beklentisi yaşam memnuniyeti ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki göstermiş, beklentinin olumlu olması yaşam memnuniyetini pozitif etkilerken, beklentinin kötü olması ile yaşam memnuniyeti arasında negatif bir ilişki saptanmıştır.

TÜİK yaşam memnuniyeti anketinde 2013 yılında il düzeyinde bilgi sunulması nedeniyle, bu yıl için işsiz bireylerin yaşadıkları şehirler ve bu şehirlerin ilgili yıla ait işsizlik oranı verilerinin analizi mümkün olmuştur. TÜİK verilerine göre 2013 yılında illerde işsizlik ortalaması %9,16'dır. İşsizlerin yoğun olarak toplandığı yerlerde kişinin kendisi dışındaki sebeplerden dolayı (özellikle referans etkisiyle) işsiz kalmasının yaşam memnuniyeti üzerinde daha az olumsuz etki gösterdiği literatürde yer almaktadır (Clark, 2003). Bu durumu test edebilmek için 2013 yılında işsizliğin ortalamadan yoğun olduğu yerler (>9,16) ve ortalamadan az olduğu yerlerde (<9,16) işsiz bireylerin yaşam memnuniyetleri incelenmiştir. Buna göre çalışanlar referans alındığında işsizliğin ortalamadan az olduğu illerde yaşayan bireylerin yaşam memnuniyetinin diğer gruba kıyasla daha düşük olduğu ifade edilebilir. İşsizliğin yoğun olduğu yerde yaşayan işsiz birey, çevresindeki işsizleri de görerek bu durumun başka faktörlerden de kaynaklanabileceği düşüncesiyle daha az olumsuz etkileniyor olabilir. Ayrıca bu durum literatürdeki bulguları destekler niteliktedir.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada Türkiye'de 2003-2018 yılları için işsizlik ve mutluluk arasındaki ilişki incelenmiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de işsizlik dünya üzerinde önemini korumaktadır. İşsizliğin maliyetlerini bireyin yanı sıra, bireyin yaşadığı toplum ve o toplumu yönetenler de üstlenmektedir.

ŞİRKET
Quo Vadis?

Modern şirketin çöküşü ve başka bir şirket teklifi

Neoliberal anlayış iş dünyasını çökertti. Vizyonsuz, misyonsuz şirketler... Müthiş bir değer erozyonu... Performans, büyüme, ebitda ve kâr fetişizmi... Satılacak bir mala dönüşmüş, elden ele dolaşarak her seferinde daha kötü yönetilen, yok oluşa sürüklenen şirketler... Mutsuz girişimciler, mutsuz yöneticiler, mutsuz çalışanlar...

Daniş Navaro, çoğu aktif CEO'lukla geçen iş hayatındaki deneyimlerinden yola çıkarak, bakış açısını akademik ve kuramsal olarak da temellendirerek, günümüzdeki neoliberal modern şirketin, "iyi şirket - kötü şirket" ayrımındaki örtük dinamiklerini ve daha iyi, daha etkili ve daha mutlu bir şirket alternatiflerinin nasıl mümkün olabileceğini ortaya koyuyor.

İş dünyası tarihine düşülen bir not...
Bir referans, bir başucu kitabı.

İşsizliğin sadece maddi maliyetleri değil, manevi maliyetleri de bulunmaktadır. İşsiz olmak bireyin ekonomik durumunu olumsuz etkilediği kadar bireyin yaşam kalitesini ve mutluluğunu da olumsuz etkilemektedir. Türkiye'de işsizliğin yanı sıra genç işsizliğin de yoğun olması genç işsizlerin mutluluğu nasıl etkileniyor sorusunu akıllara getirmektedir. Sonuçlar her grup için işsiz olmanın mutluluğu olumsuz etkilediğini göstermektedir.

İşsiz bireyin gelecek yıl kendi çalışma hayatı ve ülkedeki çalışma hayatına yönelik beklentileri ve mutluluk arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. Olumlu beklenti mutluluğu pozitif etkilerken, beklentiler olumsuz olduğunda mutluluk negatif etkilenmektedir. Kişisel çalışma beklentisinin katsayısı, ülkedeki çalışma beklentisinden daha yüksek çıkmaktadır.

Çalışmada işsizliğin yoğun olduğu illerde yaşayan işsizlerin yaşam memnuniyetinin, işsizliğin görece düşük olduğu illerde yaşayan işsizlerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bulguların daha kapsamlı çalışmalar ve mümkünse panel çalışmalarıyla desteklenmesiyle birlikte politika yapıcılara önemli girdi sağlaması beklenmektedir. Politika yapıcılarının uzun süre enflasyon ve işsizlik arasında tercih yaparken konuyu saf ekonomik açıdan analiz etmelerinin ötesinde, iyi oluş göstergelerinin de analize dahil edilmesiyle birlikte işsizliğin boyutu ve etkisi yeni bir perspektiften değerlendirilebilecek ve böylelikle bu yeni bakışa uygun politikalar geliştirilebilecektir.

Kaynakça

Ahn, N., García, J. & Jımeno,J. (2004).The Impact of Unemployment on Individual Well-Being in The Eu, European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper No. 29, 1-19.

Ahn. N, Mochón, F.& De Juan,R. (2014). Expectations and happiness:Evidence From Spain, Journal of Social Research & Policy, 5(2),89-102.

Angeles, L. (2010). Adaptation and Anticipation Effects to Life Events in the United Kingdom, Discussion Paper, 1-10. Caner,A. (2015).Happiness, Comparison Effects, and Expectations in Turkey, Journal of Happiness Studies , 16,1323-1345.

Chen, WH. & Hou, F. (2019). The Effect Of Unemployment On Life Satisfaction: A Cross National Comparison Between Canada, Germany, The United Kingdom And The United States, Applied Research in Quality of Life, 14, 1035-1058.

Clark, A. E.(2003). Unemployment as a Social Norm: Psychological Evidence from Panel Data, Journal of Labor Economics, 21(2), 323-351.

Clark, A.E.& Oswald, A.J. (1994). Andrew J. Unhappiness and Unemployment,, The Economic Journal, 104(424), 648-659.

Feather, N.T. & O'Brien, G. E.(1986). A Longitudinal Study of the Effects of Employment and Unemployment on School-Leavers, Journal of Occupational Psychology, 59(2), 121-144.

Gao, W. & Smyth,R.(2011). What keeps China's migrant workers going? Expectations and happiness among China's floating population, Journal of Asia Pasific Economy, 16(2),163-182. ILO: , https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm

IMF (2020). World Economic Outlook: a Long and Difficult Ascent, Wasington, 57. https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020

Kanlıoğlu,M.B., (2021). Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin Analizi: 2003-2018. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

Michalos, A.C.(1980).Satisfaction and Happines, Social Indicatiors Resarch, 8(4), 385-422.

Møller,V.(1996). Life satisfaction and expectations for the future in a sample of university students: A research note , South African Journal of Sociology, 27(1),16-26.

Ohtake, F.(2012). Unemployment and Happiness, Japan Labor Review, 9(2), 59-74.

Stam, K., Sieben, I., Verbakel, E., & de Graaf, P. M. (2015). Employment Status and Subjective Well-Being: The Role of The Social Norm to Work, Work, Employment & Society, 30(2), 309-333.

Stewart, C.D. (1950). The Definition of Unemployment, The Review of Economics and Statistics, 32(1), 55-59. TÜİK: https://www.tuik.gov.tr/

Van der Meer, P. H., & Wielers, R. (2016). Happiness, Unemployment And Self-Esteem, Resarch Report, 16016, 1-6.

Vatter, J. (2012). Well-Being in Germany: GDP and Unemployment Still Matter, RatSWD Working Paper No.196, 1-33.

Winkelmann, L. & Winkelmann,R. (1995). Happiness and Unemployment: A Panel Data Analysis for Germany, Applied Economics Quarterly, 41(4), 293-307.

Winkelmann,R. (2009). Unemployment, Social Capital, and Subjective Well-Being, Journal of Happiness Studies,10,421–430. World Database of Happiness : https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/.

Wulfgramm,M.(2014). Life Satisfaction Effects of Unemployment in Europe: The Moderating Influence of Labour Market Policy, Journal of European Social Policy ,24(3), 258– 272.

Son Notlar

1. Bu makale, Kanlıoğlu, M.B., (2021), "Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin Analizi: 2003-2018" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.
2. 5'li likert ölçekten 10'lu likert ölçeğe dönüşüm hakkında bilgi için: https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/
3. TÜİK verisine göre 2018 yılında genç işsizlik (15-24 yaş) oranı %20,3'tür.

KİMLİK İKTİSADI

George A. Akerlof, Rachel E. Kranton

Yazarlar, kim olduğumuza ve kim olmak istediğimize ilişkin düşüncelerimizin, iktisadi yaşamlarımızı diğer faktörlere kıyasla nasıl daha fazla şekillendirebileceğini açıklıyorlar. Bu düşüncelerimizin, ne kadar çok çalışacağımızı, şeyleri nasıl öğrendiğimizi, nasıl tasarrufta bulunup para harcadığımızı nasıl etkilediğini açıklıyorlar. Kimlik iktisadı insanların, işte, okulda ve evde verdikleri kararları anlamak için yeni bir yol sunuyor.

STANDART SAPMALAR

Gary Smith

İnsanlık olarak belirsiz bir dünyayı daha kesin hale getirmeye ve öngörülemez olanı tahmin etmeye çalışıyoruz. Bu da bizi istatistiksel aldatmacalara açık hale getiriyor. İstatistiklerle yalan söylemek kolay ama onlar olmadan da gerçeği söylemek zor. Smith bu kitabında, hikâyeler ve eğlenceli örnekler kullanarak iyiyi kötüden ayırmamızı sağlıyor.

Emin Karagözoğlu
Bilkent Üniversitesi
karagozoglu@bilkent.edu.tr

Kerim Keskin
ADA Üniversitesi
kkeskin@ada.edu.az

Davranışsal İktisat(çılar) Ne Yapar? Bir Pazarlık Modeli Örneği

Kuramsal literatürün öngördükleri ile gündelik hayattaki veya deneysel çalışmalardaki gözlemler arasındaki farklılıkların giderilebilmesi, etkin olmayan pazarlık süreçlerinin arkasında hangi faktörlerin olduğunun anlaşılması ve çözümler üretilmesinde, daha gerçekçi psikolojik/bilişsel ögeler içeren davranışsal iktisat modelleri kullanılabilir.

Davranışsal İktisat(çılar) Ne Yapar?

Davranışsal iktisat alanında yapılan çalışmalar, yarım asra yakındır var olmakla birlikte, özellikle son yıllarda akademik camia dışında da yaygın olarak bilinir hale geldi. Tabii ki, bu artan popülaritede Daniel Kahneman ve Richard Thaler'in davranışsal iktisat alanındaki çalışmalarıyla aldıkları Nobel ödülleri ile yine davranışsal iktisattan bağımsız olarak ele alınmaması gereken deneysel iktisat alanındaki çalışmalarıyla Vernon Smith, Elinor Ostrom, Abhijit Banerjee, Esther Duflo ve Michael Kremer'in aldıkları Nobel ödüllerinin katkısı büyük. Bunun yanında, ABD ve Birleşik Krallık başta olmak üzere birçok ülkede sayıları her yıl artan ve merkezi idare dışında artık yerel idarelerde de kendine yer bulmaya başlayan davranışsal kamu politikası birimlerinin etkisini de göz ardı etmemek gerekiyor. Sonuç olarak "davranışsal iktisat", "davranışsal devrim", "dürtme", "seçim mimarisi", "davranışsal kamu politikası" sözcükleri artan sıklıkla ve birçok mecrada karşımıza çıkar oldu.

Peki, nedir bu davranışsal iktisat ve ne yapar bu davranışsal iktisatçılar? Biz bu sorulara pazarlık kuramı alanından bir davranışsal iktisat uygulaması örneğiyle cevap vereceğiz. Yine de, bu noktada kısa bir cevap vermek gerekirse, davranışsal iktisadın ana akım iktisat modellerinin psikolojik gerçekçiliğini arttırarak insan davranışını daha iyi anlamamızı sağlayan teoriler ortaya koyan ve bu teorileri deneysel veya ampirik metotlar kullanarak sınayan bir alt disiplin olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan davranışsal iktisadı, iktisat ile psikoloji disiplinleri arasında bir köprü olarak da görebiliriz. Ama seçici geçirgen bir köprü! Zira davranışsal iktisadın ne iktisat disiplininin temel metodolojik yaklaşımıyla ne de ana akım iktisat teorilerinin benimsediği formel yapıyla ilgili bir sıkıntısı var. Psikolojiden iktisat modellerine transfer edilen ögelerin yalnızca ana akım modellerin bazı varsayımlarına alternatif teşkil edebilecek, gerçekçiliği daha yüksek olan

davranışsal varsayımlar olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Örneğin, rasyonel birey varsayımı ana akım iktisat modellerinin temel direği. Rasyonalite varsayımını detaylı olarak incelersek şu alt katmanlarla karşılaşıyoruz: Rasyonel birey (i) kendisi için "en iyi" kararın, seçimin ya da hareket tarzının ne olduğunu herhangi bir bilişsel kısıta tabi olmaksızın hesaplayabilir; (ii) kararlarını uygulamaya geçirirken iradi zafiyetleri yoktur, yani kendisi için neyin en iyi olduğunu bildiği gibi, bu en iyiyi hayata geçirmekte de sorun yaşamaz; ve (iii) gelecekle ilgili öngörülerinde sistematik, tahmin edilebilir hatalar yapmaz. Bu katmanlara ek olarak, her ne kadar rasyonel birey varsayımının kati bir şartı olmasa da, neredeyse her ana akım modelde karşımıza çıkan bir varsayım da rasyonel bireyin fayda fonksiyonunun maddi kazanç odaklı olduğu varsayımıdır.

Söz konusu örnek özelinde, davranışsal iktisatçılar bilişsel kısıtlardan dolayı kendisi için en iyi kararın/tercihin ne olduğunu hesaplayamayan bireyi modelleyip incelerler. Örneğin, harcamalarını en ince ayrıntısına kadar planlamakta zorluk çeken ve bu sebeple onları sınıflara ayırarak aynı sınıf içerisindeki harcama kalemlerini benzer şekilde değerlendiren bireylerin davranışlarını ve sahip oldukları bu sınırlı rasyonalitenin refah seviyelerine etkisini zihinsel muhasebe (mental accounting) modelleriyle incelerler. Ya da kendisi için en iyi olan tercihi bilse bile iradi zafiyetler gösteren ve bu sebeple kendisi için en iyi olanı hayata geçiremeyen bireyi anlamaya çalışır, zafiyetlerinin sonuçlarını araştırır ve ona yardımcı olabilecek seçim mimarilerini tasarlarlar. Örneğin, yaşlılığı için tasarruf yapmasının gerekli olduğunu düşünen ancak güncel tüketimin çekiciliğinden veya benzer sebeplerden tasarruf planını bir türlü hayata geçiremeyen bireyin davranışını hiperbolik iskontolama (hyperbolic discounting) modelleriyle inceler ve ona gerek dürtme (nudge) gerekse seçim mimarisi (choice architecture) ögelerini kullanarak ideal tasarruf planını gerçekleştirebileceği karar alma ortamını sağlarlar. Yine, gelecekle ilgili öngörülerinde sistematik olarak hata yapan bireyin öngörülerini nasıl oluşturduğunu modelleyip onları iyileştirmek için gerekli olan enformasyon provizyonu mekanizmalarını incelerler. Başka bir örnekte, farklı kaynaklardan aldığı bilgilerin arasında korelasyon olabileceğini hesaba katmayan, duyduğu her şeyi bağımsız ve yeni bir veri olarak değerlendiren ve öngörülerini bu şekilde oluşturan bireyin davranışını, korelasyon ihmali (correlation neglect) modellerini kullanarak inceler ve bu tarz yanılgıların sebep olabileceği sürü davranışı (herd behavior) gibi olguları araştırırlar. Son bir örnek olarak, tercihleri maddi kazancını ençoklamak olmayan, mesela hakkaniyet ya da eşitsizlikle ilgili kaygıları ve hassasiyetleri olan bireylerin farklı durumlarda aldıkları kararları anlamaya çalışır ve bu kararların özellikle iş birliği gerektiren ve/veya kaynak bölüşümünün söz konusu olduğu durumlarda ortaya çıkaracağı sonuçları inceleyerek etkin ve adaletli kurumlar tasarlamaya çalışırlar.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz üzere biz bu makalede pazarlık kuramı çerçevesinde bir davranışsal iktisat uygulamasını ele alacağız. Bu bağlamda, ana akım pazarlık modellerinden, o modellerin varsayımlarından, ortaya koydukları tahminlerden ve bu tahminlerin ampirik olarak nasıl performans gösterdiklerinden bahsettikten sonra, Karagözoğlu ve Keskin (2018)'in sonlu ufuklu (finite horizon) bir pazarlık oyununda zamanla değişen hakkaniyet hassasiyetleri modelini, ana akım modellerden farklılıkları, bu modele ilham veren deneysel bulgular ve modelin ortaya koyduğu sonuçlarla birlikte ele alacağız.

Ana Akım Pazarlık Modelleri

Pazarlığın oyun kuramsal metotlarla çalışılmaya başlanması 1950'lere dayanıyor. Oyun kuramına katkılarından dolayı 1994 yılında Nobel ödülüne (Reinhard Selten ve John Harsanyi'yle birlikte) layık görülen John Nash, 1950 yılında yazdığı bir makaleyle pazarlık problemlerini ilk defa iş birlikçi bir model çerçevesinde ele alırken, 1953 yılındaki makalesiyle de pazarlık etkileşimlerini iş birliksiz, stratejik bir oyun olarak tanımlayıp söz konusu pazarlık

oyununun dengesini analiz etmiştir. Yaklaşık 70 yıllık bu literatürde öne çıkan iş birliksiz pazarlık modellerine baktığımızda Nash'in (1953) talep oyununun (Nash demand game) yanında Güth vd. (1982)'nin ültimatom oyununu (ultimatum game) ve Rubinstein (1982)'ın sıralı teklif pazarlık (alternating-offers bargaining) modelini görüyoruz. Ültimatom oyununda sadece tek bir bölüşüm teklifi yapılmakta ve karşı tekliflere izin verilmemekte iken, daha kapsamlı bir model olan sıralı teklif pazarlık modelinde iki tarafın dönüşümlü olarak birbirine teklif sunduğu bir oyun tasarımı göze çarpıyor.

Detay vermek gerekirse, bir ültimatom oyununda rasyonel, bencil ve fayda fonksiyonları yalnızca elde ettikleri maddi kazanca bağlı iki oyuncu, belirli büyüklükteki bir "pasta"yı (örneğin, belirli bir miktar parayı, malı, toprağı ya da zamanı) nasıl bölüşeceklerine karar verir. Oyunun kurallarına göre, birinci oyuncu bir bölüşüm teklif eder. İkinci oyuncu bu teklifi görür ve kabul edip etmeyeceğini seçer. Eğer teklif kabul edilirse, önerilen bölüşüm gerçekleşir. Eğer teklif reddedilirse, iki taraf da pastadan herhangi bir pay alamaz. Böylece pazarlık masasından bir kazanç elde edemeden kalkmış olurlar. Bu durum *anlaşmazlık* olarak tanımlanır.

Yukarıda tarif ettiğimiz üzere, ültimatom oyunu oyuncuların sırayla karar aldıkları bir oyundur. Sıralı oyunların dengesini analiz etmekte Nash dengesine kıyasla daha makul tahminler ortaya koyan alt-oyun mükemmel Nash dengesi (subgame perfect Nash equilibrium) kullanılarak ültimatom oyunu incelendiğinde, ikinci oyuncunun kendisine yapılan herhangi bir teklifi kabul edeceği görülür. Yani yapılan bölüşüm teklifi tüm pastayı birinci oyuncunun alacağını söylese bile, ikinci oyuncunun denge stratejisi bu teklifi kabul etmektir. Çünkü yapılan herhangi bir teklifi reddetmek ikinci oyuncuya herhangi bir kazanç sağlamazken, teklifi kabul etmek hiçbir zaman daha kötü bir sonuç doğurmaz. Buna göre, söz konusu teklifi kabul etmek her zaman en iyi cevap olur. Tabii ki, rasyonel bir oyuncu olarak, birinci oyuncu ikinci oyuncunun bu denge davranışını öngörebilecek ve sonuç olarak ikinci oyuncuya herhangi bir pay vermeyecektir. Böyle bir davranışın gündelik hayatta ortaya çıkmasının gerçekçi olup olmadığına bir sonraki bölümde daha detaylı değineceğiz. Şimdi, üstte bahsettiğimiz diğer modelin detaylarına geçelim.

Bir sıralı teklif pazarlık modeli, ültimatom oyununun uzatılmış versiyonu olarak düşünülebilir. Burada da iki oyuncu belirli büyüklükteki bir pastayı nasıl bölüşeceklerine karar verir. Oyunun başında, birinci oyuncu bir bölüşüm teklif eder. İkinci oyuncu bu teklifi görür ve kabul edip etmeyeceğini seçer. Eğer teklif kabul edilirse, pasta önerilen şekilde bölüşülür. Eğer teklif reddedilirse, ültimatom oyunundan farklı olarak, söz konusu pazarlık süreci ikinci periyoda uzar. İkinci periyotta roller değişmiştir. İkinci oyuncu bir bölüşüm teklif eder ve birinci oyuncu bu teklifi kabul edip etmeyeceğine karar verir. Eğer teklif kabul edilirse, pasta önerilen şekilde bölüşülür. Eğer teklif reddedilirse, bu kez üçüncü periyoda geçilir ve teklif yapma sırası tekrar birinci oyuncuya geçer. Bu süreç bir teklif kabul edilene kadar veya (eğer sonlu ufuk modeli ise) verilen pazarlık süresi dolana kadar aynı şekilde devam eder. Son olarak, her periyot sonunda pasta miktarının iskonto edildiği varsayımı vardır.

Bu modelde, birinci periyotta gerçekleşen bir anlaşmaya *anında anlaşma* (immediate agreement) adı verilir. Eğer taraflar daha sonraki herhangi bir periyotta anlaşmış ise, buna *gecikmeli anlaşma* (delayed agreement) denir. İskonto faktörü göz önüne alındığında, sosyal refah bakımından gecikmeli anlaşma, anında anlaşmadan daha kötü bir sonuçtur. Modelin sonlu ufuk versiyonunda, iki tarafın da kendilerine yapılan hiçbir teklifi kabul etmediği ve pazarlık süresinin dolduğu bir sonuç prensipte mümkündür ve bu durum yine *anlaşmazlık* olarak isimlendirilebilir ama sonsuz ufuk versiyonunda, pazarlık süresinin dolması mümkün olamayacağı için, pazarlık sonsuza kadar devam edebilir ve bu duruma da *ebedi anlaşmazlık* (perpetual disagreement) denir.

Sıralı teklif pazarlık modelinin alt-oyun mükemmel Nash dengesinde, birinci oyuncu yaptığı ilk teklifi öyle seçer ki ikinci oyuncu bu teklifi kabul

edip etmemek arasında kayıtsız kalır. Tabii ki, denge üzerinde böyle bir teklif kabul edilecektir ve bu da dengede anında anlaşmanın görüleceği anlamına gelir. Bu sonucun altındaki gerekçe şöyle açıklanabilir: İlk periyotta anlaşma olmadığını ve oyuncuların gelecekteki herhangi bir periyotta anlaşacaklarını varsayalım. Örneğin, *t>1* periyodunda gerçekleşecek olan böyle bir gecikmeli anlaşmada iki tarafın elde ettikleri pasta miktarlarının toplamı oyunun başındaki pasta miktarından küçüktür, çünkü t periyoduna ulaşana kadar pasta iskonto edilmiştir. Ama bu anlaşmayı öngörebilen rasyonel bir oyuncu, ilgili anlaşma olmadan hemen önceki periyotta, yani *t-1* periyodunda, karşı tarafa *t* periyodundaki anlaşmadan elde edeceği payın aynısını önerir. Bu teklifi kabul edip etmemek arasında kayıtsız kalan karşı taraf, denge üzerinde teklifi kabul eder. Böylece, teklif veren oyuncu gelecekteki anlaşmanın vereceğinden daha büyük bir pasta miktarına sahip olur, çünkü *t* periyoduna geçilirken yapılacak olan iskontoya gerek kalmamıştır. Bu demektir ki, artık *t-1* periyodunda yeni bir anlaşma yapılacaktır; yani *t* periyodundaki anlaşma denge üzerinde gerçekleşmeyecektir. Benzer bir argümanı herhangi bir gecikmeli anlaşma senaryosu için yapmak mümkündür. İşte bu sebeple, herhangi bir eksik/özel bilgi ya da gelecekle ilgili bir belirsizlik olmadığı varsayımı altında, dengede sadece anında anlaşma sonucu ortaya çıkabilir.

Gündelik hayatta karşımıza çıkan pazarlık senaryolarına baktığımızda tarafların anında anlaştığı durumları gözlemleyebiliriz. Ancak çoğu zaman gecikmeli anlaşmaların ortaya çıktığı, hatta bazen anlaşmazlıkların görüldüğü de bir gerçektir. Keza, bir sonraki bölümde detaylandıracağımız üzere, deneysel iktisat literatüründeki çalışmalar da anında anlaşmanın sıklıkla gözlemlenen bir olgu olmadığını göstermektedir. Kuramsal literatürün öngördükleri ile gündelik hayattaki veya deneysel çalışmalardaki gözlemler arasındaki farklılıkların giderilebilmesi, etkin olmayan pazarlık süreçlerinin arkasında hangi faktörlerin olduğunun anlaşılması ve çözümler üretilmesinde, daha gerçekçi psikolojik/bilişsel ögeler içeren davranışsal iktisat modelleri kullanılabilir. Bunun bir örneğini yazının devamında bulacaksınız.

Pazarlık Deneyleri Ne Söylüyor?

Yukarıda, Güth vd. (1982)'nin ültimatom oyununun fayda fonksiyonu yalnızca maddi kazanca bağlı bencil, rasyonel oyuncular arasında oynandığı varsayımı altında, alt-oyun mükemmel Nash dengesinin oyunun sonucuyla ilgili ortaya koyduğu tahminden bahsetmiştik. Bu tahmine göre ikinci oyuncu herhangi bir teklifi kabul edeceğinden birinci oyuncu pastanın tamamını kendisine alacaktı. Ancak, gerek Güth vd. (1982)'nin yaptıkları deneyin gerekse sonrasında ültimatom oyununu kullanan yüzlerce deneysel çalışmanın sonuçları çok farklı bir gerçekliğe işaret ediyor. Söz konusu deneylerde ültimatom oyununu oynayan katılımcılardan ikinci oyuncu rolünü üstlenenler ekseriyetle %25-30'un altındaki teklifleri reddediyorlar. Öte yandan, birinci oyuncu rolünü üstlenenler de karşı tarafa ekseriyetle %40-50 pay vermeyi teklif ediyorlar. Yaygın olarak gözlemlenen bu davranış biçimlerinden özellikle ilkinin ana akım modelin standart varsayımları altında açıklanması mümkün değil. Yani fayda fonksiyonu sadece maddi kazanca bağlı rasyonel bireyler—hem de tamamen anonim olan ve itibar inşa etmelerine de gerek olmayan bir ortamda—neden pozitif teklifleri reddedip herhangi bir kazanç elde edememeye razı olsunlar ki? Davranışsal iktisat literatüründe yaygın kabul gören açıklama insanların sadece maddi kazanç odaklı olmadığı ve çıktıların ne kadar hakkaniyetli ya da eşitlikçi olduğunu da hesaba katarak hareket ettikleri yönündeydi. Örneğin, bir ültimatom oyununda kendisine 100 TL' nin 15 TL'si teklif edilen bir oyuncu bunu hakkaniyetsiz buluyor ve böyle bir teklifi kabul etmenin vereceği bilişsel/duygusal rahatsızlığı ortadan kaldırmak için teklifi reddedip 15 TL'yi kazanmamaya razı oluyor. Bir bakıma 15 TL bireyin hakkaniyete önem veren yanını tatmin etmek, doyurmak için ödediği fiyat oluyor.

Ültimatom oyununda veya diğer pazarlık veya bölüşüm oyunlarında her iki oyuncunun davranışını ve onların davranışlarını etkileyen faktörleri araştıran yüzlerce makale mevcut. Bu çalışmalarda incelenen bazı sorular şöyle: Pazarlık davranışında kadın-erkek farklılıkları var mı? Pazarlık davranışında anonimliğin önemi var mı? Üzerinde pazarlık yapılan meblağ 100 TL değil de 100.000 TL olsaydı oyuncuların kararları değişir miydi? Örneğin, ikinci oyuncu 15.000 TL'lik bir teklifi de 15 TL'yi reddettiği rahatlıkta reddeder miydi? Pazarlık davranışında kültürel, coğrafi farklılıklar var mı? Oyuncuların zenginlik seviyeleri deneysel pazarlık oyunlarındaki davranışı nasıl etkiliyor? İnsanların hakkaniyet algıları içinde bulundukları durumdan nasıl etkileniyor? Bu algılar ne kadar benmerkezci? Bölüşülmeye çalışılan pasta, deneyi yapan araştırmacı tarafından verilmese, taraflar birlikte çaba sarfederek önce pastayı üretseler, sonra da üzerinde pazarlık yapsalar, pazarlık süreci nasıl şekillenirdi? Duyguların pazarlıkta rolü ne? Kendisine 100 TL'den 15 TL teklif edilen kişiden cevabını hemen değil de bir hafta sonra vermesini istesek kabul etme ihtimalini etkilemiş olur muyuz? Aynı kişiyle art arda 30 kez ültimatom oyunu oynayacak biri ile her seferinde başka bir kişiyle bu oyunu oynayacak olan kişinin kararları birbirinden farklı mıdır? Güç ile hakkaniyetlilik arasında nasıl bir ilişki var?

Bu geniş literatürün ültimatom oyunu özelinde mükemmel bir tarama ve değerlendirmesi için okuyucuya Güth ve Kocher (2014)'e göz atmasını tavsiye ediyoruz. Ama şunu söyleyebiliriz ki, Güth vd. (1982)'nin çalışmasında ve sonrasında pazarlık ve bölüşüm oyunları üzerinde yapılan sayısız deneysel çalışmada elde edilen birbiriyle tutarlı, tekrarlanabilir bulgular rasyonalite ve maddi fayda odaklı bencillik varsayımlarının yapıldığı ana akım modellere şüpheyle bakılması sonucunu doğurdu. Bu şüphenin doğal bir sonucu olarak davranışsal gerçekçiliği ana akım modellere kıyasla daha fazla olan alternatif kuramsal modeller ortaya atıldı. Bolton (1991), Fehr ve Schmidt (1999) ve Bolton ve Ockenfels (2000)'in deneysel çalışmalardan elde edilen bulgularda sistematik olarak karşımıza çıkan davranış biçimlerini açıklamak için formülize ettikleri eşitsizlikten kaçınma, diğergamlık veya sosyal tercih modellerinin kullanım alanları zamanla pazarlık ve bölüşüm oyunlarının da çok ötesine geçti.

Yukarıda ana akım pazarlık modellerinden bahsederken ele aldığımız ültimatom oyunu tek periyotlu bir oyun olduğu için anlaşmanın zamanlamasıyla ilgili hipotez veya tahmin üretecek zengin yapıya sahip değil. Ancak Rubinstein (1982)'ın sıralı teklif pazarlık modeli başta olmak üzere çok periyotlu tüm pazarlık modelleri bu zengin yapıya sahip ve standart varsayımlar altında anında anlaşma hipotezi üretiyorlar. Peki bu teorik tahmin deneysel literatürde ne kadar karşılık buluyor? Neelin vd. (1988), Roth vd. (1988), Babcock vd. (1995), Ochs ve Roth (1989), Babcock ve Loewenstein (1997), Gächter ve Riedl (2005), Karagözoğlu ve Riedl (2015), Bolton ve Karagözoğlu (2016) ve Karagözoğlu ve Kocher (2019) çok periyotlu ya da çok sayıda teklif yapılmasına izin veren pazarlık protokolleri kullanan ve gecikmeli anlaşmalar ile anlaşmazlıkların sistematik olarak gözlemlendiğini bulgulayan çalışmalardan sadece bazıları. Üstelik bu çalışmalardan Babcock ve Loewenstein (1997), Gächter ve Riedl (2005) ve Karagözoğlu ve Riedl (2015) ve Karagözoğlu ve Kocher (2019) gecikmeli anlaşmaların ve anlaşmazlıkların tamamının özel ya da asimetrik bilgiyle açıklanamayacağına ve böyle sonuçların ortaya çıkmasında tarafların hakkaniyet algıları arasındaki uyuşmazlıkların da önemli rol oynadığına işaret ediyor. Gündelik hayatta bireyler, şirketler, siyasi partiler, ülkeler arasında aylar hatta yıllar süren anlaşmazlıklar bazen çok büyük iktisadi kayıplara yol açtığı için pazarlıkta gecikmeli anlaşmalara ya da ebedi anlaşmazlıklara yol açan faktörleri anlamak, modellemek ve öngörü üretmek oldukça önemli. Örneğin, alanın önemli isimlerinden Vincent Crawford bir klasik haline gelen 1982 tarihli "A Theory of Disagreement in Bargaining" başlıklı makalesinde pazarlık süreçlerinin etkinliğini arttırmaktan elde edilecek refah artışının makro iktisadi

BMI BRAAS

0262 751 24 91

bmigroup.com/tr

politikaları daha iyi anlamanın sağlayacağı refah artışından bile daha fazla olabileceğini söyler.

Pazarlık davranışı ve süreçleriyle ilgili son 40 yılda üretilen deneysel çalışmalar bize oyun kuramsal modellerin rasyonalite ve maddi kazanç odaklı bencillik varsayımları altında ortaya koyduğu hem anlaşmanın olacağı hem de söz konusu anlaşmaya gecikme olmadan varılacağı öngörülerinin neredeyse hiçbir zaman tutmadığını gösteriyor. Bu çalışmaların ortaya koyduğu stilize gerçekler gecikmeli anlaşmalar, son-saniye anlaşmaları, *U*-şekilli veya *J*-şekilli anlaşmaya varma zamanı dağılımları ve anlaşmazlıklar olarak sıralanıyor. Bu bulguları anlamak, açıklamak ise davranışsal ögeler içeren modelleri gerekli kılıyor.

Bir Davranışsal Pazarlık Modeli Örneği

Bu bölümde yakın zamanda yayımlanmış olan bir çalışmamızdan bahsedeceğiz (*bkz*. Karagözoğlu ve Keskin, 2018). İlgili çalışmada, bir sonlu ufuk, sıralı teklif pazarlık modeli ele alınıyor, tarafların zamanla değişen hakkaniyet hassasiyetine sahip olduğu varsayımı altında denge davranışının nasıl şekillendiği çalışılıyor ve bulunan kuramsal sonuçların deneysel gözlemlerle uyumu inceleniyor.

Hakkaniyet kaygısının, deneysel gözlemlerin bir bölümünün açıklanmasında önemli rol oynadığına üstteki bölümde değinmiştik. Peki, bireylerin hakkaniyet hassasiyetleri zamanla değişir mi? Yani hakkaniyete atfedilen önemin zamanla değişmesi mümkün müdür? Başka bir deyişle, bir pazarlık sürecinin başında pastayı hakkaniyetli bölüşmenin çok önemli olduğuna inanıyorken, sürecin sonuna yaklaştığımızda bunu pek de umursamıyor olabilir miyiz? Örnek olarak, bir birey ile bir firma arasındaki maaş pazarlığını ele alalım. Diyelim ki, tarafların anlaşmak için bir haftası var. Eğer bu sürede anlaşamazlarsa, birey başka bir iş aramaya başlayacak, firma ise aynı pozisyon için başka adaylarla görüşecek ve tüm bunlar iki tarafa da ek maliyetler getirecek. Ayrıca, bireyin firma tarafından yapılan maaş teklifinin hakkaniyetsiz olduğunu düşündüğünü varsayalım. Pazarlık sürecinin ilk günlerinde, henüz üzerinde zaman baskısı hissetmezken, birey hakkaniyetsiz bir teklifi kabul etmeye yanaşmayabilir, fakat bir haftalık sürecin sonuna yaklaştıkça ve anlaşmazlıktan doğacak maddi kayıplar daha belirgin (salient) hale geldikçe, hakkaniyet hassasiyetleri etkisini yitirebilir ve var olan maaş teklifini kabul etmeye ikna olabilir. Böyle bir davranış firmanın teklifini hiç değiştirmediği ve bireyin hala önerilen maaşın hakkaniyetsiz olduğuna inandığı bir durumda bile mümkündür, çünkü bireyin hakkaniyet hassasiyeti değişmiş olabilir. Öyle ki, hakkaniyetsiz bir maaş bile olsa, o maaşı almaktan gelen fayda, (azalmış hakkaniyet hassasiyeti altında) maaşın hakkaniyesiz olduğunu düşünüyor olmanın verdiği zarardan daha fazla olabilir. Bu sonuç da hiçbir getirisi olmayan anlaşmazlık durumundan iyidir.

Yukarıda bir örnek kapsamında tarif ettiğimiz ve literatürde ilk kez bu çalışmada kuramsal olarak modellenen zamanla değişen hakkaniyet hassasiyeti kavramı, baskı (zaman baskısı ya da bilişsel iş yükü baskısı) altındaki bireylerin kararlarında maddi kaygıların hakkaniyetlilikle ilgili kaygılardan daha fazla rol oynadığını gösteren (*bkz.* Moore ve Loewenstein, 2004), aynı rahatsız edici uyarıcıya mükerrer kez maruz kalan bireylerin tecrübe ettikleri rahatsızlık seviyesinin azaldığını bulgulayan (*bkz.* Fudenberg ve Levine, 2006) ve son olarak hakkaniyet hassasiyetinin zaman içinde sabit olmadığını bulgulayan (*bkz.* Fortin vd., 2016) deneysel çalışmaların sonuçlarından esinlenerek ortaya atılmıştır.

Daha formel bir yaklaşım sunmak gerekirse, pazarlık sürecindeki bir oyuncunun pazarlığın hakkaniyetli bölüşümle sonuçlanmasına verdiği öneme α, pastadan alacağı pay miktarına verdiği öneme ise β diyelim. Böylece, kendisi için hakkaniyetli olan pasta payının a olduğunu düşünen ama pastadan aldığı pay $x< a$ olan bir oyuncunun fayda fonksiyonunu $u(x,a)=\beta x-\alpha(a-x)$ olarak tanımlayalım. Eğer önerilen bir bölüşüm için α yeterince yüksekse, ilgili bölüşümden alınan fayda negatif olur ve o durumda, oyuncu var olan hakkaniyetsiz bölüşümü kabul edeceğine

kimsenin pastadan pay almadığı bir sonucu (yani, herkesin 0 aldığı anlaşmazlık sonucunu) tercih eder. Zaman geçtikçe α'nın aldığı değerin değişmesi beklenebilir. Yani bir oyuncu hakkaniyet konusunda zamanla daha duyarlı veya daha duyarsız olabilir. Bu da hakkaniyetli bölüşüme verilen önemin aslında zamanın bir fonksiyonu olduğu anlamına gelir: $\alpha(t)$. Hatta, yukarıdaki maaş pazarlığı örneğinde gözlemlediğimiz üzere, bu fonksiyonun azalan bir fonksiyon olduğunu söylemek mümkündür. İşte, Karagözoğlu ve Keskin (2018) zamanla değişen hakkaniyet hassasiyetini bu şekilde modellemiştir.

Sıralı teklif pazarlık modelinin alt-oyun mükemmel Nash dengesinin analizine döndüğümüzde, zamanla değişen hakkaniyet hassasiyeti varsayımı altında denge davranışının ciddi bir şekilde değiştiğini gözlemleriz. Yukarıda anlattığımız gibi, standart modeldeki dengede sadece anında anlaşma sonucu ortaya çıkabilirken, elde ettiğimiz davranışsal modelde üç farklı tip denge sonucu da mümkündür: Anında anlaşma, gecikmeli anlaşma veya anlaşmazlık.

Anlaşmazlık sonucunun nasıl ortaya çıkacağını görmek kolaydır: Eğer tarafların hakkaniyetli bölüşüm şartlarının ne olduğuna dair düşünceleri arasında büyük bir fark var ise ve tarafların hakkaniyet hassasiyeti pazarlık sürecinin sonunda bile yeterince yüksek ise, hiçbir periyotta anlaşmaya varılamaz. Zaten, anlaşmazlık sonucu hakkaniyet hassasiyeti zamanla değişmediğinde bile ortaya çıkabilen bir sonuçtur.

Gecikmeli anlaşma sonucunun nasıl ortaya çıktığı ise daha detaylı bir analiz gerektirir. Burada teknik detay vermekten kaçınarak, konuyu sayısal bir örnek üzerinden açıklamaya çalışacağız: İki periyot olarak tasarlanan bu örnekte, her iki oyuncunun da parametre değerleri olarak , $\alpha(1)=2$, $\alpha(2)=1$ ve $\beta=1$ alalım. Ayrıca, ortak iskonto faktörünün 0.9 olduğunu ve iki oyuncunun da pastanın %75'ini kendisinin almasının hakkaniyetli olduğuna inandığını varsayalım. Bir oyuncunun ilk periyotta anlaşmaya razı olması için gereken şartlardan bir tanesi, oyuncunun negatif olmayan bir fayda elde edecek olmasıdır. Yani, örneğin, birinci oyuncu ilk periyotta pastanın yarısından azını almaya hiçbir zaman razı olmayacaktır, çünkü $u(0.5, 0.75)=0.5-2(0.75-0.5)=0$. Aynısı ikinci oyuncu için de söylenebilir. Böylece, ilk periyotta anlaşmak mümkün değildir. Fakat, ikinci periyoda geçildiğinde, hakkaniyet hassasiyeti azalmış olacağından, iki oyuncunun da pozitif bir fayda edineceği bir anlaşma bulmak mümkün olur. Örneğin, pastanın %40'ını almanın birinci oyuncuya getirdiği fayda $u(0.4, 0.75)=0.4-(0.75-0.4)=0.05$ olarak hesaplanır. Bu durumda pastadan daha büyük pay almış olan ikinci oyuncunun edindiği fayda daha büyük olur. Ve pasta iskonto edilmiş olsa bile, bu fayda miktarları anlaşmazlık sonucundan daha iyi bir sonucu işaret eder. İki oyuncu da ikinci periyotta anlaşmayı tercih edecektir.

Bahsi geçen çalışmada gecikmeli anlaşma sonucu bir mükemmel bilgi, sonlu ufuk, sıralı teklif pazarlık modelinin denge sonucu olarak literatürde ilk kez ortaya konulmuş oluyor. Bu ampirik olarak gerçekçi sonucun elde edilmesini sağlayan ögeler, modeldeki bireylerin fayda fonksiyonlarının bölüşümün hakkaniyetliliğine de bağlı olması ve dahası hakkaniyet hassasiyetlerinin zamanla azalıyor olması. Daha önce pazarlık süreçlerini kuramsal olarak inceleyen ana akım modeller ancak eksik/özel bilgi ya da gelecekle ilgili belirsizlik varsayımları altında bu tür bir sonuç elde edebilmekteydi.

Son olarak, deneysel literatürde görülen bir diğer sonuç ise *U*-şekilli veya *J*-şekilli anlaşma zamanı grafikleridir. Detay vermek gerekirse, yatay eksende pazarlıkta geçen süreyi dikey eksende ise ilgili sürede kaç tane anlaşma yapıldığını gösterirsek, yapılan deneysel çalışmalara göre çoğu anlaşmanın pazarlık sürecinin ilk kısımlarında veya son anlarında yapıldığı görülür. Pazarlık sürecinin ortasında yapılan anlaşma sayısı ise çok azdır. Eğer *U*-şekilli bir grafik varsa, pazarlık sürecinin başında ve sonunda yapılan anlaşma sayıları hemen hemen aynıdır; ama eğer *J*-şekilli bir grafikten bahsedersek, pazarlık sürecinin son anlarında yapılan anlaşma sayısı daha fazladır. Karagözoğlu ve Keskin (2018) birçok farklı parametre değeri altında

numerik hesaplamalar yapmış ve 20 periyotluk bir model için göstermiştir ki anlaşmaların büyük bir kısmı 15.-20. periyotlar arasında ve yine önemli bir kısmı 1.-7. periyotlar arasında gerçekleşirken, çok az sayıda anlaşma 8.-14. periyotlar arasında yapılıyor. Bu numerik bulgular da birçok deneysel çalışmada bulgulanan *U*-şekilli ve *J*-şekilli anlaşma zamanı grafiklerinin eksik/özel bilgi ya da belirsizliğe gerek duymadan teorik olarak desteklenmesi anlamına geliyor (*bkz.* Roth vd., 1988, Gächter ve Riedl, 2005; Karagözoğlu ve Riedl, 2015; Sullivan, 2016).

Daha Neler ...

Özellikle son 30 yılda davranışsal iktisatçılar birçok diğer alanda olduğu gibi pazarlık kuramı alanındaki modellere de gerçekçilik kattılar. Hakkaniyet hassasiyetlerini, eşitsizlikten kaçınmayı ve referans noktalarına bağlı tercihleri hesaba katan pazarlık modelleri gerek kontrollü deney ortamlarındaki gerekse gündelik hayattaki pazarlık davranışını daha iyi anlamamıza hizmet etti. Ancak önümüzde hala atılacak adımlar ve yürünecek yollar var.

Laboratuvar ortamında, çevrimiçi ortamda, sahada ve hatta nörolojik/biyolojik ölçümler de yapılmasına imkan sağlayan teknolojilerle yapılan pazarlık deneylerinden ortaya çıkacak düzenlilik arz eden sonuçlar davranışsal iktisatçılara modellerini geliştirmekte yol göstermeye devam edecek. Bu çalışmalarda çıktılar (anlaşma şartları ya da anlaşmazlık gibi) kadar pazarlık sürecinin (ilk teklifler, taviz verme davranışı, teklifler ve karşı teklifler arasında geçen zaman, anlaşmaya varana kadar geçen zaman vs.) de mercek altına alınması "nasıl" ve "niçin" sorularını yanıtlama yolunda önem arz etmekte (Karagözoğlu, 2019; Camerer vd., 2019).

Sayısı hızla artan ve kullanıcılarına alım-satımlarında pazarlık yapma imkanı tanıyan çevrimiçi ticaret platformlarının (eBay, Alibaba, vs.) devasa boyuttaki veri setleri üzerinde derin öğrenme, makine öğrenmesi gibi metotlar kullanılarak yapılacak analizler bizlere insanların gündelik hayattaki pazarlık etkileşimlerinde nasıl davrandığıyla ilgili daha önceleri bilmediğimiz, gözlemleyemediğimiz yeni ipuçları vererek kuramsal modellerin şekillenmesinde, iyileştirilmesinde daha çok rol oynayacak (örn., Backus vd., 2019; Backus vd., 2020; Zhang vd., 2021). İçinde bulunduğumuz zamanın veri analitiğinin çok önemli olduğu bir zaman olması, tüm kurumların veri depolama, yönetimi ve analizine eğilmelerine sebep oldu. Bunun pazarlık kuramı çalışan davranışsal iktisatçılar için olumlu yanı, ampirik pazarlık verisinin artık sadece bireysel ve alışveriş odaklı kaynaklardan değil, kurumsal ve alışveriş harici etkileşimlerden (adalet, vergilendirme, sermaye piyasaları gibi kaynaklardan) de gelebilecek olması.

Öte yandan davranışsal öğelerin en hızlı nüfuz ettiği alanlardan biri olan karar kuramındaki (decision theory) gelişmeler, ortaya çıkan yeni fikirler oyun kuramsal bağlamda ilk sınavlarını büyük ihtimalle pazarlık modellerinde verecekler. Son olarak, bireylerin neden sadece maddi kazanç odaklı tercihlerinin olmadığının, neden hakkaniyet, eşitlik, iyi niyet, karşılıklılık vs. gibi faktörleri de dikkate aldıklarının daha iyi anlaşılması için bu ögeleri verili almadan, bir optimizasyon probleminin çözümü, bir meta oyunun dengesi ya da evrimsel bir sürecin istikrarlı çıktısı olarak olarak ortaya koyan modelleme yaklaşımlarının çoğalması gerekiyor.

Kaynakça

Babcock, L., Loewenstein, G., (1997), "Explaining Bargaining Impasse: The Role of Self-serving Biases", Journal of Economic Perspectives, 11(1), 109-126.

Babcock, L., Loewenstein, G., Issacharoff, S., Camerer, C., (1995), "Biased Judgments of Fairness in Bargaining", American Economic Review, 85(5), 1337-1343.

Backus, M., Blake, T., Tadelis, S., (2019), "On the Empirical Content of Cheap-talk Signaling: An Application to Bargaining", Journal of Political Economy, 127(4), 1599-1628.

Backus, M., Blake, T., Larsen, B., Tadelis, S., (2020), "Sequential Bargaining in the Field: Evidence from Millions of Online Bargaining Interactions", Quarterly Journal of Economics,

135(3), 1319-1361.

Bolton, G. E., (1991), "A Comparative Model of Bargaining: Theory and Evidence", American Economic Review, 81(5), 1096-1136.

Bolton, G. E., Ockenfels, A., (2000), "ERC: A Theory of Equity, Reciprocity, and Competition", American Economic Review, 90(1), 166-193.

Bolton, G. E., Karagözoğlu, E., (2016), "On the Influence of Hard Leverage in a Soft Leverage Bargaining Game: The Importance of Credible Claims", Games and Economic Behavior, 99, 164-179.

Camerer, C. F., Nave, G., Smith, A., (2019), "Dynamic Unstructured Bargaining with Private Information: Theory, Experiment, and Outcome Prediction via Machine Learning", Management Science, 65(4), 1867-1890.

Crawford, V. P., (1982), "A Theory of Disagreement in Bargaining", Econometrica, 50(3), 607-637.

Fehr, E., Schmidt, K. M., (1999), "A Theory of Fairness, Competition, and Cooperation", Quarterly Journal of Economics, 114(3), 817-868.

Fortin, M., Cojuharenco, I., Patient, D., German, H., (2016), "It is Time for Justice: How Time Changes What We Know About Justice Judgments and Justice Effects", Journal of Organizational Behavior, 37, 30-56.

Fudenberg, D., Levine, D. K., (2006), "A Dual Self Model of Impulse Control", American Economic Review, 96(5), 1449-1476.

Gächter, S., Riedl, A., (2005), "Moral Property Rights in Bargaining with Infeasible Claims", Management Science, 51(2), 249-263.

Güth, W., Schmittberger, R., Schwarze, B., (1982), "An Experimental Analysis of Ultimatum Bargaining", Journal of Economic Behavior and Organization, 3(4), 367-388.

Güth, W., Kocher, M. G., (2014), "More than Thirty Years of Ultimatum Bargaining Experiments: Motives, Variations, and a Survey of the Recent Literature", Journal of Economic Behavior and Organization, 108, 396-409.

Karagözoğlu, E., (2019), "On "Going Unstructured" in Bargaining Experiments", The Future of Economic Design, (ed., J-F. Laslier, H. Moulin, R. Sanver, W. S. Zwicker), 40. Bölüm, 295-304.

Karagözoğlu, E., Riedl, A., (2015), "Performance Information, Production Uncertainty, and Subjective Entitlements in Bargaining", Management Science, 61(11), 2611-2626.

Karagözoğlu, E., Keskin, K., (2018), "Time-varying Fairness Concerns, Delay, and Disagreement in bargaining", Journal of Economic Behavior and Organization, 147, 115-128.

Karagözoğlu, E., Kocher, M. G., (2019), "Bargaining under Time Pressure from Deadlines", Experimental Economics, 22(2), 419-440.

Moore, D. M., Loewenstein, G., (2004), "Self-interest, automaticity, and the psychology of conflict of interest", Social Justice Research, 17(2), 189-202.

Nash, J. F., (1950), "The Bargaining Problem", Econometrica, 18(2), 155-162.

Nash, J. F., (1953), "Two-person Cooperative Games", Econometrica, 21(1), 128-140.

Neelin, J., Sonnenschein, H., Spiegel, M., (1988), "A Further Test of Noncooperative Bargaining Theory: Comment", American Economic Review, 78(4), 824-836.

Ochs, J., Roth, A. E., (1989), "An Experimental Study of Sequential Bargaining", American Economic Review, 79(3), 355-384.

Roth, A. E., Murnighan, J. K., Schoumaker, F., (1988), "The Deadline Effect in Bargaining: Some Experimental Evidence", American Economic Review, 78(4), 806-823.

Rubinstein, A., (1982), "Perfect Equilibrium in a Bargaining Model", 50(1) Econometrica, 97-109.

Sullivan, S. P., (2016), "Why Wait to Settle? An Experimental Test of the Asymmetric-information Hypothesis", Journal of Law and Economics, 59(3), 497-525.

Zhang, X., Manchanda, P., Chu, J., (2021), "'Meet Me Halfway': The Value of Bargaining", Marketing Science, yayında.

Hatime Kamilçelebi
Kırklareli Üniversitesi
hatimekamilcelebi@klu.edu.tr

Davranışsal İktisatta Bentham'dan Kahneman'a Deneyimlenen Mutluluk[1]

Kahneman'ın çalışmalarına bakıldığında deneyimlenen faydanın, deneylerle ölçümüyle birlikte, ana akım iktisatta açıklanan karar faydasından farklı olduğu ispatlanmış ve bu alanda çığır açılmıştır.

Son zamanlarda davranışsal iktisat alanında yapılan çalışmalarda standart iktisat teorisinin aksine bireylerin deneyimlenen faydalarının ölçülebildiği çeşitli deney ve araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada iktisattaki deneyimlenen faydanın geçmişten günümüze geldiği yol örneklerle ele alınacaktır.

Faydacılık felsefesinin kurucusu Jeremy Bentham doğru ve yanlışın ölçümünün "en fazla sayıdaki insan için en büyük mutluluk" olduğunu ifade ederek felsefesinin temel postulatını belirlemiştir (Bentham, 1776). Bentham'a göre insanlar iki efendinin yönetimindedir. Bunlar "acı" ve "haz"dır (Bentham, 2005/1789; Bentham, 1776). Bentham'a göre mutluluk hazların artması, acıların azalmasıdır. İnsanlar için en nihayetinde iyi olan şey mutluluktur. Bentham, doğru ve yanlış kavramlarını mutluluktan yola çıkarak açıklar. Ona göre insanlar çoğu insanın mutlu olacağı bir düzene olanak verecek davranışlar sergiliyorsa bu doğrudur, aksi ise yanlıştır. Öznel mutluluk nesnel olarak ölçülebilir. Bu ölçümde hazzın/acının şiddeti, yoğunluğu, süresi ve belirliliği önemli olup buna göre hazlar sıralanarak ve birbiriyle karşılaştırılarak puanlandırılmaktadır. Bu durumu ise "mutluluk hesabı" diye adlandırmıştır.

Faydacılık felsefesinin filozoflarından John Stuart Mill (2007/1863), Bentham'ı hazların ölçümü konusunda eleştirmiştir. Mill'e göre mutluluk, yalnızca hazların sayısal ölçümüyle değil, niteliğiyle de ilintilidir. Ona göre eğitimsiz birinin hazzı ile eğitimli birinin hazzı aynı değildir. Mill'e göre kendini geliştirmiş bireyler için gerçek mutluluktan bahsedilebilir. Mill, hazların ölçümünün, o hazları tatmış ve haz alacak yetkinliği olanların yapması gerektiğini belirtmiştir.

Bununla birlikte H. H. Gossen (1983/1854) ve W. S. Jevons (1965/1871) gibi iktisatçıların da faydanın ölçülebileceğini savunduğu kardinal faydacılık görüşü egemen olmuştur. Kardinal faydacılığın egemen olduğu dönemde, marjinal fayda ve azalan marjinal fayda gibi kavramlarla faydanın ölçümüne

dair pek çok çalışma yapıldığını biliyoruz (Detaylı bilgi için bkz. Kamilçelebi, 2018a; Kamilçelebi, 2018b).

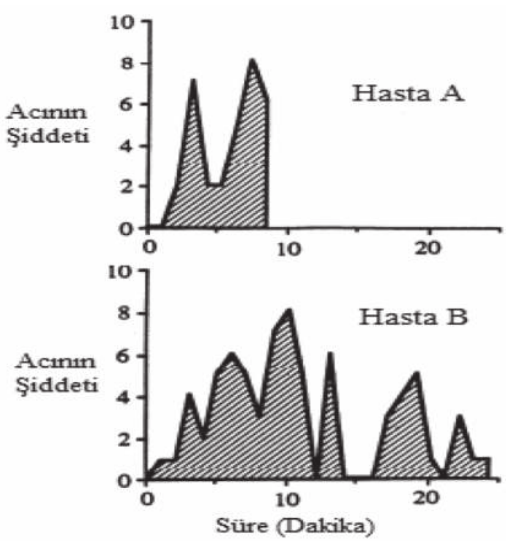
Daha sonra rasyonel tercih teorisiyle birlikte Bentham'ın faydacılık felsefesi ve dolayısıyla faydanın ölçümü terkedilmiştir. Bu teoriyle beraber fayda yerine tercih kavramı kullanılmaya başlanarak ordinal fayda yaklaşımı benimsenmiştir (Hicks ve Allen, 1934). Ordinalist yaklaşımda tercihlerin sıralanabileceğini gösteren kayıtsızlık eğrileri analizlerde kullanılmıştır. Açıklanmış tercihler belli bir bütçeye sahip insanların belirli mallar arasında tercihte bulunduğunu açıklar. Tercih edilen mal, bireyin faydasını maksimize eder. 1950'lerde de bilimde mantıksal pozitivizm hâkimiyeti görülmektedir. Bu dönemde rasyonel tercih teorisinin özel çalışma alanları arasında risk ve belirsizlik bulunmaktadır. Çeşitli matematiksel yöntemlerle insan rasyonel olarak ele alınmış ve faydasını maksimize ettiği savunulmuştur. Hatta nesnel gözleme çok önem verildiğinden, insanların öznel deneyimleri bilimsel görülmemiştir (Frey ve Stutzer, 2002a). Neoklasik iktisatçılar rasyonaliteyi faydayla bağdaştırmışlardır.

Bentham'dan bu yana faydayla ilgili teoriler değişmiştir. Günümüzde birçok iktisatçı tarafından fayda açıklanmış tercihlerle ifade edilmekte ve karar faydası olarak ele alınmaktadır. Deneyimlenen faydanın standart ekonomi teorisinde yer almamasının nedenleri arasında rasyonel insanın hazcı deneyimini ölçememesi ama bu deneyimini optimal hale getirmeyi amaçlaması ve faydanın sonuçları hakkında gerekli tüm bilgilerin bilindiği varsayımının hakim olması sayılabilir. Buna rağmen, Kahneman vd. (1997) karar faydası ile deneyimlenen faydanın birbirinden farklı olduğunu ve Bentham'ın haz ve acı ifadelerine vurgu yaparak deneyimlenen faydanın ölçüldüğünü deneylerle kanıtlamıştır.

Yapılan deneylerden birinde katılımcılar, A ve B grubu şeklinde iki gruba bölünmüş; veriler, deney dizaynında katılımcılara verilen kumandalarla deney boyunca kolonoskopiyle ilgili yaşadıkları acının şiddetini her bir dakikada 0'dan (hiç acı yok) 10'a (dayanılamaz bir acı) kadar puanlamaları şeklinde toplanmıştır. 4 dakika ile 69 dakika arasında değişen deney süresi sonunda katılımcının işlemi değerlendirmesi istenmiştir (Kahneman vd., 1997).

Grafik 1'de görüldüğü üzere B grubundaki katılımcıların kolonoskopi işlemi A grubundakilere kıyasla neredeyse iki kat daha uzun sürmüştür. Deneylerdeki ortalama süre 23 dakikadır, standart sapma ise 13 dakikadır. İşlem bittiğinde katılımcılardan kolonoskopi işlemini tekrar düşünmeleri ve hissettikleri acı miktarına puan vermeleri istenmiştir. Geçici acı bildirimlerine dayanan ölçümlerini hedonimetre toplamı olarak adlandırırsak, bu istek, hedonimetre toplamlarının yeniden üretimi olacaktır. Peki hangi hasta grubu daha fazla acı çekmiştir? A grubu ile B grubunun grafiğini kıyaslarsak, B'nin daha fazla acı çektiğini kabul etmek mantıklı gelmektedir. Peki sonuçlar böyle mi çıkmıştır? B grubundaki katılımcılar kolonoskopi işlemiyle ilgili anılarını daha iyi anımsamıştır.

Grafik 1. Deneyde Katılımcıların Bildirdiği Acının Şiddeti

Kaynak: Kahneman, D., Wakker P. P., Sarin, R. (1997) Back to Bentham? Explorations of Experienced Utility. The Quarterly Journal of Economics. 112(2):384.

Kahneman vd. (1997) deney sonucuna göre iki bulguyu ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki "zirve-son kuralı"dır. Bu kurala göre bireyler, deneyimlerinin zirve noktasındaki ve sonundaki anları hatırlayarak tüm deneyimi zirve ve sonun ortalaması olarak değerlendirir. Dolayısıyla, deneyde katılımcılar, geriye dönük verdikleri puanları deneyimlerinin en kötü anına ve sona erdiği kısımdaki acı miktarının ortalamasına bakarak ifade etmişlerdir. Bu aşamada, A grubundaki hastaların kolonoskopi işlemi esnasındaki acılarının zirve anlarına ve sonuna bakıldığında daha fazla acı çektiklerini anımsadıkları ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, B grubundaki katılımcıların deneyimleri A grubundaki katılımcılardan daha kötüdür ve işlemi daha uzun sürmüştür. Fakat işlemin sonunda, A grubundaki hastalara kıyasla daha az acı çektikleri grafikte görülmektedir. B grubundaki hastaların da işlemin yine zirve anlarını ve sonunu anımsayıp ona göre bir değerlendirme yaptıkları ortaya çıkmıştır. Zirve-Son ölçümü arasındaki korelasyon 0.67'dir (Kahneman, 2000; Kahneman vd., 1997). Deneydeki diğer bir bulgu ise "süre ihmali"dir. Burada deneyimin süresinin hatırlanan fayda üzerinde neredeyse hiç etkisi bulunmamaktadır. Deneye göre katılımcıların kolonoskopi işlemi süresince yaşadıkları toplam acıyı puanlamalarında sürenin etkisinin olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Zamansal monotonlukta ise olumlu deneyimlerin uzunu, olumsuzların ise kısasının seçilmesi düşünülür fakat burada bu da ihlal edilmiş, deneyime mutsuzluk anları eklendiği halde deneyimi kötüleştirmemiştir (Kahneman vd., 1997).

Deneyimlenen fayda, elde edilen kalitenin hazsal biçimidir; anlık fayda ve hatırlanan fayda olarak iki bölüme ayrılır. Kahneman bu deneyle, deneyimlenen faydayı içeren anlık fayda ve hatırlanan faydanın ilişkisini de göstermektedir (Kahneman, 2000). Deneyimlenen fayda kolonoskopi deneyinde olduğu gibi yaşanılan ana dayalı ölçülmektedir, bu yüzden temeli anlık faydadadır. Anlık fayda, yaşanan anın hazzı veya acısıdır (Kahneman vd., 1997). Hatırlanan fayda ise bireylerin hafızalarıyla ilgilidir. Bireylerin geçmişteki yaşamlarını düşündüklerinde memnuniyetlerinin veya memnuniyetsizliklerinin sonuçlarıyla ilişkisinin toplamıdır. Zamana yayılan sonuçların geçmiş üzerine ölçütüdür. Toplam fayda, deneyimlenen faydanın an temelli bir ölçüsüdür. İstatistiksel olarak nesnel bir kuralla toplanan an-fayda ölçümlerinden türetilir. Karar faydası ise gözlemlenen davranış temelli verilen bir karardaki sonucun ağırlığı olup, tercihler söz konusudur (Kahneman vd., 1997; Kahneman, 2000; Kamilçelebi, 2012; Kamilçelebi, 2013).

Deneyimlenen faydayı kapsaması dolayısıyla bu ifade genellikle öznel iyi olmayla açıklanmaktadır. Öznel iyi olma, deneyimlenen mutluluk ve yaşam değerlendirmesini kapsar. Deneyimlenen mutluluk insanların anbean deneyimledikleri duygusal kaliteyle ilişkilidir. Bir başka deyişle, bireylerin yaşamlarından memnuniyetlerini belirten neşe, şefkat, endişe, üzüntü ve öfke gibi duyguların sıklığı ve yoğunluğuyla ilgilidir. Yaşam değerlendirmesiyse bireylerin hayatlarıyla ilgili düşünceleridir (Kahneman & Deaton, 2010). Deneyimlenen mutluluğun öznel iyi olma yoluyla ölçülmesi üzerine yapılan çalışmaların klasik fayda teorisine karşı ciddi bir eleştiri olarak görüldüğü birçok çalışmada yerini bulur (Frey & Stutzer, 2000). Öznel iyi olma araştırmalarının kökeni Bentham'ın acı ve haz kavramlarının ölçümüne dayanmaktadır. Böylece insanlar "mümkün olan en yüksek sayıda insan için mümkün olan en büyük mutluluk"a ulaşmak için çaba sarf edeceklerdir (Diener vd., 1985; Pavot & Diener, 1993; Diener vd. 2009; Bentham, 2005[1789]). Diener'e (1984) göre yaşamın belli bölümlerinin yanı sıra, tüm yaşamın bilişsel ve duygusal etkilerinin değerlendirilmesinde ve ölçülmesinde öznel iyi olma önemli bir unsurdur. Bireyler kişisel beyana dayalı öznel iyi olma yoluyla içinde bulunduğu durumu, geçmişte yaşadıkları deneyimlerini ve gelecekteki beklentilerini açıklayabildikleri için öznel iyi olma, deneyimlenen faydayı ölçmede vekil olarak kullanılmaktadır (Frey & Stutzer, 2002a; Frey & Stutzer, 2002b).

Veenhoven (2007) yaşam memnuniyeti, mutluluk ve öznel iyi olmanın birbirinin yerine kullanıldığını ifade etmekle birlikte, genel olarak yaşam memnuniyeti kavramını kullanmaktadır. Çünkü yaşamı bir bütün olarak değerlendirmekle ilişkili olan kavram yaşam memnuniyetidir. Mutluluk ise tüm yaşamda görülen, hazcı seviye ve memnuniyet şeklinde iki kriterden oluşan genel bir yargıdır. Mutluluğun en yüksek bir bitiş noktası bulunmamaktadır (Veenhoven, 2004).

Öznel iyi olmanın ölçümünde genellikle Dünya Değerler Anketi'nde insanların yaşam memnuniyetini ölçmek için sorulan "Bütün her şey göz önüne alındığında hayatınızdan genel olarak ne kadar memnunsunuz?" sorusu sorulmaktadır. Sorunun seçenekleri 1 veya 0 "hiç memnun değilim" ve 10 "çok memnunum" şeklindedir (Dünya Değerler Anketi Resmi İnternet Sitesi). Kahneman vd. (2004) deneyimin ölçülmesini bir adım daha ileri taşıyıp "Gün İmar Yöntemi" tasarlamıştır. Bu yöntemle insanların gün boyunca bir şeyleri deneyimlerken nasıl hissettiği sorulmakta olup, cevaplarda belli duyguların yanında "mutlu" ifadesi de yer almaktadır.

Türkiye'de akademisyenlere verilen akademik zamla bu konuda doğal bir deney ortamı oluşmuştur. Akademisyenlerden oluşan 156 kişilik bir grubun zam yapılmadan önce ve sonraki durumlarına yönelik karşılaştırmalı bir analiz yapılmış, deneyimlenen fayda ve karar faydası arasındaki fark ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak zam almadan önce maaşlarına enflasyon oranından daha fazla bir zam yapılsa mutluluklarının artıp artmayacağı ve hâlihazırdaki yaşam memnuniyetleri sorulmuştur. Burada verilen cevaplar beklenen faydalarıyla ilgili sonuçları ortaya çıkarmıştır. Zam yapıldıktan sonraki yaşam memnuniyetleri ise ikinci bir anketle elde edilmiştir. Bu sonuçlar ise deneyimlenen mutluluğu ortaya çıkarır. Her iki sonuç karşılaştırıldığında literatürle benzer sonuç elde edilmiştir. Yapılacak zammın mutluluklarını artırmayacağını belirtenlerin, maaşlarındaki artıştan dolayı mutlu oldukları ortaya çıkmıştır. Hatta bu grubun zam almadan önceki maaşlarıyla ilişkili deneyimledikleri mutlulukları da pozitiftir. Zam alırsa mutluluklarının artacağını bekleyenlerin ise zam sonrası maaşları ve mutluluk seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. İlk çıkan sonuç, karar faydası ve deneyimlenen fayda arasındaki farkı kanıtlamıştır (Kamilçelebi, 2018b).

Deneyimlenen mutluluğun ölçüldüğü çocuk sahibi olma üzerine yapılan araştırmalarda da ebeveynlerin çocuk sahibi olmadan önce deneyimledikleri mutluluğun arttığı, bebek doğduğunda en yüksek seviyesine geldiği, fakat birkaç yıl sonra ebeveynlerin eski mutluluk seviyelerine geri döndükleri de tespit edilmiştir (Kamilçelebi & Veenhoven, 2016).

Sonuç olarak, Kahneman vd.'nin (1997) çalışmalarına bakıldığında deneyimlenen faydanın, deneylerle ölçümüyle birlikte, ana akım iktisatta açıklanan karar faydasından farklı olduğu ispatlanmış ve bu alanda çığır açılmıştır. Kahneman'ın, daha sonraki çalışmalarında mutluluk literatüründen de yola çıkarak deneyimlenen mutluluk veya öznel iyi olma kavramlarını deneyimlenen fayda yerine kullandığı da görülmüş, bireylerin gerçek zamanlı belirttikleri memnuniyet veya memnuniyetsizliklerini bu kavramlarla açıklamıştır. Öznel iyi olma ve deneyimlenen mutlulukla ilgili hem davranışsal iktisat hem de mutluluk ekonomisi literatüründe pek çok çalışma yapılmaya devam etmektedir.

Son Not

1. Bu makalenin büyük bir kısmı Kamilçelebi, H. (2018a) Beklenen Fayda ve Deneyimlenen Fayda: Gelir Artışı Üzerine Bir Araştırma. Bursa: Ekin Yayınevi ve (İngilizcesi) Kamilçelebi, H. (2018b) The Difference between Expected and Experienced Utility: A Case Study on a Salary Increase. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing'e dayanılarak hazırlanmıştır. Detaylı bilgi için bu kitaplardan yararlanılabilir.

Kaynakça

Bentham, J. (1776) A Fragment on Government. London: T. Payne, P. Elmsly, E. Brooke, (https://books.google.nl/books?id=epMIAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

Bentham, J. (2005[1789]) An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Elibron Classics: Adamant Media Corparation.

Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. Psychological Bulletin. 95(3):542-575.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. Journal of Personality Assessment. 49(1):71-75. doi: 10.1207/s15327752jpa4901_13

Diener, E., Oishi S., Lucas, R. (2009) Subjective WellBeing: The Science of Happiness and Life Satisfaction. The Oxford Handbook of Positive Psychology. (Ed.) Shane J. Lopez ve C.R. Snyder, 2. Bs.

Dünya Değerler Anketi Resmi İnternet Sitesi. http://www.worldvaluessurvey.org. (E.T. 20.05.2021)

Frey, B., Stutzer, A. (2000) Maximising Happiness?. German Economic Review. 1(2):145-167. doi: 10.1111/1468-0475.00009

Frey, B., Stutzer, A. (2002a) What Can Economists Learn from Happiness Research? Journal of Economic Literature. 40(2):402-435.

Frey B. S., Stutzer, A. (2002b) The Economics of Happiness. World Economics. 3(1):25-41.

Gossen, H. H. (1983[1854]) The Laws of Human Relations and the Rules of Human Action Derived Therefrom. (Çev.) R.C. Blitz, Cambridge: MIT Press.

Hicks, J. R., Allen R. G. D. (1934) A Reconsideration of the Theory of Value. Part I. Economica, 1(1).

Jevons, W. S. (1965[1871]) The Theory of Political Economy. 5. Bs., New York: A. M. Kelley.

Kahneman, D., Wakker P. P., Sarin, R. (1997) Back to Bentham? Explorations of Experienced Utility. The Quarterly Journal of Economics. 112(2):375-405.

Kahneman, D. (2000) Experienced utility and objective happiness: A moment based approach. (Ed.) Daniel Kahneman ve Amos Tversky. Choices, Values and Frames. New York: The Russell Sage Foundation.

Kahneman, D., Krueger, A. B., Schwarz, N. & Stone, A. (2004) A survey method for characterizing daily life experience: the day reconstruction method. Science. 306(5702):1776-1780. doi: 10.1126/science.1103572

Kahneman, D., Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. Psychological and Cognitive Science. 107(38):16489-16493. doi: 10.1073/pnas.1011492107

Kamilçelebi, H. (2012) Davranışsal İktisadın Neoklasik İktisat Fayda Teorilerine Eleştirisi ve Davranışsal İktisatta Fayda-Mutluluk İlişkisi. Ekonomi Bilimleri Dergisi. 4(2):63-64.

Kamilçelebi, H. (2013) Davranışsal İktisatta Deneyimlenen Fayda ve Karar Faydası Arasındaki Fark ve Bir Deney. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15(3):450-454.

Kamilçelebi, H. (2018a) Beklenen Fayda ve Deneyimlenen Fayda: Gelir Artışı Üzerine Bir Araştırma. Bursa: Ekin Yayınevi.

Kamilçelebi, H. (2018b) The Difference between Expected and Experienced Utility: A Case Study on A Salary Increase. Lambert Academic Publishing.

Kamilçelebi, H., Veenhoven, R. (2016) The Difference between Expected and Experienced Utility: Findings from Some Studies on Having Children. The Journal of Academic Social Science Studies 9(50):343–354. doi: 10.9761/JASSS3591

Mill, J. S. (2007[1863]) Utilitarianism. Mineola, N.Y.: Dover Publications.

Pavot, W., Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction with Life Scale. Psychological Assessment. 5(2):164–172. doi: 10.1037/1040-3590.5.2.164

Veenhoven, R. (2004) Happy Life Years: Measures of gross national happiness. Proceedings of the First International Conference on Operationalization of Gross National Happiness, Thimphu, 294-296, (http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/savifadok/1210/1/Happy_Life_Years.pdf).

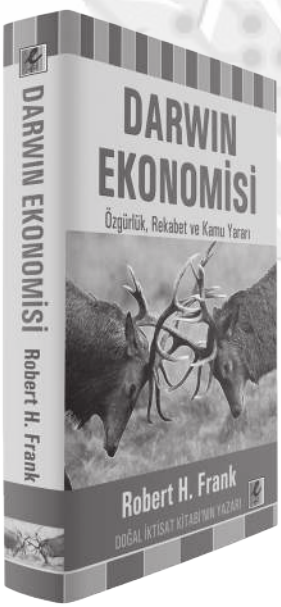
Veenhoven, R. (2007) Measures of Gross National Happiness. OECD Conference on Measurability and Policy Relevance of Happiness, Rome.

Robert H. Frank Kitapları

DOĞAL İKTİSAT: NEDEN İKTİSAT NEREDEYSE HER ŞEYİ AÇIKLAR?

Frank, yıllardır öğrencilerini, özel ürün tasarımından cinsel cazibenin kaprislerine kadar gündelik hayatta karşılaşılan çeşitli garip durumları ekonomiyi kullanarak açıklamaları için teşvik ediyor. Bu kitapta Robert Frank, gündelik hayatın en kafa karıştırıcı yönlerinin nasıl olup da aslında (ekonomik) akla tamamen uygun olduğunu göstermek amacıyla bu soruların en ilgi çekici olanlarını ve bunları yanıtlarken kullanılan ekonomi ilkelerini bizlerle paylaşıyor.

DARWIN EKONOMİSİ: ÖZGÜRLÜK, REKABET VE KAMU YARARI

Robert H. Frank bu kitabında son on yıldır iktisatçıların kaçış alanı haline gelen "Davranışsal İktisat" konusunu masaya yatırıyor. Bu alandaki akademisyenler, çalışmalarını büyük ölçüde iktisat ve psikolojinin kesişiminde sürdürmekteler. Frank buna biyolojiyi de eklemekte ve Darwin'den yola çıkarak İktisat Teorisinde Rasyonellik ve Rasyonel Davranış Biçimlerini analiz etmektedir. Bunu yaparken de kendi deneyimlerinden yararlanmaktadır.

Levent Neyse
WZB, DIW & IZA[1]
lneyse@diw.de

Ekonomik Eşitsizlikler ve İktisat Deneyleri

Artık laboratuvarlarından çıkabilen ama gerektiğinde tekrar laboratuvara dönebilecek; büyük veri setlerine, resmi devlet kayıtlarına veya yeni dijital yöntemlere başvurabilecek davranışsal iktisatçılar ön plana çıkacak.

Ekonomik eşitsizlikler tüm dünyada hızla artmakta. Üstelik bu artış gelişmekte olan ülkelerle de sınırlı değil. Araştırmalar, artan eşitsizliklerin eğitim, sağlık, suç oranları, kişilerarası ve kurumlara olan güven gibi birçok alandaki olumsuz etkilerine dikkat çekiyor. Ayrıca ekonomik eşitsizlik sadece gelir dağılımını değil, belki de daha derin sonuçları olan fırsat eşitsizliklerini de içermekte. Bireylerin eğitim, sağlık, adalet, güvenlik gibi temel ihtiyaçlara ulaşamadığı bir toplumda gelir dağılımındaki eşitsizliğin sonuçları çok daha yıkıcı olacaktır.

Laboratuvar ortamı, ekonomik eşitsizliklerin insan davranışları üzerindeki etkilerini gözlemlemek için önemli fırsatlar sunar

Ekonomik eşitsizlikler ve eşitsizliklerin insanların kararları üzerindeki etkileri uzun zamandır davranışsal iktisadın önemli araştırma konuları arasında. Bunun önemli sebeplerinden biri hiç şüphesiz davranışsal iktisadın yöntemsel avantajı: Deney yöntemi gerçek ekonomik verilerle gözlemlenemeyecek kadar detaylı veri toplama ve insan davranışlarını gözlemleme olanağı sunuyor. Örneğin "Gelir dağılımındaki eşitsizlik insanların risk alma kararlarını nasıl etkiler?" gibi bir soruyu anket verileriyle veya istatistik kurumlarından alınan verilerle araştırmak oldukça güçtür. Bu gibi veri kümeleri insanların davranışlarını ve bir takım temel tutumlarını araştırmak için çoğu zaman fazla *zengindir*. Gerçek dünyadan ve gerçek ekonomilerden toplanmış bu veriler bize ekonomik eşitsizliklerden etkilenmeyen bir "kontrol grubu" sunamaz. Ayrıca gelir dağılımındaki eşitsizliği servet, refah veya eğitim seviyesi gibi gelir seviyesine bağlı birçok etkenden arındırmak istatistiksel olarak da oldukça güçtür.

"Gelir dağılımındaki eşitsizlik insanların risk alma kararlarını nasıl etkiler?" sorusunun cevabını aramak için geçtiğimiz senelerde Litvanya'da basit bir deney yapıldı (Schmidt vd., 2019). Önce bir grup öğrenci internet üzerinden bir araştırma yapmak üzere üniversitenin bilgisayar laboratuvarına davet

edildi. Bu öğrenciler, rastgele 4 gruba ayrıldı: 1. gruba bir saatlik çalışma için düşük bir ücret, 2. gruba ise 1. grubun iki katı ücret ödenecekti. Ancak bu iki gruptaki katılımcıların gelir eşitsizliğinden haberi olmayacaktı. 3. ve 4. gruptaki katılımcılar arasındaki ücret dağılımı ilk iki gruptakinin aynısıydı; ancak bu gruptakiler gelir dağılımındaki eşitsizlikten haberdarlardı. 1 saatlik çalışmanın sonunda katılımcılara ücretleri ödendi ve son olarak bir risk alma deneyiyle katılımcıların kazandıkları parayla ne kadar riskli yatırımlar yaptığına bakıldı. Riskli kararları sonucunda kazançlarını ikiye katlamak mümkündü. Tabii katılımcıların kazandıkları parayı kaybetme riski de vardı.

Anlaşılacağı üzere ilk iki grup deneyin kontrol grupları, son iki grup ise deney gruplarıydı. Kontrol grubu "gelirin risk alma kararları üzerindeki doğrudan etkisini", deney grubu ise "gelir dağılımında açıkça bilinen bir eşitsizliğin risk alma kararları üzerindeki etkisini" ölçmek üzere tasarlanmıştı. Sonuçlar ilginçti: 1. ve 2. grupların davranışları arasında bir fark yoktu. Yani gelirin risk kararları üzerinden doğrudan bir etkisi gözlemlenememişti. 3. grubun kararları da neredeyse ilk iki grubunkiyle aynıydı. Ancak dördüncü, yani kendisinin diğer katılımcılardan daha çok kazandığını bilen grup belirgin derecede fazla risk almıştı. Çalışmanın hipotezleri arasında az kazanan 3. grubun 4. gruba yetişmek için daha fazla risk alacağı vardı. Böyle bir sonuç, gelir adaletsizliğinin olduğu yerlerde suç oranlarının artışını veya yasal ve yasadışı kumar faaliyetlerinin yaygın oluşunu açıklamaya yardımcı olabilirdi. Ancak daha çok kazandığı bilgisi neden insanları daha fazla risk almaya itmiş olsun? Bunun bir açıklaması, kendisini yüksek gelirli grupta bulan katılımcıların "Bugün şanslı günümdeyim!" demesi olabilir. Yüksek gelirli katılımcılar riske atabilecek daha fazla paralarının olduğunu *bildikleri* için de böyle davranmış olabilirler. Bu davranış farkının altında yatan sebepleri açıklamak için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olsa da şu sonuçtan emin olabiliriz: Gelir seviyelerindeki farklılıklar insan davranışlarını her zaman etkilemeyebilir. Ancak eşitsizlikler belirginleştikçe insan davranışları da değişmeye başlıyor.

Görüldüğü gibi laboratuvar, biz iktisatçılara gerçek dünyada karşılaşılamayacak kadar basit bir ekonomik ortam yaratma imkanı sunar: Sadece iki gelir seviyesi, bilgiyi kolayca manipüle etme özgürlüğü ve risk alma kararlarını gerçekten kazanılan para üzerinden ölçebilme fırsatı. Üstelik bu veriler oldukça homojen bir grup olan üniversite öğrencilerinden toplanmakta. Üniversite öğrencileri, her ne kadar farklı sosyo-ekonomik koşullardan gelmiş olsalar da yaş, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, cinsiyet dağılımı gibi birçok konuda gerçek dünyadakine kıyasla oldukça benzer bireyler. Bu sebeple iktisat deneylerinin katılımcıları çoğunlukla üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır.[2]

Ancak unutulmaması gerekir ki üniversite öğrencileriyle yapılan laboratuvar deneyleri her araştırma sorusu için uygun yöntem olmayabilir. Çünkü bilimsel yöntemlerin karşılıklı üstünlükleri farklıdır ve kullanılacak yöntem araştırma sorusuna bağlı olarak seçilmelidir. Örneğin "Aile bireylerinin iktisadi davranışlarının karşılaştırılması", "Sosyal tercihlerin yaşlara göre değişimi", "Rekabet yeteneğinin veya dürtüselliğin meslek tercihindeki önemi", "Asgari ücret reformlarının adil ücret algısında yarattığı değişiklikler" ve benzeri birçok araştırma konusu için laboratuvar oldukça sınırlayıcı bir ortamdır.

Yöntem sadece bir araçtır: Deney her zaman doğru yöntem olmayabilir

Davranışsal iktisatçıların sıkça düştüğü yanılgılarından biri çalışmalarının deneysel olması gerektiği yanılgısı. Deneyler kontrollü bir ortamda özgül konuları araştırmaya, nedensel ilişkiler kurarak, belirli senaryolar dahilinde ve parasal teşvikler yardımıyla insan davranışlarını gözlemleye olanak tanır. Ancak her sorunun laboratuvarda yanıtlanamayacağı gerçeği, davranışsal iktisatçılar tarafından çoğu zaman göz ardı edilmekte. Bir araç olması gereken yöntem, zamanla bilim insanlarının araştırma sorularını şekillendirmeye başlıyor. Bir süre sonra da araştırma konuları sadece deneysel yöntemlerle

cevaplanabilecek sorulara dönüşüyor. Davranışsal iktisatçı için bu durum aslında bir üretim kararı. İyi bildiği ve alışkın olduğu deneysel yöntemler yerine hakim olmadığı yepyeni bir alana girmek hem riskli hem de *masraflı*. Riskli, çünkü araştırmacı bu alanda başarılı olup olamayacağını çoğu zaman bilemiyor. Masraflı, çünkü yeni bir yöntemi, yeni bir alanı öğrenmek hem zaman, hem efor hem de maddi kaynak gerektirir.

Günümüzde davranışsal ve deneysel iktisat, iktisat araştırmalarında önemli bir yer tutuyor. Quarterly Journal of Economics, American Economic Review, Econometrica, American Economic Journal, Journal of European Economic Association gibi dünyanın en saygın iktisat dergilerinin neredeyse her sayısında mutlaka davranışsal ve deneysel unsurların olduğu bir çalışma bulunuyor. Davranışsal iktisat artık dünyada yükselişte olan, iktisadın *havalı* bir yan dalı değil, aksine, iktisat literatürüne yön veren, anaakım iktisat teorilerini destekleyen ve onları güçlendiren bir noktada. 2019 yılında Fransa'da düzenlenen Economic Science Association konferansında ünlü iktisatçı Roberto Weber davranışsal iktisadın gelişimini rock müziğin müzik tarihindeki gelişimine benzetiyordu. Bir dönem oldukça revaçta olan uzun gitar soloları ve çığlıklar atan vokalleri olan gruplar günümüzde müzik piyasalarında eskisi kadar büyük bir yere sahip değiller. Hala böyle gruplar var ancak müzik dünyasında belirli bir dinleyici kitlesine hitap ediyorlar. Davranışsal iktisat da bundan 20-30 sene önce çok farklı bir yerdeydi. Küçük katılımcı gruplarıyla yapılan, basit sorulara yanıt arayan deneysel çalışmalar kendilerine iyi dergilerde yer bulabiliyorlardı. Bugün de böyle makaleler basılıyor ancak iktisat literatürüne yön veren, önemli dergilerde artık bu gibi makalelere rastlamak güç. Artık bu dergiler farklı yöntemleri birleştirebilen ve büyük mesajlar verebilen makaleleri tercih ediyorlar.

Bu demek oluyor ki davranışsal iktisat geldiği bu noktada birçok farklı yöntemden faydalanmak zorunda. Günümüzde deneyler, hem teorileri test etmek hem de yeni teoriler üretmek için kullanılıyor. 200-300 öğrenciyle yapılan laboratuvar deneyleri yerine artık on binlerce katılımcıyla yapılan hanehalkı araştırmalarına entegre edilen deneyler var. Hatta yapay zekadan faydalanılarak yapılan çalışmalar artmakta, artmaya da devam edecek. Bu sebeple laboratuvarlarından çıkabilen ama gerektiğinde tekrar laboratuvara dönebilecek, gerektiğindeyse büyük veri setlerine, resmi devlet kayıtlarına veya yeni dijital yöntemlere başvurabilecek davranışsal iktisatçılar artık ön plana çıkacak. Kısacası, davranışsal iktisatçılar için artık ne deneysel yöntemler ne de araştırdıkları *niş* sorular yeterli.

Ekonomik eşitsizliklere maruz kalmak

Ekonomik eşitsizliklerin insan davranışları üzerindeki etkisine bir psikoloji araştırmasıyla geri dönelim. Geçtiğimiz yıllarda dünyanın en saygın disiplinlerarası dergilerinden biri olan Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)'ta yayınlanan bir çalışma günlük hayatta maruz kalınan eşitsizliklerin insan duygularını ne denli etkilediğinin altını çiziyor (DeCelles ve Norton, 2016). Hava öfkesi (air rage), uçak seyahatlerinde yolcuların öfke kontrolünde zorluk yaşaması, mantıksız hareketler sergilemesi ve saldırganlaşması durumudur. Araştırma, havayolu şirketlerinden aldığı verilere dayanarak ilginç bir sonuca ulaşıyor: Hava öfkesi vakaları birinci sınıf koltuklarının yer aldığı uçakların ekonomi sınıflarında daha sık yaşanıyor. Üstelik uçağa binişlerin ön kapıdan yapıldığı, yani birinci sınıf koltuklarının olduğu koridordan geçerek ekonomi sınıfı koltuklarına ulaşan yolcularda hava öfkesi vakalarıyla daha da sık karşılaşılıyor.

Bu çalışmanın sonuçları bize gündelik hayatla ilgili ipuçları da verebilir. Sinirli ya da moralsiz olduğumuz günlerin sabahında biz farkında bile olmadan herhangi bir eşitsizliğe maruz kalmış olabilir miyiz? Kalabalık metrobüsün camından bakarken yandan geçen lüks aracı biz farketmemişsek bile belki de beynimiz farketmiştir ve bu durum günün moralsizliğinin sebeplerinden biri olmuştur.

Bu kadar çarpıcı örnekler düşünmeye de gerek olmayabilir. Metrobüste camdan bakmak

yerine cep telefonlarındaki sosyal medya pencerelerinden başkalarının kusursuz dünyalarına bakmak artık çok daha yaygın. Bir saatlik yorucu toplu taşıma yolculuğu sırasında ne kadar fazla mutlu insanın hayatına tanık olduğunuzu bir düşünün: Tayland'da tatilde olan ilkokul arkadaşınız, lüks bir restorandan paylaşım yapan uzak bir akrabanız, yeni arabasının önünde gururla duran bir sosyal medya fenomeni veya zeytin ağaçları altında yoga yapan çok da tanımadığınız o eski komşunuz... Sosyal medyanın yükselişinden çok daha önce Quarterly Journal of Economics'te yayınlanan ampirik bir çalışmada insanların komşuları zenginleştikçe daha mutsuz olduğu sonucuna varılmıştı (Luttmer, 2005).

Sosyal medya kullanımının insan psikolojisi üzerindeki etkisini araştıran güncel çalışmalar da sosyal medyanın insan psikolojisi üzerindeki negatif etkilerinin altının çizmekte. Örneğin sosyal medya kullanımının bireylerin özgüvenini düşürdüğü ve bu özgüven düşüşünün büyük ölçüde kendinden daha iyi durumda olan insanların profillerini incelemeye (upward social comparison) bağlı olduğu görülüyor (Vogel vd., 2014). Bir başka çalışma ise kendini başkalarıyla daha sık karşılaştıran insanların sosyal medyayı daha sık kullandığını söylüyor (Vogel vd., 2015). Kısacası, başkalarının hayatlarıyla ilgilenmek, (gerçek ya da yapay) ekonomik eşitsizliklere daha sık maruz kalmak ve dolayısıyla daha mutsuz olmak demek. Bir başka deyişle sosyal medyada durmaksızın süren "hangimiz daha mutlu?" yarışının kazananı olmayacağı gibi bu yarışın kaybedeni mutsuzlaşmış bir toplum olacak.

Ekonomik eşitsizliklerin insan üzerindeki etkileri ve sosyal karşılaştırmanın insan doğasındaki yeri davranışsal iktisadın ortaya çıkışından ve sosyal karşılaştırma teorisinden (Festinger, 1954) önce de tartışılıyordu. Ancak o tartışmalar artık iktisadi modellerde yer buluyor ve kamu politikalarına yön veriyor. Bu tartışmayı Adam Smith'in "*Ahlaki Duygular Kuramı*"ndaki sözlerini hatırlayarak bitirmek uygun olacaktır: "İnsan her ne kadar bencil farz edilse de doğasında, kendisine hiçbir getirisi olmadığı halde onu başkalarının servetiyle ilgilendiren ve kendi mutluluğunu da ona göre belirlemesine sebep olan ilkeler vardır" (Smith, 1853).

Kaynakça

DeCelles, K. A., & Norton, M. I. (2016). Physical and situational inequality on airplanes predicts air rage. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *113*(20), 5588-5591.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, *7*(2), 117-140.

Luttmer, E. F. (2005). Neighbors as negatives: Relative earnings and well-being. *The Quarterly Journal of Economics*, *120*(3), 963-1002.

Schmidt, U., Neyse, L., & Aleknonyte, M. (2019). Income inequality and risk taking: the impact of social comparison information. *Theory and Decision*, *87*(3), 283-297.

Smith, A. (1853). *The theory of moral sentiments*. HG Bohn.

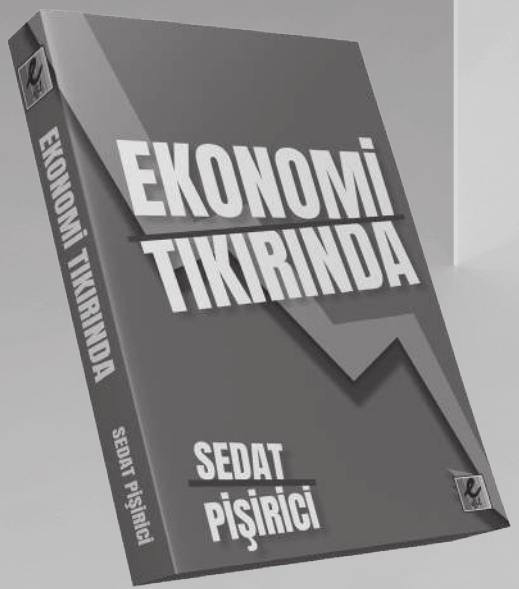
Vogel, E. A., Rose, J. P., Roberts, L. R., & Eckles, K. (2014). Social comparison, social media, and self-esteem. *Psychology of Popular Media Culture*, *3*(4), 206.

Vogel, E. A., Rose, J. P., Okdie, B. M., Eckles, K., & Franz, B. (2015). Who compares and despairs? The effect of social comparison orientation on social media use and its outcomes. *Personality and Individual Differences*, *86*, 249-256.

Son Notlar

1. Berlin Social Science Center (WZB), The German Institute for Economic Research, Berlin (DIW), Institute of Labor Economics, Bonn (IZA)
2. Deney katılımcılarının gerçek dünyadaki insanları yansıtmadığı konusunda eleştiriler oldukça yaygın. Literatürde bu tip örneklemlere Türkçe karşılığı "tuhaf" olan WEIRD denilmektedir. WEIRD kelimesi Western (batılı), educated (eğitimli), Industrialized (endüstrileşmiş), Rich (Zengin) ve Democratic (Demokratik) kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kelime oyunu.

Ekonomi Tıkırında
Sedat Pişirici

Bu kitap, güncel ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerden, başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) olmak üzere kamu kurumlarının, yanı sıra başta TÜSİAD, TOBB, İSO olmak üzere iş dünyasının sivil toplum kuruluşlarının, yine başta DİSK ve Türk-İş olmak üzere emek dünyasının sivil toplum kuruluşlarının yayınladığı verilerden ve onların çeşitli düzeylerdeki sözcülerinin açıklamalarından ve elbette siyasi iktidarın ve muhalefetin sözcülerinin beyanatlarından yola çıkarak, kriz içindeki Türkiye ekonomisinde bir dönemin net ve ayrıntılı fotoğrafını sunuyor.

Ekonomide Masallar Gerçekler
Ömer Faruk Çolak

Yolun Sonu
Öner Günçavdı

Ahlaksız Büyüme
İbrahim Semih Akçomak

Zafer Akın
American University in Dubai
zakin@aud.edu

Davranışsal İktisat Üzerine Hızlı ve Yavaş Düşünmek

Dürtme müdahalelerinin, sırf "popüler" olduğu için "biz de uygulayalım" yaklaşımıyla dikkatsizce uygulanmaya çalışılması ve uygulayıcıların yetersizliği, insanların tercihlerini yönlendirme noktasında faydadan çok, zarara yol açabilir.

1. Giriş

Düşünme ve sonrasında düşüncesi üzerine düşünme potansiyeli olan tek canlı insan. Maalesef, bu potansiyel kabiliyetleri -özellikle de ikincisini- uygulayan insan sayısı çok az. Ancak, yüksek düşünce, bilim, sanat ve felsefenin gelişmesi, bu potansiyel enerjinin ne kadarının kinetik enerjiye çevrildiğiyle doğru orantılı. Bu çevrimin yüksek olması beklenen ve düşünmenin en verimli ürünü olan bilimsel alanda dahi, bilim felsefesi veya bilimsel metodolojiyle ilgilenen az sayıdaki bilim insanı dışında, ortaya konan araştırmalar üzerinde refleksiyon yapan kişi sayısı çok az.

Elimizdeki bilimsel miras, çoğunluğu inkremental olan katkıların birikimiyle oluşur. Mevcut katkıları veri kabul edip onun üzerine bir tuğla daha koyan çalışmalar sayısal olarak çoğunluğu teşkil eder. Bu birikim de zamanla bir bilimsel bakış açısı ve paradigma, yani bir tür statüko oluşturur. Ancak statükoyla çelişen anomaliler -tabiatın, normal bilime yön veren paradigma kaynaklı beklentileri ihlal edişleri- fark edildikçe yeni keşifler ortaya çıkmaya başlar. Ve yine çoğu ikremental olan bu fark edişlerin birikimiyle yeni bir statükoya geçilir. Bu bilimsel gelişim döngüsünü (Kuhn, 1962) mümkün kılan, hataların sistematik olarak kritik edilmesi ve zaman içerisinde, çoğu zaman, düzeltilmesidir (Popper, 1963). Yani *düşünmenin ürünü olan bilimsel çıktıların üzerine düşünmeden/refleksiyon yapmadan bilimsel ilerlemeden bahsedilemez.*

Davranışsal iktisadın kurucusu ve Nobel İktisat Ödülü alan tek psikoloji profesörü Kahneman "Hızlı ve Yavaş Düşünme" kitabında, hızlı düşünmeyi sistem 1, yavaş düşünmeyi de sistem 2 diye adlandırır. Aslında *sistem 1'e çok da düşünme denemez* çünkü bu sistemden kaynaklanan davranışlara, evrimsel mirasımızın bizi güdüsel olarak yönlendirmesi sonucu ortaya koyduğumuz tepkisel davranışlar diyebiliriz. Bu davranışlar içgüdüsel olan ilkel/sürüngen beyin ve duygusal olan limbik sistem tarafından yönlendirilir. Dolayısıyla içgüdü

ve duyguların baskın olduğu yerde aktif bir düşünmeden bahsetmek mümkün değil. Sistem 2 ise evrimsel olarak en son gelişmiş neokorteks ve özellikle de prefrontal korteksin aktiviteleridir. Asıl düşünme burada olur ve düşünme derken kast ettiğimizin bu olduğu aşikardır. Düşünce ve düşüncesiyle ürettiği şeyler üzerine düşünme de bu bölgede olur ve bunun daha sofistike bir düşünme biçimi olduğu da aşikardır. Dolayısıyla, bilim insanlarının bu daha sofistike düşünme biçimini benimsemeleri, yani sistem 2'yi üst viteste kullanmaları gerekir.

2. Bir Meta-Eleştiri

Bu genel girişin ardından, Kahneman'ın düşünceleri sonucu ortaya çıkan davranışsal iktisat yazını üzerine kritik düşünmeye başlayalım. Davranışsal iktisadın ortaya çıkmasından itibaren alana yönelik birçok eleştiri mevcut ve bunları birçok başlık altında aşağıda kısaca özetleyeceğim. Ancak getirmek istediğim temel eleştiri, ***mevcut eleştirileri çoğunlukla göz ardı eden, bu eleştirilere hitap etmeye çalışmayan ve yeni eleştiri getirme derdi olmayan, davranışsal iktisat üzerine dürtüsel -sistem 1 ile- "hızlı" düşünme eğilimi.*** Bu bir tür -bir davranışsal iktisat tabiri olan- sürü davranışı: Akademik çevrelerde popüler hale gelen ve yavaş yavaş norm haline dönüşen, iktisada biraz psikoloji enjekte eden *"sürüyü"* körü körüne takip etme ve yükselen eğilimin ivmesinden faydalanmaya çalışan, pragmatizm soslu stratejik akademik tercihlerde bulunma dürtüsü. Davranışsal iktisatla uğraşanların ben dahil çoğunun nasibini aldığını düşündüğüm bu meta-eleştiri, davranışsal iktisat üzerine -sistem 2 ile- "yavaş" düşünmeye bir davet.

3. Davranışsal İktisada Yönelik Genel Eleştiriler

Bu meta-eleştiriyi yapabilmenin ilk adımı mevcut eleştirileri bilmekten geçiyor. Davranışsal iktisadın döngüsünde sağlıklı ilerleyebilmesi için gerek şart olan bazı eleştirileri aşağıda başlıklar halinde inceleyeceğiz.

3.1. Güncelleme mi Devrim mi?

Günümüz iktisat anlayışı neoklasik yaklaşımın etkisiyle oluşmuştur. Bu ortodoks yaklaşıma ciddi eleştiriler getirilmiş ve halen de getirilmektedir. Zaten, mevcut paradigmanın kullandığı metodolojide, iyi modellerin sahip olması gereken kriterlerden gerçeklikle uyumluluk (Stigler, 1965) ve tahminlerin hassasiyeti kriterleri zamanla aşınmaya uğradığı için, bu modeller ve mevcut paradigma sorgulanmaya başlanmış ve davranışsal iktisadın yükselişi bu sorgulamayla olmuştur.

Ancak davranışsal iktisada yönelik getirilen en önemli eleştirilerden biri, ideolojik açıdan, davranışsal iktisadın neoklasik yaklaşımı sadece güncelleyerek, aslında köklü bir değişim ortaya koymaktan uzak oluşudur. Başka bir deyişle, davranışsal iktisadın mevcut teoriyle uyumsuz anomalileri mevcut teorik yaklaşımlarla yamamaya çalışması ve sadece ortodoks yaklaşımı/statükoyu korumaya yönelik bir ek yaklaşım oluşudur (Seçilmiş, 2019). Bu eleştiriye eleştirim, şu noktanın gözden kaçırılıyor olması: ***Davranışsal iktisadın mevcut paradigmayı kökten değiştirmek gibi bir hedefi zaten yok***. Niye böyle düşündüğümü açıklamak için birkaç örnek vereyim:

a. Davranışsal iktisadın öncülerinden David Laibson katıldığım ilk "Davranışsal İktisat/İktisat ve Psikoloji" dersine, "Bu dersin temel amacı, kısıtlı rasyonalite ve öz denetim gibi psikolojik mekanizmaları standart iktisadi modellere dahil ederek, bu modelleri daha da zenginleştirmektir" diye başlamıştı. Yani davranışsal iktisadın amacı, temel iktisadi yaklaşıma biraz psikoloji enjekte ederek mevcut modelleri daha iyi hale getirmek ve güçlendirmek. Bunu destekleyecek şekilde, Camerer (1999) davranışsal iktisadı, matematiksel formalizme olan vurguyu koruyarak psikolojinin iktisadı bilgilendirmeyi/desteklemeyi hedeflediği bir alan olarak tanımlar.

b. Herbert Simon, 1978 yılında iktisadi örgütlerdeki karar verme süreçlerine yaptığı katkılardan dolayı Nobel İktisat Ödülü'nü kazanmış ve kısıtlı rasyonalite ve olabilecek en iyi alternatif yerine, minimum

bir kriteri/seviyeyi aşan ilk alternatifi seçme manasındaki "satisficing" kavramlarını ortaya koymuştur. Ancak Simon, ortodoks akademik çevrelerde ve çoğu davranışsal iktisatçı tarafından dahi çok da ciddiye alınmaz. Sebebi de sadece sözel bir model ortaya koyup yeterli derecede formalizm üretememiş olması ve teorisinin hassas tahminler ortaya koymaktan uzak olmasıdır.

c. 2017'de Nobel İktisat ödülünü kazanan davranışsal iktisadın en önde gelen figürü Richard Thaler, hiçbir zaman matematiksel modellemeyi öncüleyen bir akademisyen olmadı. Kitabında davranışsal iktisadın gelişimini anlatırken, ortaya attığı fikirlerin hiç kabul edilmemesinden ve sonrasında daha rahat kabul edilmek için başta matematiği iyi olan (Hersh Shefrin gibi) iktisatçılarla beraber çalıştığından bahseder (Thaler, 2015). Yani Thaler, başta mevcut anlayış içinde kabul edilebilmek için ona ayak uydurmaya çalışmıştır. İlk davranışsal ve hiç de formal olmayan makalesini daha yeni yayınlanmaya başlayan ve makale bulmaya çalışan "Journal of Economic Behavior and Organization" dergisinde bastırabilmiştir (Thaler, 1980). Sonraki hemen hemen tüm makalelerini de ampirik anomalilerin olabildiğince formel şekilde gösterimi şeklinde formalize etmiştir.

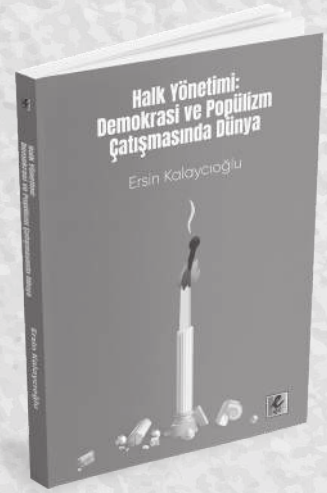
d. Çoğu ana akım iyi dergilerde davranışsal makalenizi yayınlamanızın gerek şartlarından birisi, makalenizin matematiksel formalizm açısından minimum bir seviyede olmasıdır.

e. Davranışsal iktisadın ana argümanı ***kısıtlı rasyonalite*** kavramı, kısıtlı hafıza (Mullainathan, 2002), kısıtlı dikkat (Gabaix, 2014) ve kısıtlı bilişsel kabiliyet (Gabaix ve Laibson, 2005; Tirole, 2009; Mallard, 2012) gibi farklı açılardan bakılarak modelleniyor. Yine alanın temel açılımlarından diğerkamlık, adil olma gibi başkalarının refah seviyesini karar verme süreçlerinde göz önüne alma yaklaşımını özetleyen ***sosyal tercihler***, mevcut formel bireysel optimizasyon/akılcılık yaklaşımıyla açıklanıp kullanılıyor (Andreoni, 1990; Levine, 1998; Fehr ve Schmidt, 1999). Dinamik tutarsızlığa neden olan ***öz-denetim problemleri*** de zamanlar arası karar verme problemlerinde kullanılan standart üssel indirgeme fonksiyonları yerine, hiperbolik indirgeme gibi yaklaşımlar veya ikili-benlik (dual-self) gibi oyun teorik modellerle formalize ediliyor (Laibson, 1997; Fudenberg ve Levine, 2006). Mevcut davranışsal modellerde bireysel akılcılıktan zaten çoğu zaman taviz verilmiyor ve kişisel optimizasyon olmayan bir davranışsal iktisat modeli bulmak çok da mümkün değil. Thaler'a Nobel ödülünü kazandıran kavramların çoğu yine bireysel akılcı modellerle açıklanıp, mevcut yaklaşımın uygulanabilirliğini genişletiyor. Yani, "irrasyonel" davranışlar, mevcut modellerde yapılan bazı modifikasyonlarla akılcı ajanın davranışları şeklinde, bir tür optimizasyon sonucu denge davranışı olarak rasyonalize ediliyor [Bir başka deyişle, davranışsal iktisat çoğu zaman, geleneksel iktisadı basitçe optimizasyon artı denge olarak tanımlayan Thaler'in tanımına (Thaler, 2015) uygun yapılıyor].

Kısacası, davranışsal iktisadın yapmaya çalıştığı şey, aslında yapmadığı/yapamadığı söylenip, suçlandığı şeyle uyuşmuyor. Bu, bir kurguda, sıradan bir oyuncuya -zaten böyle bir iddiası yokken- kahraman rolü biçmek, sonra da sen kahraman değilsin, niye kahramanlık yapmıyorsun demeye benziyor. Bazı savunucularının davranışsal iktisadı kökten bir yaklaşım değişikliği/devrim gibi anlıyor ve sunmaya çalışıyor olması, yukarıda bahsettiğimiz noktaları göz önünde bulundurmamızı engellememeli.

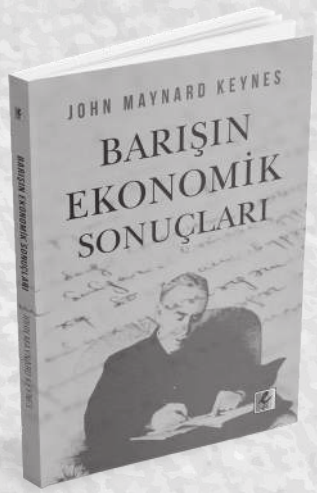
Bu bağlamda, Seçilmiş (2019) mevcut iktisat anlayışına yönelik çoğuna katıldığım birçok eleştiri getirmekte ve davranışsal iktisadın bir devrimden öte, statükoyu korumaya yönelik bilinçli bir çaba olduğunu ifade etmektedir. Bense yukarıda belirttiğim noktalar çerçevesinde, ***davranışsal iktisadın, mevcut paradigmayı kökten değiştirmek gibi bir çaba ve hedefinin zaten olmadığını ve iktisat biliminin doğal gelişim döngüsünün bir parçası olduğunu düşünüyorum.***

EFİL'DE

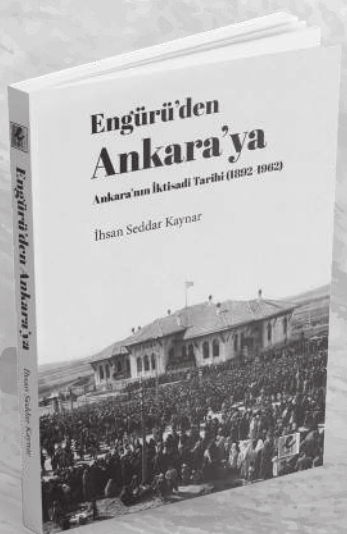
Halk Yönetimi:
Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya
Ersin Kalaycıoğlu

Salgınla daha da keskinleşen tezatlıklar ve çatışmalar daha ciddi bir otoriter, hatta totaliter ülkelerin dünyasının mı, yoksa daha özgürlükçü liberal demokrasilerin dünyasının mı habercisidir? Bu ve benzeri soruların yanıtlarını merak edenler için Halk Yönetimi: Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya kitabımız raflarda...

Barışın Ekonomik Sonuçları
John Maynard Keynes

Keynes'in Genel Teori'den önce yazdığı kitaplar içinde en fazla öne çıkan kitabı olan "Barışın Ekonomik Sonuçları", O'nun iktisatçı kimliği kadar, bir devlet adamı hatta diplomat kimliğinin de üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Aslında Keynes bu kitapla Alfred Marshall (1842-1924) üzerine yazdığı makalede tanımladığı "Usta İktisatçı" (Master-Economist) kimliğine eriştiğini daha 1919'da göstermiştir.

Engürü'den Ankara'ya
İhsan Seddar Kaynar

"Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'nın, 1892 yılında demiryoluyla İstanbul'a bağlanmasından, 1960 yılında yapılan askeri darbeye kadar olan dönemdeki iktisadi değişimi anlatılmaktadır. Öncelikle, Ankara'nın coğrafi özellikleri, yeryüzü şekilleri ve iklim koşulları gibi insan emeğiyle kısa dönemde değiştirilemeyecek maddi altyapısı incelenmiştir. İmparatorluğun bir vilayeti olarak idari yapısı, valileri, kazaları; Cumhuriyet Dönemi'nde şehreminleri, belediye başkanları, valileri, yeni kazaları, şehremaneti kurumu, imar planları, hükümet merkezinden başkente dönüşümü, mesken buhranı, kooperatifler ve gecekondu sorunu çalışmada ayrıntılı bir şekilde yer bulmuştur."

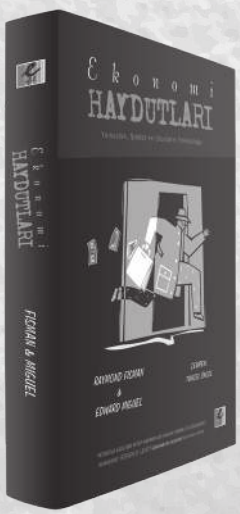
ÖNE ÇIKANLAR

Kıbrıs Müzakere Süreci Seyir Defteri
M. Ergün Olgun

Kökleri iki yüzyıl öncesine dayanan Kıbrıs sorunu, yakın yüzyıl siyaset tarihinin en netameli konularından biridir. Tarafları, anavatanları Türkiye ve Yunanistan olan iki asli halk, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar olan bu sorun, Kıbrıs adasının Doğu Akdeniz'deki fosil yakıt (hidrokarbon) kaynaklarına yakınlığı ve Süveyş Kanalı'na bağlı deniz ulaşım yolları üzerinde olması nedeniyle, uluslararası siyaset zemininde de ilgi odağı halindedir. Bugün halen tanık olduğumuz gibi, Doğu Akdeniz'de keşfedilmeye başlanan doğalgaz kaynakları da Kıbrıs'ın önemini artırmıştır.

Ekonomi Haydutları-Yolsuzluk, Şiddet ve Ulusların Yolsuzluğu
Edward Miguel, Raymond Fisman

Ekonomi Haydutları ile küresel iktisadi kalkınmanın karanlık yüzünde eğlenceli bir yürüyüşe çıkın.

"Ekonomi Haydutları, yoksulluk, suç ve yolsuzluk arasındaki önemli bağlantıları ortaya çıkararak, yaşadığımız dünyanın ne kadar küçük ve iç içe geçmiş olduğunu görmemize yardım ediyor."

Dan Ariely, Predictably Irrational'ın yazarı

Ne Öğrendik?
Editörler: George Akerlof, Olivier Blanchard, David Romer, Joseph Stiglitz

2008'den bu yana, ekonomi politika belirleyicileri ve araştırmacılar cesur bir yeni ekonomik dünyayı meşgul etmişlerdir. Daha önce yapılan fikir birlikleri alt üst olmuş, eski varsayımlar şüphe altında kalmıştır. Politika yapıcılar doğaçlama yapmaya, araştırmacılar ise temel teoriyi yeniden düşünmeye zorlanmıştır. Bu bölümün editörlerinden biri olan Nobel Ödüllü George Akerlof, krizi hareket etmeye korkan, ağaçta kalmış bir kediye benzetmektedir. Nisan 2013'te Uluslararası Para Fonu, makroekonomik geleceğin ortaya çıkan hatlarını tartışmak için önde gelen ekonomistleri ve ekonomi politika belirleyicilerini bir araya getirdi. Bu kitap onların fikirlerini sunmaktadır.

3.2. Bilimsel Bütünlük

Rasyonel model, basit ifade edilebilir ve kolay işlenebilir olması açısından bize çok pratik bir birleşik teori sunar. Davranışsal modellerde, doğal olarak teorilerin değerlendirilme kriterleri arasında bulunan ödünleşmeden dolayı, gerçeklikle uyumluluk ve tahminlerin hassasiyeti sorunları azaltılmaya çalışılırken, basitlik ve kolay işlenirlik gibi kriterlerden bir ölçüde ödün vermek durumunda kalınmıştır. Ancak Camerer (1999) bu ödünleşmenin çok fazla olmadığını iddia eder.

Davranışsal iktisat, bize birleşik bir teori sunmaktan şimdilik uzaktır (Fudenberg, 2006; Rubinstein, 2006). Her ne kadar Kahneman ve Tversky'nin Beklenti Teorisi (Kahneman ve Tversky, 1979) geleneksel Beklenen Fayda Teorisine bir alternatif olarak sunulsa da, modelin temel direklerinden biri olan referans noktasının sübjektif ve gözlemlenemez oluşu, teoriyi Popper'ın yanlışlanabilirlik kriteri açısından zayıflatmaktadır (Pesendorfer, 2006).

Birçok teorinin olması ve bunların çoğunun oldukça az uygulama alanının bulunması (transfer edilebilirliğinin ve genelleştirilebilirliğinin düşük olması), modellerin birer alet çantası olduğu ve alet sayısının çok olmasının iyi bir şey olduğu argümanıyla savunulsa da, bu modellerin hangi durumlarda kullanılması gerektiğine dair bir rehber olmadan birçok modele sahip olmanın her zaman faydalı olmayacağı söylenebilir (Fudenberg, 2006).

Alanın öncülerinden Camerer ve Loewenstein da davranışsal iktisadın birleşik bir teorisinin olmadığını ve bir aletler ve fikirler topluluğu olduğunu söylüyor (Camerer ve Loewenstein, 2004). Ancak bu durum, iktisatta farklı karar verme durumlarında farklı insanlar için farklı modeller kullanmanın uygun olmasından dolayı bir derecede anlaşılabilir ve kabul edilebilirdir. Ayrıca, alan olgunlaştıkça, sunulan bazı teoriler yok olup giderken, bazıları da daha fazla öne çıkacaktır (Wilkinson ve Klaes, 2018).

3.3. Piyasalar Etkin mi?

Gözlemlenen anomalilerin uzun vadede etkili olmaması/kaybolması temel eleştiriler arasında yer alıyor. Özellikle finansal piyasalardaki etkin piyasalar hipotezine (Fama, 1970) karşı ortaya konan bulguların çoğunluğunun uzun vadede görülmediğini ve piyasaların kendi kendini düzelttiğini iddia eden çalışmalar davranışsal yaklaşımı bu şekilde eleştiriyor (Fama, 1998). Ancak bazı rasyonel olmayan davranışların uzun vadede de tutarlı şekilde görülüyor olması bu iddiaları zayıflatıyor (Lamont ve Thaler 2003; De Bondt ve Thaler, 1985, 1987; Lee vd., 1991).

3.4. İrrasyonel Gözüken Davranışlar Rasyonel Olabilir mi?

Simon'ın argümanlarıyla başladığını söyleyebileceğimiz birçok çalışma, insanların, hesaplama, dikkat ve bilişsel kapasite olarak kısıtlı olduğunu göstererek aslında insanların kısıtlı rasyonelliğine işaret etmiştir (Mullainathan ve Shafir, 2013). Ancak bu kısıtlar göz önüne alındığında şöyle bir argüman ortaya konabilir: Nasıl tam rasyonel olduğu varsayılan tüketiciler sadece bütçesini bir kısıt olarak alıp faydasını maksimize ediyor"muş gibi" yapıyorlarsa, gerçek hayattaki tüketiciler karar alırken sadece bütçeyi değil, bahsedilen bu kısıtları da göz önüne alıp başka bir tür optimizasyon problemi çözüyor"muş gibi" yapıyor olabilirler. Ancak kısıtların çoğalması, karar vericiyi bazı sezgisel kısa yollar kullanmaya yönlendirebilir ve bunu yapmak optimal olabilir (Gigerenzer, 2008). Burada (Kahneman'ın daimi kritiği) Gigerenzer'in verdiği örnekle bunu açıklayabiliriz (Gigerenzer, 2008): Markowitz 1990 yılında modern portfolyo teorisine yönelik yaptığı çalışmalarla Nobel iktisat ödülünü almış ancak kendi parasıyla portföy oluştururken çok basit bir kısa yol olan 1/N kuralını kullanmıştır (tüm fonlara aynı miktarda para yatırmak). Yani kısacası karar vericiler standart optimizasyon problemini çözer gibi yapmıyorlar ancak amaç fonksiyonu ve/veya kısıtları farklı olan bir optimizasyon problemi çözer gibi yapıyor olabilirler. Rasyonalitenin tanımıyla ilgili olan bu eleştiri temel bir eleştiridir ve halen ucu açıktır.

3.5. Özgünlük

Davranışsal iktisat zaten uzun zamandır bilinen ve incelenmiş konuları yeni isimlerle tekrar

piyasaya sürüyor şeklindeki eleştiri (McChesney, 2014), özellikle kısıtlı rasyonalite kavramı üzerinden (Simon, 1982; Stigler, 1961) yüksek sesle seslendiriliyor. Bu kavram uzun süredir zaten masadaydı ama iktisatçılar uzun süre bunu modellerine entegre etmediler. Benzer şekilde "irrasyonel tüketici davranışı" (Galbraith, 1938), "hayvansal güdüler" (Keynes, 1936), ve "ahlaki duygular" (Smith, 1759) gibi kavramlar davranışsal iktisattan çok uzun süre önce iktisat yazınında ortaya konmuştu. Bu eleştirinin haklılık payı olsa da davranışsal iktisat hem bu kavramları yeni bağlamlara uygulama hem de yeni öngörüler elde etmedeki başarılarından dolayı bu eleştiriyi çok da hak etmiyor denebilir.

3.6. Metodolojik Problemler

Davranışsal iktisadın teorilerini test etmek için kullandığı yöntemler; ampirik verilerin kullanımı, (varsayımsal durumları içeren) anketler, laboratuvar ve saha deneyleri ve sinirbilimin (EEG, FMRI gibi) bazı teknik uygulamalarıdır.

3.6.1. Anketler

Özellikle Kahneman, Tversky ve Thaler'in öncü çalışmalarında (anektodlara ek olarak) genellikle anketlerle insanlara varsayımsal durumlarda nasıl davranacakları sorulmuş ve cevaplardaki düzenlilikten yola çıkılarak (beklenti teorisi gibi) bazı teorilerin altyapısı oluşturulmuştur (Tversky ve Kahneman, 1974). Bu tür araştırmalardaki teşvik eksikliği ve sunulan senaryoların varsayımsal oluşu, insanların doğru cevap vermeyebileceği ve tercihlerini yansıtmayabileceği şeklinde eleştirilere neden olmuştur (Angner ve Loewenstein, 2012). Bu genel eleştiri, bu tür çalışmaların çok farklı ve birçok örneklemde çok benzer sonuçları vermesinden dolayı büyük bir sorun olarak görülmemektedir.

3.6.2. Deneysel Yöntemler

Ampirik veriler davranışsal fenomenleri göstermek için bazı durumlarda kullanılabilse de hiç kontrolün olmaması ve açıklanmaya çalışılan değişkenin farklı eşdeğişkenlerden etkilenme ihtimalinden dolayı, genelde davranışsal çalışmalar, kontrolün yüksek olduğu deneysel yöntemlerle gerçekleştirilir ("doğal olarak gerçekleşen deneylerde" bu sorun daha azdır). Bahsedilen yöntemler arasında en sık kullanılanları ise laboratuvar ve saha deneyleridir. Deneysel metotlara yönelik -davranışsal iktisattaki kullanımına has olmayan- birçok eleştiri mevcuttur. Gerçek durumları yeterince temsil edememesi, deneklerin genel popülasyonu yansıtamaması (WEIRD-Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic- örneklem kullanımı, Henrich vd., 2010), teşvik ve ödüllerin azlığı/yetersizliği, deneklerin gözlemlendiğini biliyor olmasından kaynaklanabilecek araştırmacı etkisi (Zizzo, 2010) ve aynı durumun farklı sunumunun farklı sonuçlar vermesi gibi noktalarda deneysel yöntemler eleştirilmektedir (Akın ve Urhan, 2010). Ancak bu eleştirilerin çoğuna doyurucu cevaplar verilmiştir (Camerer, 2011; Camerer ve Loewenstein, 2011; Kocher vd., 2008; Larney vd., 2019).

Saha deneylerinin yaygınlaşmasının önemli sebeplerinden birisi de bu eleştirilerin bazılarına cevap verebilmektir. Her ne kadar içsel tutarlılığı yüksek olsa da yukarıdaki eleştirilerin çoğunluğu laboratuvar deneylerine yönelik olduğundan, metodolojik olarak daha güvenilir sonuçlar verdiği ve sonuçların dışsal tutarlılığı bu şekilde test edilebildiği için, son yıllarda saha deneyleri çok daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Saha deneyleriyle, insanları doğal karar verme ortamlarında takip etmek, farklı popülasyonlardan örneklemler kullanmak, farklı ödül miktarlarının kullanılabilmesi ve araştırmacı etkisinin önlenmesi mümkün hale gelmektedir. Saha deneylerini (ve rassal kontrollü deneme -RCT- yöntemini) kalkınma iktisadının temel sorularından küresel fakirliğin azaltılması için kullanan üç iktisatçının 2019 yılında Nobel ödülü kazanması alanın öneminin gittikçe arttığını göstermektedir. Ayrıca (5-6 yıl içinde Nobel ödülünü alacağını öngördüğüm) John List önderliğinde sadece davranışsal teorilerin değil, genel iktisat teorilerinin de saha deneyleriyle test edilmesine yönelik çalışmalar da oldukça popüler hale gelmiştir. Dolayısıyla alanın, bahsedilen sebeplerle daha çok saha deneylerine kaydığı ve bu şekilde eleştirilere çözüm aradığı söylenebilir.

3.6.3. Nöroiktisat

İktisadi karar verme süreçlerinin beyinde nasıl gerçekleştiğini inceleyen nöroiktisat, özellikle Camerer, Fehr, Prelec ve Loewenstein gibi araştırmacıların katkılarıyla son 20 yılda ivme kazanmış bir interdisipliner alan. Nöroiktisat, temel olarak sinir biliminden gelen beyin mekanizmalarıyla ilgili bilgi birikiminin, ekonomik teoriyi bilgilendirmek ve geliştirmek için kullanılması şeklinde tanımlanabilir (Camerer vd., 2004, 2005). İktisadın sinir biliminden alabileceği temel içgörü ise, beynin etkileşim halinde olan -kontrollü ve otomatik şeklinde kategorize edilebilecek- birçok sistemden oluştuğu bulgusudur. Alanın popülerliğinin hızla artmasına ve sinirbilimde kullanılan tekniklerin iktisat çalışmalarında kullanımı yaygınlaşmasına rağmen, bu çalışmaların geçerlilik ve faydalarına yönelik birçok eleştiri getirilmiştir.

Harrison (2008), alanın iddia ettiği katkılarının "abartılı bir akademik pazarlama" olduğunu ve çoğu çalışmanın düşük örneklemlerle iddialı kanılara ulaşmasının ve uygulanabilirliklerinin ciddi şekilde problemli olduğunu vurgulamıştır. Bu eleştirilere ek olarak alan, iktisadın karar alıcılara bir makineymiş gibi davranma eğiliminden ve beyin çalışmalarının iktisada nasıl katkı sağlayacağının tam olarak belli olmamasından dolayı da eleştirilmiştir (Rubinstein, 2006, 2008). Ayrıca nöroiktisadın, (tepki zamanı, göz taraması ve sinirsel sinyaller gibi) direkt seçimlerle ilgili olmayan verileri ekonomik analizde kullanmasına da geleneksel iktisatçılar karşı çıkmaktadırlar (Gül ve Pesendorfer, 2008). Nöroiktisat daha uzun bir tartışmayı hak etse de şimdilik bu kadarıyla yetineceğim (daha ayrıntılı bir analiz için bakınız: Vromen ve Marchionni, 2010).

Bu eleştirileri göz önüne almadan yapılan çalışmalara yönelik, yukarıda bahsettiğimiz meta-eleştiri getirilebilir. Eleştirilebilir yönleri olan bu metotları doğru ve titiz şekilde uygulamayan (mesela, deneysel standartları tutturamayan) çalışmaları "kötü" davranışsal iktisat olarak adlandırabiliriz ve bu tür çalışmalar zaten konumuz dışında. Metodolojik olarak "iyi" davranışsal iktisat yapan her araştırmacının da bu meta-eleştiriye maruz kalmamak için yukarıdaki eleştirileri göz önünde tutma ve bunlara hitap etme sorumluluğu var.

3.7. Tekrarlanabilirlik ve Kredibilite

Yukarıda bahsettiğimiz metodolojik eleştirilerle ve "kötü" davranışsal iktisatla doğrudan ilgili başka bir nokta da ulaşılan bulguların tekrarlanabilirlik açısından zayıf oluşudur. Bilimsel metotların düzgün uygulanmasına çok dikkat etmeden, kulağa mantıklı ve hoş gelen bulguları daha kolay kabul etme eğilimi bu sorunun önemli bir nedenidir (Rubinstein, 2006). Genel olarak, pozitif bulguların, negatif/anlamlı olmayan bulgulara göre akademik dergilerde yayınlanmasının daha olası olması (yanlı yayın sorunu -publication bias-, Rothstein vd., 2005; Franco vd., 2014), bilimsel yazının yanlı olmasına (Ball, 2015) ve hormonlu ve çarpık şekilde büyümesine neden olmaktadır.

"Kötü" davranışsal iktisat ile yanlı yayın sorununun bileşkesi de ilk önce kendini psikoloji alanında gösteren "tekrarlanabilirlik krizine" yol açmıştır. Psikoloji alanındaki klasik bazı deneyler tekrarlanmış ancak bu bulgular tekrar elde edilememiştir (Open Science Collaboration, 2015; Shrout ve Rodgers, 2018). Davranışsal iktisat ve diğer sosyal bilimlere dair de bu yönde çalışmalar yapılmış ve benzer sonuçlar bulunmuştur (Dreber ve Johannesson, 2019). Bu konu son zamanlarda alanın kredibilitesine dair ciddi tartışmalara neden olmuştur (Abrams vd., 2020).

Bu sorunları aşmak için, negatif/anlamlı olmayan bulguların yayınlanmasına dair dergi kurallarının oluşturulması, çalışma yapılmadan önce çalışma ayrıntılarının, yönteminin ve hipotezlerinin belirtildiği önkayıt sisteminin oluşturulması ve yaygınlaştırılması, yayınlanmamış çalışmalara dair belli aralıklarla yazın taramalarının yapılması, replikasyon çalışmalarının tek çalışmaya dayanmaması gibi çözümler önerilmektedir (Tincani ve Travers, 2019).

Bu tartışmaların olması ve alanın özeleştiride bulunması bilimsel ilerlemenin sağlanması için çok sağlıklı gelişmelerdir. Bilim ancak kendi iddialarından şüphe edip onları sorgulayarak ilerleyebilir. Özelde davranışsal/deneysel

iktisat alanında ve genelde sosyal bilimlerde özeleştiri yapan çalışmaların sayısının artması tekrarlanabilirlik ve kredibilite sorununu gidermede katkı sağlayacaktır.

3.8. Davranışsal İktisadı Uygulamak: Dürtme

Dürtme kavramı, Thaler ve Sunstein'in 2009 yılında yayınladıkları aynı adlı kitaplarından sonra ün kazanmış bir tabirdir (Thaler ve Sunstein, 2009). Temelini liberteryan paternalizm (Thaler ve Sunstein, 2003) kavramından alır. Dürtme, insanların kararlarını, onları zorlamadan ve iktisadi teşvikleri değiştirmeksizin değiştirmeye/yönlendirmeye çalışan, davranışsal iktisat kavramlarına dayanan karar mimarisi tekniklerinin kullanımına verilen genel ad. Birçok çalışma, dürtme uygulamalarının pozitif ve maliyet-etkin sonuçlarını, vergi ödemeleri, tasarruf arttırma, enerji tasarrufu, aşı olma gibi bir çok farklı alanda göstermektedir (Benartzi vd., 2017; Halpern ve Sanders, 2016). Son yıllarda dünyanın birçok ülkesinde devletler tarafından dürtme birimleri oluşturulup yaygın şekilde uygulanmaya başlanmıştır. 2018 itibarıyla küresel olarak 200'den fazla dürtme birimi kurumlarda ve devletlerin bünyesinde faaliyet göstermektedir (OECD, 2019).

Kullanılan farklı dürtme metotlarını Sunstein şu şekilde özetlemiştir (Sunstein, 2021): Varsayılan opsiyonlar (default options), basitleştirme, sosyal norm kullanımı, uygunluk ve kolaylığın arttırılması, açıklama (disclosure), uyarılar, taahhüt stratejileri, hatırlatmalar, uygulama planlarının netleştirilmesi, geçmişe dair bilgi verme. Hummel ve Maedche (2019) dürtme üzerine yapılan 100 farklı uygulamayı inceledikleri çalışmalarında en etkin dürtmenin varsayılan opsiyon müdahaleleri olduğunu göstermiştir. Fakat bu noktada varsayılan opsiyonun düzgün ve doğru şekilde seçilmesi çok önemlidir.

3.8.1. Dürtmeler İşe Yarıyor mu?

Yapılan çalışmalar, ortalama olarak dürtmelerin etkilerinin oldukça mütevazı olduğunu göstermektedir. Varsayılan opsiyon müdahaleleri dışındaki yöntemlerin ortalama etkisinin yaklaşık %1.4 olduğu gösterilmiştir. Ayrıca yayınlanan makalelerde raporlanan daha yüksek etkilerin, yanlı yayın sorunundan kaynaklanabileceği belirtilmiştir (DellaVigna ve Linos, 2020). Benzer şekilde, eğitim alanındaki dürtme çalışmalarını raporlayan Damgaard ve Nielsen (2018), çoğu dürtme müdahalesinin asıl çıktı değişkeni üzerinde sıfır, hatta negatif etki oluşturduğunu bulmuştur.

Bu ve benzeri bulgulardan hareketle, dürtme müdahalelerinin tek başına bir politika aracı olarak değil, geleneksel araçları tamamlayıcı olarak kullanılması gerektiği, müdahalelerin farklı gruplarda farklı etkiler oluşturabileceği, uzun vadede etkili olmayabileceği, tekrarının etkisini azaltabileceği, bazen ters tepebileceği ve negatif bazı dışsalıklar oluşturabileceği de vurgulanmaktadır (Damgaard, 2020).

3.8.2. Paternalizme Kayma Riski ve Meta-eleştiri

Dürtme müdahalelerinin paternalist doğası, müdahale çizgisinin nerede çizileceği sorunsalını doğurmaktadır. Bu noktada, dürtmenin bir politika aracı olarak kullanılmaya başlanmasının, sonrasında daha mütecaviz müdahalelerin yolunu açma riski olduğunu Thaler ve Sunstein (2018) kendileri belirtmektedir. Bu, sert paternalizmin, yumuşak paternalizm kostümüne bürünüp karşımıza çıkabileceği endişesidir (Angner, 2016). Ancak bu endişe varsayımsaldır ve realize olmamıştır. Dolayısıyla, dürtmeye yönelik ciddi bir eleştiri olmaktan şimdilik uzaktır.

Politik karar alıcıların da hedeflenen eğilim ve yanlılıklara maruz olduğu gerçeği de ayrı bir endişe konusudur. Ayrıca belirttiğim meta-eleştiri burada da söz konusudur. Dürtme müdahalelerinin, sırf "popüler" olduğu için "biz de uygulayalım" yaklaşımıyla dikkatsizce uygulanmaya çalışılması ve uygulayıcıların yetersizliği, insanların tercihlerini yönlendirme noktasında faydadan çok, zarara yol açabilir (Hagmann ve Loewenstein, 2019; Damgaard ve Nielsen, 2018).

3.8.3. Dürtülmemek Daha mı İyi?

Özellikle liberteryanların, her türlü paternalizme karşı

çıkarak, dürtmelerin insanların yanlışlarından öğrenmelerini ve kritik düşünme kabiliyetlerinin gelişmesini engelleyeceği yönünde argümanları vardır (White, 2013). Ancak insanların zaman, bilgi ve efor gibi kısıtları olduğu için çoğu karar verme durumunda bilinçli veya bilinçsiz olarak seçmemeyi seçebilirler. Bu tür durumlarda, "nötr tasarım" diye bir şey olmadığından (Thaler ve Sunstein, 2008), varsayılan opsiyonların ne olduğu önem kazanır ve dürtmeler çok faydalı olabilir.

3.8.4. Dürtme Etik mi?

Dürtmenin etik yanı da oldukça tartışılan bir konudur. Temel eleştiri de dürtmenin insanların haberleri olmadan yapılıyor olmasıdır (Dunt, 2014). Yani insanlara, dürtülüp dürtülmemeyi seçme imkanı verilmemesidir. Bu eleştiri anlaşılır bir eleştiridir ve gerçekten de insanların dürtmeye maruz kaldıklarından haberdar olmamaları etik olarak sorunludur. Ancak bu eleştiriler, "nötr tasarım" diye bir şey olmaması argümanı ve dürtmelerin şeffaflaştırılmasıyla cevaplandırılabilir (Thaler ve Sunstein, 2008). Bir dürtme, seçim mimarının kim olduğu, müdahalenin amacının ne olduğu ve müdahalenin davranışları nasıl değiştirmesi beklendiği kişiler tarafından anlaşılabiliyorsa şeffaf olarak tarif edilebilir (Hansen, 2017). Dürtmeler şeffaflaştıkça, etik açıdan yapılan eleştiriler de azalacaktır.

3.8.5. Eğitim Şart!

Rasyonel model normatiftir ve olması gerekeni modeller. Davranışsal modeller betimseldir ve olanı modeller. Davranışsal iktisada yönelik, "olanı veri kabul edip onu operasyonalize etmektense, olandan, olması gerekene doğru gidemez miyiz?" diye soran bir eleştiri de mevcuttur. Bu eleştiri, davranışsal iktisadın, insanların yanlı oluşlarını veri kabul edip teorisini tamamen bunun üzerine kurduğunu, bunları hafifletmek için hiçbir çabasının olmadığını ve daha iyi bir alternatif olan insanların yanlılıkları hakkında okur yazarlıklarının artırılabileceği düşüncesinin üstünü örttüğünü iddia eder (Gigerenzer, 2015).

İnsanların tercihlerinin ve bazı özellik/tavır/becerilerinin değiştirilebilir/geliştirilebilir olduğunu birçok çalışma göstermektedir. Bazı eğitsel müdahalelerle çocukların, daha dürüst (Abeler vd., 2021), daha sabırlı (Alan ve Ertaç, 2018), daha dayanıklı -grit- (Alan vd., 2019) hale gelebildiği ve sosyal/duygusal kabiliyetlerinin (Durlak vd., 2011) ve karakter özelliklerinin (Kautz vd., 2014) geliştirilebildiği gösterilmiştir. Eğitimle ilgili müdahaleleri önceleyen bu eleştiri, kendi dışındaki tüm yaklaşımlara yönelik olarak yapılabilir ve genel bir eleştiridir. Karar alıcıların, tüm bu farklı yaklaşımları birbirini tamamlayan yaklaşımlar olarak görüp, kısıtlı kaynakları yönlendirmede hepsini göze almaları ve bilimsel veri ve bulgulara göre kararlarını olabildiğince "rasyonel" şekilde almaları çok önemlidir.

3.8.6. Ölçeklendirilebilme Problemi

Doğrudan davranışsal iktisatla ilgili olmasa da, dürtmelerin etkinliğini test etmek için de sıklıkla kulanılan saha deneyleri ve rassal kontrollü deneme yöntemlerine yönelik ölçeklendirilebilme eleştirisi getirilmektedir. Bu metotları kullanan çalışmalar, özellikle sağlık, eğitim, ve istihdamla ilgili problemleri hedef alan programları test etmek için yaygın şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmalar genelde oldukça kısıtlı bir örneklem üzerinde uygulanabilir ve çoğu da daha büyük gruplara ölçeklendirilemez. Ölçeklendirilebildiği durumlarda da asıl etkisi büyük oranda düşer. Dürtme müdahaleleri için de geçerli olan bu durum yazında ölçeklendirilebilme problemi olarak adlandırılır (Al-Ubaydli vd., 2017). Ayrıca bu müdahalelerin çoğunun genel denge etkileri de bilinmemektedir ve araştırılmaya muhtaçtır. Ancak, her yükselen alanın karşılaştığı sağlam kanıtlara ulaşma sorununun çözümü, daha fazla ve farklı çalışmaların yapılmasıyla -yanlı yayın sorununu göz ardı etmeden- bilgi birikiminin oluşmasıdır (Johnson, 2019). Bir diğer deyişle, bilimsel yöntemlerle elde edilen bilgiyi kullanmak/uygulamak da ayrı bir bilimdir (Al-Ubaydli vd., 2019). Pozitif bilimlerin teknoloji ile gerçekleştirdiği "bilimi kullanma bilimi", sosyal bilimlerde de daha iyi yapıldıkça, bu sorun ortadan kalkacaktır.

4. Sonuç

"Sosyal normlar iyidir" normu iyidir ama doğru değildir. Bilimsel alanda betimsel normlara uyarak yapılan "iyi" çalışmalar iyidir ve gereklidir. Ancak mevcut eleştirileri göz önüne almadan

(mesela, sadece teknik bazı eleştirilerle) yeni çalışmalar yapmak -yani bir manada sistem 1'i kullanmak- yanlış olmasa da Popper'ın bilimi diğer insan faaliyetlerinden ayırdığını söylediği kriterleri (yanlışların sistematik olarak eleştirilmesi ve zaman içinde düzeltilmesi) karşılamaz.

Popülerliği hızla yükselmiş ve halen de bu pozitif eğilimi koruyan davranışsal iktisat üzerine refleksiyon yapıp, onu yine kendi ortaya koyduğu çerçeve (sistem 1 ve sistem 2) içerisinde kendi kavramlarıyla eleştirmenin, alanın sağlıklı gelişimi için yeter şart olabilecek derecede önemli bir gerek şart olduğunu düşünüyorum.

Mevcut tüm eleştirileri kapsadığını iddia edemeyeceğim yukarıdaki listenin, davranışsal iktisatla ilgilenen, özellikle davranışsal iktisat yapan herkesin aklında tutması gereken noktaları içerdiğini düşünüyorum. Ancak davranışsal iktisat üzerine çalışan kişilerin bununla yetinmeyip bu eleştirilere hitap etme ve yeni eleştiri getirmeye çalışmaları, yani davranışsal iktisat üzerine "yavaş" düşünmeleri gerekiyor.

Yapmamız gereken, davranışsal iktisadı, çözmeye niyetlenmediği sorunları çözmeye çalışmak için kullanmamak (Loewenstein ve Ubel, 2010), uygulama sınırlarını bilmek, dalgaya kapılmamak ama aynı zamanda yiğidi öldürüp hakkını da yememek. Kısacası, davranışsal iktisat üzerine "hızlı" değil, "yavaş" düşünmek.

Referanslar

Abeler, J., Falk, A., & Kosse, F. (2021). Malleability of preferences for honesty., IZA DP No. 14304.

Abrams, E., Libgober, J., & List, J. A. (2020). Research Registries: Facts, Myths, and Possible Improvements (No. w27250). National Bureau of Economic Research.

Akın, Z., & Urhan, B. (2010). İktisat deneysel bir bilim olmaya mı başlıyor?. İktisat İşletme ve Finans, 25(288), 9-28.

Al-Ubaydli, O., List, J. A., & Suskind, D. L. (2017). What can we learn from experiments? Understanding the threats to the scalability of experimental results. American Economic Review, 107(5), 282-86.

Al-Ubaydli, O., List, J. A., & Suskind, D. (2019). The science of using science: Towards an understanding of the threats to scaling experiments (No. w25848). National Bureau of Economic Research.

Alan, S., & Ertac, S. (2018). Fostering patience in the classroom: Results from randomized educational intervention. Journal of Political Economy, 126(5), 1865-1911.

Alan, S., Boneva, T., & Ertac, S. (2019). Ever failed, try again, succeed better: Results from a randomized educational intervention on grit. The Quarterly Journal of Economics, 134(3), 1121-1162.

Angner, E. (2016). A course in behavioral economics, 2nd ed. New York: Palgrave Macmillan

Angner, E. & Loewenstein, G. (2012). Behavioral economics. In U. Mäki (Ed.), Handbook of the philosophy of science (pp.641-689). Amsterdam: Elsevier. doi:10.1016/B978-0-444-51676-3.50022-1

Andreoni, J. (1990). Impure altruism and donations to public goods: A theory of warm-glow giving. The economic journal, 100(401), 464-477.

Benartzi, S., Beshears, J., Milkman, K. L., Sunstein, C. R., Thaler, R. H., Shankar, M., ... & Galing, S. (2017). Should governments invest more in nudging?. Psychological science, 28(8), 1041-1055.

Camerer, C. (1999). Behavioral economics: Reunifying psychology and economics. Proceedings of the National Academy of Sciences, 96(19), 10575-10577.

Camerer, C. (2011). The promise and success of lab-field generalizability in experimental economics: A critical reply to Levitt and List. Available at SSRN 1977749.

Camerer, C. F., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2004). Neuroeconomics: Why economics needs brains. Scandinavian Journal of Economics, 106(3), 555-579.

Camerer, C., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics. Journal of economic Literature, 43(1), 9-64.

Camerer, C. F., & Loewenstein, G. (2011). Behavioral Economics: Past, Present, Future. In Advances in behavioral economics (pp. 3-52). Princeton University Press.

Damgaard, M. T. & Nielsen, H. S. (2018), 'Nudging in education', Economics of Education Review 64, 313–342.

Damgaard, M. T. (2020). A decade of nudging: What have we learned?. Aarhus BSS, Aarhus University, Department of Economics and Business Economics.

De Bondt, W. F., & Thaler, R. (1985). Does the stock market overreact?. The Journal of finance, 40(3), 793-805.

De Bondt, W. F., & Thaler, R. H. (1987). Further evidence on investor overreaction and stock market seasonality. The Journal of

finance, 42(3), 557-581.

DellaVigna, S. & Linos, E. (2020), Rcts to scale: Comprehensive evidence from two nudge units.

Dreber, A., & Johannesson, M. (2019). Statistical significance and the replication crisis in the social sciences. In Oxford research encyclopedia of economics and finance.

Dunt, I. (2014). Nudge nudge, say no more. Brits' minds will be controlled without us knowing it. The Guardian. 24/5/2021 tarihinde ulasildi: https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/feb/05/nudge-say-no-more-behavioural-insights-team

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. Child development, 82(1), 405-432.

Fehr, E., & Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. The quarterly journal of economics, 114(3), 817-868.

Franco, A., Malhotra, N., & Simonovits, G. (2014). Publication bias in the social sciences: Unlocking the file drawer. Science, 345(6203), 1502-1505.

Friedman. 1953. Essays in Positive Economics. Chicago: University of Chicago Press.

Fudenberg, D. (2006). Advancing beyond advances in behavioral economics. Journal of Economic Literature, 44(3), 694-711.

Fudenberg, D., & Levine, D. K. (2006). A dual-self model of impulse control. American economic review, 96(5), 1449-1476.

Gabaix, X. (2014). A sparsity-based model of bounded rationality. The Quarterly Journal of Economics, 129(4), 1661-1710.

Gabaix, X., & Laibson, D. (2005). Bounded rationality and directed cognition. Harvard University, 20.

Gabaix, Xavier and David I. Laibson. 2008. The seven properties of good models. In The Foundations of Positive and Normative Economics : A Handbook, ed. A. Caplin and A. Schotter. Oxford: Oxford University Press.

Gigerenzer, G. (2008). Rationality for mortals: How people cope with uncertainty. Oxford University Press.

Gigerenzer, G. (2015). On the supposed evidence for libertarian paternalism. Review of Philosophy and Psychology, 6 (3), 361–383. doi: 10.1007/s13164-015-0248-1

Gul, Faruk; Pesendorfer, Wolfgang (2008). "A Case for Mindless Economics". In Schotter, Andrew; Caplin, Andrew (eds.). The Foundations of Positive and Normative Economics: A Handbook (Handbooks in Economic Methodologies). Oxford University Press, USA. pp. 3–42. ISBN 978-0-19-532831-8. Retrieved 4 March 2009.

Hagmann, D., Ho, E. H., & Loewenstein, G. (2019). Nudging out support for a carbon tax. Nature Climate Change, 9(6), 484-489.

Halpern, D., & Sanders, M. (2016). Nudging by government: Progress, impact, & lessons learned. Behavioral Science & Policy, 2(2), 52-65.

Hansen P.G. (2017). Notes on 'The limits of nudge: ethics & manipulation' 24/5/2021 tarihinde ulasildi: https://www.pelleonline.org/behaviour/notes-on-the-limits-of-nudge-ethics-manipulation

Harrison, G. W. (2008). Neuroeconomics: A critical reconsideration. Economics and Philosophy, 24(3), 303.

Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). Most people are not WEIRD. Nature, 466(7302), 29-29.

Hummel, D. & Maedche, A. (2019), 'How effective is nudging? a quantitative review on the effect sizes and limits of empirical nudging studies', Journal of Behavioral and Experimental Economics 80, 47–58.

Johnson, S. (2019). What works: When and why are nudges sticky, scaleable and transferable?. Journal of Behavioral Economics for Policy, 3(S), 19-21.

Kahneman, D. & Tversky, A. Prospect theory: an analysis of decision under risk. Econometrica 47, 263 (1979)

Kahneman, D., 2011. Thinking, fast and slow. Macmillan.

Kautz, T., Heckman, J. J., Diris, R., Ter Weel, B., & Borghans, L. (2014). Fostering and measuring skills: Improving cognitive and non-cognitive skills to promote lifetime success.

Kocher, M. G., Martinsson, P., & Visser, M. (2008). Does stake size matter for cooperation and punishment?. Economics Letters, 99(3), 508-511.

Kuhn, Thomas S. 1962. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press.

Laibson, D. (1997). Golden eggs and hyperbolic discounting. The Quarterly Journal of Economics, 112(2), 443-478.

Lamont, Owen A., and Richard H. Thaler. 2003. "Can the Market Add and Subtract? Mispricing in Tech Stock Carve-Outs." Journal of Political Economy 111, no. 2: 227-68.

Larney, A., Rotella, A., & Barclay, P. (2019). Stake size

effects in ultimatum game and dictator game offers: A meta-analysis. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 151, 61-72.

Lee, C. M., Shleifer, A., & Thaler, R. H. (1991). Investor sentiment and the closed-end fund puzzle. The journal of finance, 46(1), 75-109.

Levine, D. K. (1998). Modeling altruism and spitefulness in experiments. Review of economic dynamics, 1(3), 593-622.

Loewenstein, G. & Ubel, P. (2010). Economists behaving badly. New York Times. 24/5/2021 tarihinde ulasildi: https://www.nytimes.com/2010/07/15/opinion/15loewenstein.html

Mallard, G. (2012). Modelling cognitively bounded rationality: An evaluative taxonomy. Journal of Economic Surveys, 26(4), 674-704.

Mullainathan, S. (2002). A memory-based model of bounded rationality. The Quarterly Journal of Economics, 117(3), 735-774.

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2013). Scarcity: Why having too little means so much. Macmillan.

Organization for Economic Cooperation and Development. Behavioural Insights http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/behavioural-insights.htm (2019).

Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. Science, 349(6251).

Pesendorfer, W. (2006). Behavioral economics comes of age: A review essay on advances in behavioral economics. Journal of Economic Literature, 44(3), 712-721.

Popper, Karl R. 1963. Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge. New York: Basic Books.

Pūce, L. (2019). Criticism of Behavioral Economics: Attacks towards ideology, Evidence and Practical Application. Journal of WEI Business and Economics, 8(1).

Rubinstein, Ariel (2006). "Comments on Behavioral Economics", in Advances in Economic Theory (2005 World Congress of the Econometric Society), edited by R. Blundell, W.K. Newey and T. Persson, Cambridge University Press, vol II, 246-254.

Rubinstein, A. (2008). Comments on neuroeconomics (No. 2123-2018-5060).

Seçilmiş, Erdem (2019). "Davranışsal İktisat Koca Bir Yalandan mı İbaret?", İktisat ve Toplum, Sayı: 107, 13-20.

Shrout, P. E., & Rodgers, J. L. (2018). Psychology, science, and knowledge construction: Broadening perspectives from the replication crisis. Annual review of psychology, 69, 487-510.

Stigler, George J. 1965. Essays in the History of Economics. Chicago: The University of Chicago Press.

Sunstein, C. R. (2021). Foreword: A Very Short Guide to Nudging. In The Behaviourally Informed Organization (pp. xi-xviii). University of Toronto Press.

Thaler, R. (1980). Toward a positive theory of consumer choice. Journal of economic behavior & organization, 1(1), 39-60.

Thaler, R. H. (2015). Misbehaving: The making of behavioral economics. W W Norton & Co.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2003). Libertarian paternalism. American economic review, 93(2), 175-179.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness. Penguin.

Tincani, M., & Travers, J. (2019). Replication research, publication bias, and applied behavior analysis. Perspectives on Behavior Science, 42(1), 59-75.

Tirole, J. (2009). Cognition and incomplete contracts. American Economic Review, 99(1), 265-94.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. science, 185(4157), 1124-1131.

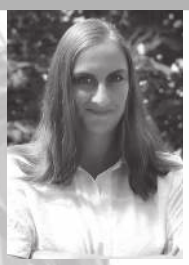
Vromen, J. J. & Marchionni, C. (2010). Introduction:'Neuroeconomics: Hype or Hope?'. Journal of Economic Methodology, 17(2)

Zizzo, D. J. (2010). Experimenter demand effects in economic experiments. Experimental Economics, 13(1), 75-98.

Son Notlar

1. Kısaca değineceğim eleştirilerin bazılarının daha geniş anlatımı için bakınız: Pūce (2019).
2. Stigler'in bahsettiği üç kriter: genellik (generality), kolay işlenirlik/yönetilebilirlik (tractability/manageability), ve gerçeklikle uyumluluk (congruence with reality). Bu konudaki diğer bazı çalışmalar için bakınız: Friedman (1953), Kuhn (1962), ve Xavier ve Laibson (2008).
3. Bunun için, deneysel alanda en iyi dergi olan "Deneysel İktisat" dergisini yayınlayan ESA-İktisat Bilimi Derneği, ayrıca ESA dergisini de (JESA) replikasyon, sağlamlık testleri, meta analizler ve iyi bir tasarıma sahip ama negatif/anlamlı olmayan bulguları olan çalışmaları yayınlamak için çıkartmaktadır.

Ayça Ebru Giritligil
İstanbul Bilgi Üniversitesi
ayca.ebru@bilgi.edu.tr

Deniz Nebioğlu
MEF Üniversitesi
nebioglud@mef.edu.tr

Yeniden Dağıtım Politikalarının Emek Arzına Etkisi: Deneysel İktisattan Ne Öğrenebiliriz?

Az gelişmiş ülkelerde yoksullukla mücadele politikalarında kullanılan nakit transferlerinin emek arzı üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok kontrollü saha deneyinden elde edilen sonuçlar, söz konusu transferlerin insanların çalışma kararlarına ve çalışma sürelerine negatif etki yapmadığını göstermektedir

Son 50 yılda iktisadın en önemli kazanımlarından biri olan deneysel iktisat, iktisat teorilerinin varsayımlarının davranışsal geçerliliklerini ve öngörülerini sınayabilmesinin yanı sıra, kurumsal düzenlemelerin ve politikaların farklı koşullar altında doğuracağı sonuçların test edilebilmesini mümkün kılmaktadır. İktisadın pek çok alanında yapılan deneylerde elde edilen bulgular, iktisat teorilerinde insan tercih ve davranışlarının gerçeğe daha yakın modellenmesine, teorik öngörülerin gerçek hayat isabetliliğinin arttırılmasına ve hedeflerini yakalayabilen iktisat politikalarının tasarımına rehberlik etmektedir. İktisat deneylerinin politika tasarımına rehberlik edebilmesinin ardında yatan, deneysel gözleme dayalı tüm bilimlerde (fizik, kimya, biyoloji, vb.) olduğu gibi, ortam değişkenlerinin kontrolünü esas almasıdır. İşte bu kontrol, aynı ortam ve koşulların sağlandığı durumlar yaratılarak alternatif politikaların karar alma süreçlerine etkisinin sistematik olarak karşılaştırabilmesine olanak tanır.

İktisadın temel odağındaki iktisadi etkinlik ve gelir dağılımı konuları, toplumsal ve siyasi faktörlerden hem etkilenen hem de onları etkileyen iktisadi tasarım alanlarıdır. Toplumsal ve siyasi faktörler, iktisadi politikalarla hedeflenen sonuçların neler olması gerektiğine dair normatif idealleri şekillendirir ve iktisadi politikaların uygulanacağı koşulları belirler. İdealleri ve uygulanma koşulları tanımlı bir iktisadi politikanın hedefine ulaşması ise, bu politikaların ve ilintili kurumsal düzenlemelerin insanları neye teşvik edeceğinin ve/veya neden caydıracağının öngörebilmesine bağlıdır.

Gelirin yeniden dağıtımına dair alternatif iktisat politikaları değerlendirilirken, gelir ve emek arzı arasındaki ilişkiye dair ön kabuller/öngörüler kilit bir rol oynamaktadır. Örneğin, vergi ve sosyal yardımlara dair politika tartışmalarının odak noktasında bu politikaların emek arzı açısından yaratacağı teşvikler/caydırıcılıklar ile bunların etkinlik, ekonomik büyüme ve sosyal refah açısından sonuçları vardır.

Neo-klasik iktisat teorisi bireyler için çalışma ve tüketim arasında bir ödünleşme olduğunu varsayar ve bireylerin tüketmek istedikleri miktara ve piyasadaki ücret hadlerine göre ne kadar çalışacaklarına karar verdiklerini öne sürer. Bu teoriye göre, bireyler geçici ücret artışlarında daha çok çalışmayı tercih ederken (ikame etkisi), çalışmaya bağlı olmayan bir gelir elde ettiklerinde çalışma miktarlarını azaltmayı (gelir etkisi) tercih etmektedirler. Dolayısıyla, vergi ve transferlerden oluşan yeniden dağıtım politikalarının hem vergilendirilenlerin hem de transfer yapılan insanların çalışma isteğini azaltacağı ve sonuç olarak eşitlik ile etkinlik arasında bir ödünleşme yaratacağı öngörülmektedir.

Gelirin vergilendirilmesinin emek arzı üzerindeki etkisinin büyüklüğü konusunda ampirik literatürde bir uzlaşı yoktur (Keane, 2011; Saez v.d., 2012). Dolasıyla, vergilendirmenin emek arzını etkileyerek sebep olduğu iktisadi etkinlik sorunlarının boyutları ampirik olarak daha detaylı incelenmeye muhtaçtır. Bu ilişkinin araştırılması için kontrollü deneyler çok önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Deneysel iktisat literatüründe bugüne kadar elde edilen bulgular, vergilendirilen emeğin çalışma tercihlerine etkisinin standart teorinin varsayımlarından çok daha karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, akılcılık perspektifinden bakıldığında sonuçları aynı olan farklı vergi politikaları, çalışanların bu politikaları algılayışlarındaki farklar nedeniyle çalışma davranışlarında da önemli değişimler yaratabilmektedir. Bu konuda yapılan deneysel çalışmalarda, karmaşık vergilendirme sistemlerinin bireylerin optimal seviyeden daha az çalışmasına neden olduğu (Abeler ve Jäger, 2015), gelir vergisinin çalışma üzerindeki negatif etkisinin aynı miktardaki bir tüketim vergisinin etkisinden daha çok olduğu (Blumkin, 2012) ve emeğin üzerindeki verginin işveren yerine çalışan tarafından ödendiği durumda çalışma üzerindeki negatif etkinin daha fazla olduğu (Weber ve Schram, 2017) tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, çalışma kararlarının vergilendirilmeye hassasiyetinde dikkat eksikliği, çerçeveleme etkisi ve kayıptan kaçınma gibi davranışsal faktörlerin belirleyici rolü olduğunu göstermektedir.

Vergi politikalarının algılanma biçimindeki farklılığın yanı sıra, vergi kavramının kendisinin de emek arzını etkilediği gösterilmiştir. Gelirdeki azalmanın vergi olarak çerçevelenmesi, aynı miktardaki bir ücret azalmasıyla kıyaslandığında çalışmayı daha fazla azaltmaktadır (Kessler ve Norton, 2016). Vergilendirmenin hakkaniyetsiz olduğuna dair görüşler verginin çalışma kararı üzerindeki negatif etkisini güçlendirmektedir (Lévy-Garboua v.d., 2009). Bu etkinin, verimliliği daha yüksek olan kişilerde daha kuvvetli olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan, vergilerle finanse edilen yeniden dağıtım politikasına demokratik yöntemlerle karar verildiği durumda vergilendirmenin emek arzı üzerindeki negatif etkisinin hafiflediği gösterilmiştir (Sausgruber v.d., 2021).

Neo-klasik iktisat teorisi, yeniden dağıtım politika araçlarından biri olan nakit transferlerinin yarattığı gelir artışının emek arzını ve iktisadi etkinliği azaltacağını öngörmektedir. Emekten bağımsız olarak elde edilen gelirin emek arzı üzerindeki etkisinin mikro-iktisadi veri kullanılarak test edilmesinin önünde iki temel zorluk vardır: Dışsal bir gelir değişkeni bulmak ve insanların çalışma saatlerinin esnek olmaması. Bu zorlukları aşmak için literatür iki yönde evrilmiştir. Literatürün bir dalı, dışsal gelir değişkeni olarak eş geliri, emlak geliri, miras, piyango ödülü gibi değişkenleri kullanarak söz konusu parametreyi tahmin etmeye çalışmıştır (Pencavel 1987; Blundell ve Macurdy, 1999; Killingsworth ve Heckman, 1987; Holtz-Eakin v.d., 1993; Brown v.d., 2006; van Huizen, 2014; Imbens v.d., 2001; Kimball ve Shapiro, 2008). Literatürün bir diğer kolu ise, bireylerin çalışma sürelerini kendileri belirledikleri piyasalardaki (taksi şoförleri, bisikletli kuryeler, stadyum satıcılar, balıkçılar) çalışma davranışını analiz etmiştir (Camerer vd., 1997; Farber, 2005). Literatürün her iki kolu da emeğin gelir esnekliğinin yönü ve büyüklüğü konusunda birbiriyle çelişen bulgular elde etmiştir. Sahada çalışma/boş zaman

tercihlerinin ölçümlenmesinin zorluğu ve tercihler üzerinde kontrol edilemeyen faktörlerin varlığı bu çelişkinin olası temel nedenleridir.

Kontrollü saha deneyleri, gelir ile emek arzı arasındaki ilişkiyi incelemek için önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. 2019 Nobel İktisat Ödülü'ne layık görülen Abhijit Banerjee, Esther Duflo ve Michael Kramer, küresel yoksullukla mücadele için farklı politikaların etkilerini geniş ölçekli saha deneyleri kullanarak araştırmış ve başarılı politikaların yaratılmasına çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Az gelişmiş ülkelerde yoksullukla mücadele politikalarında kullanılan nakit transferlerinin emek arzı üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok kontrollü saha deneyinden elde edilen sonuçlar, söz konusu transferlerin insanların çalışma kararlarına ve çalışma sürelerine negatif etki yapmadığını göstermektedir (Banerjee v.d., 2017). Kontrollü laboratuvar deneylerinde ise, çalışma ve boş zaman arasındaki ödünleşme ortamının yaratılamamasından kaynaklanan bazı metodolojik sorunlar vardır (Nebioğlu ve Giritligil, 2018a). Piyasa mekanizması kullanarak emeğe biçilen değerin ölçülmesi ve bu değerin beklenmedik gelir şokları karşısındaki değişiminin gözlemlenmesini mümkün kılan bir tasarımla bu sorunların aşılabileceğine dair sonuçlar elde edilmiştir (Nebioğlu ve Giritligil, 2018b). Bu sonuçlar, kontrollü laboratuvar deneylerinin de gelir ile emek arzı arasındaki ilişkiyi etkileyen faktörlerin incelenmesi için değerli bir yöntem sunabileceğini göstermektedir.

COVID-19 pandemisi uzun yıllardır yüksek seviyelerde olan gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Bu nedenle, yeniden dağıtım politikaları hiçbir zaman olmadığı kadar dünya ülkelerinin gündemindedir. Pandeminin toplumun kırılgan kesimleri üzerinde yarattığı tahribatın çözümlenmesinin uzun yıllar alacağı düşünülmektedir. Kamuoyunda bu kesimlerin desteklenmesinin iktisat politikası önceliklerinden birisi olması gerektiğine dair görüş yaygınlaşmaktadır (Balasundharam ve Dabla-Norris, 2021).

Bu yazıda verilen örneklerin işaret ettiği gibi, gelir ve emek arzı ilişkisi politika çerçevesi ve sosyo-politik koşullardan bağımsız olarak incelenemez. Gelir vergisinin ve nakit transferlerinin emek arzını azalttığı yönündeki bir ön kabul hatalı politikaların uygulanmasına sebep olacaktır. Bu nedenle, yeniden dağıtım politikalarının tasarımı için deneysel iktisat literatüründeki ilgili çalışmalardan faydalanılmalı, yeni kontrollü laboratuvar ve saha deneylerinin yapılması teşvik edilmelidir.

Kaynakça

Abeler, J., & Jäger, S. (2015). Complex tax incentives. *American Economic Journal: Economic Policy*, *7*(3), 1-28.

Balasundharam, V., & Dabla-Norris, M. E. (2021). *Pandemics and Inequality: Perceptions and Preferences for Redistribution*. International Monetary Fund.

Banerjee, A. V., Hanna, R., Kreindler, G. E., & Olken, B. A. (2017). Debunking the stereotype of the lazy welfare recipient: Evidence from cash transfer programs. *The World Bank Research Observer*, *32*(2), 155-184.

Blundell, R., & MaCurdy, T. (1999). Labor supply: A review of alternative approaches. *Handbook of labor economics*, *3*, 1559-1695.

Blumkin, T., Ruffle, B. J., & Ganun, Y. (2012). Are income and consumption taxes ever really equivalent? Evidence from a real-effort experiment with real goods. *European Economic Review*, *56*(6), 1200-1219.

Brown, J. R., Coile, C. C., & Weisbenner, S. J. (2010). The effect of inheritance receipt on retirement. *The Review of Economics and Statistics*, *92*(2), 425-434.

Camerer, C., Babcock, L., Loewenstein, G., & Thaler, R. (1997). Labor supply of New York City cabdrivers: One day at a time. *The Quarterly Journal of Economics*, *112*(2), 407-441.

Farber, H. S. (2008). Reference-dependent preferences and labor supply: The case of New York City taxi drivers. *American Economic Review*, *98*(3), 1069-82.

Holtz-Eakin, D., Joulfaian, D., & Rosen, H. S. (1993). The Carnegie conjecture: Some empirical evidence. *The Quarterly Journal of Economics*, *108*(2), 413-435.

Imbens, G. W., Rubin, D. B., & Sacerdote, B. I. (2001). Estimating the effect of unearned income on labor earnings, savings, and consumption: Evidence from a survey of lottery players. *American economic review*, *91*(4), 778-794.

Keane, M. P. (2011). Labor supply and taxes: A survey. *Journal of Economic Literature*, *49*(4), 961-1075.

Kessler, J. B., & Norton, M. I. (2016). Tax aversion in labor supply. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *124*, 15-28.

Killingsworth, M. R., & Heckman, J. J. (1986). Female labor supply: A survey. *Handbook of labor economics*, *1*, 103-204.

Kimball, M. S., & Shapiro, M. D. (2008). *Labor supply: Are the income and substitution effects both large or both small?* (No. w14208). National Bureau of Economic Research.

Lévy-Garboua, L., Masclet, D., & Montmarquette, C. (2009). A behavioral Laffer curve: Emergence of a social norm of fairness in a real effort experiment. *Journal of Economic Psychology*, *30*(2), 147-161.

Nebioğlu, D., & Giritligil, A. E. (2018a). Labor/Leisure trade-off in the laboratory. *BELİS Working Papers*, 2018-2, İstanbul Bilgi University.

Nebioğlu, D., & Giritligil, A. E. (2018b). Wealth Effects and Labor Supply: An Experimental Study. *BELİS Working Papers*, 2018-2, İstanbul Bilgi University.

Pencavel, J. (1986). Labor supply of men: a survey. *Handbook of labor economics*, *1*, 3-102.

Saez, E., Slemrod, J., & Giertz, S. H. (2012). The elasticity of taxable income with respect to marginal tax rates: A critical review. *Journal of economic literature*, *50*(1), 3-50.

Sausgruber, R., Sonntag, A., & Tyran, J. R. (2021). Disincentives from redistribution: Evidence on a dividend of democracy. *European Economic Review*, 103749.

van Huizen, T. (2014). More wealth, shorter hours? Evidence from the Netherlands. *Economics Letters*, *125*(2), 323-326.

Weber, M., & Schram, A. (2017). The non-equivalence of labour market taxes: A real-effort experiment. *The Economic Journal*, *127*(604), 2187-2215.

MODERNİZMİN YANSIMALARI: TÜRKİYE
Editörler: Funda Barbaros, Erik Jan Zürcher

SERİNİN 50'Lİ YILLARI İRDELEYEN KİTABI

MODERNİZMİN YANSIMALARI: 50'Lİ YILLARDA TÜRKİYE

Sinemadan gazeteciliğe, siyasetten toplumsal yapıya... Daha fazlası ve merak edilen yönleriyle 50'li Yıllarda Türkiye...

Fark Yaratanlar: Ahmet E. Müderrisoğlu

Editörümüz Ömer Faruk Çolak'ın bu ay Fark Yaratanlar köşesindeki konuğu, ANKON Danışmanlık'ın Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet E. Müderrisoğlu. ANKON Danışmanlık, kamu ve özel sektörde, Türkiye'nin kalkınması amacıyla yaptığı çalışmalarla uluslararası tanınırlığa sahip bir şirket.

■ *Ömer Faruk Çolak: İktisat ve Toplum Dergisi'nin değerli okurları, bu sayımızın Fark Yaratanlar köşesinde iş dünyasından bir temsilci var; Ankon Danışmanlık'ın Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Ahmet E. Müderrisoğlu. Röportaj teklifimizi kabul ettiği için kendilerine çok teşekkür ediyoruz. Ahmet Bey, şirketinizin web sayfasına baktığımda ilgimi çeken bir cümle oldu. Diyorsunuz ki; "Biz uluslararası çevreye ilişkin bütün kurallara uymayı taahhüt ediyoruz." Bu, sadece bu şirketin taahhüttü değil, aynı zamanda o şirketin başındaki kişinin de kabulü. O yüzden, ilk olarak Ahmet Müderrisoğlu kimdir, nasıl bir eğitim aldı, ANKON'a gelene kadar neler yaptı, nasıl bir süreçten geçti?*

► Ahmet E. Müderrisoğlu: Çok güzel yakalamışsınız, Hocam. Uluslararası kabul edilmiş, etik ve mesleki prensiplere uymayı taahhüt ediyor olmak, zaten ANKON'un uluslararası nitelikli bir şirket olmasının birinci adımı olarak değerlendirilmeli.

ANKON ayrıca Birleşmiş Milletler Global Compact üyesi olarak "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" prensiplerine uymayı taahhüt etmiş bir kuruluş.

Bana gelince, 1970'lerde Türkiye'de üniversite okuyanlar gayet iyi bilirler o dönemin karışıklıklarını. Bizim üniversitede de bir takım sıkıntılar olmuştu; uzun bir boykot dönemi oldu, hatırlarsanız. O boykot döneminde ben asistandım ODTÜ İşletme bölümünde. Yapacak iş yok, hocalarla bir araya geldik, ne yapabiliriz diye düşündük. Ardından hem üniversiteden ve akademik dünyadan kopmamak hem de profesyonel çalışmalar yapabilmek için ODTÜ İşletme Bölümü'nde "İşletmecilik ve Yönetim Sistemleri Enstitüsü" (İYSE) adında bir enstitü kurduk ve dışarıdan küçük danışmanlık işleri yapmaya başladık. Benim mesleğe girişim, bu olaylar ve bu girişimle başladı. Birkaç kamu kuruluşuna verilen danışmanlık ve eğitim projelerinde görev aldım, çok enteresan işler yaptık ve benim için oldukça heyecan verici çalışmalardı. Sonra 1980 darbesi oldu.

ODTÜ'den ayrıldım. O zaman Avrupa Ekonomik Topluluğu Ankara temsilciliği vardı; Avrupa Topluluğu stajyerlik ve araştırma programına kabul edildim. Orada, "Türkiye'nin Avrupa'yla ekonomik bütünleşmesi nasıl mümkün olabilir?" başlıklı altı aylık bir araştırma yürüttüm. O sırada üniversitedeki hocalarımdan bir tanesinden, bir telefon geldi. "Ahmet buraya Amerikalılar geldi. Dünya Bankası'ndan bir iş almışlar, Türkiye'de beraber çalışacakları danışman, uzman arıyorlarmış. Water House mıdır nedir? Öyle bir şey. Sen bu işleri yapıyorsun, konuş istersen." dedi. O dönemde Price Waterhouse, Dünya Bankası'nın ilk kamu-KİT Reformu projesini almış. Onlarla çalışmaya başladım. Altı yıl kadar, Türkiye'nin, Dünya Bankası'nın değişik KİT'lerde Reform projelerinde, daha sonra Özelleştirme Master Plan çalışmalarında, takiben de önde gelen KİT'lerin Yeniden Yapılanma ve Reorganizasyon projelerinde görev aldım. O çalışmaları yürütmek, gerçekten uluslararası büyük resmi görmemi sağladı ve uluslararası kurumlarla çalışmanın tecrübesini kazandırdı. Daha sonra da 1986'da ANKON'un kuruluşu gerçekleşti.

■ *Bu girişiminiz gerçekten beni mutlu etti. Çünkü gençlerin iş aramayla ilgili kaygıları var. Siz de biliyorsunuz, Türkiye'de iş bulmak zor. Öğrencilerime iş aramayın, iş kurun diyorum. "Hocam, nasıl kuracağız?" diyorlar. Diyorum ki iş sadece parayla kurulmaz, zekayla kurulur. Biz size mikro iktisat öğrettik; orada rekabet var, farklı çok sayıda firmanın olması lazım. Kimse bu işe girmezse, hangi piyasada olursa olsun sadece birkaç firma piyasaya hâkim olacak.*

Peki, firmayı nasıl kurdunuz, nasıl cesaret ettiniz? O yıllarda Türkiye ekonomik olarak çok da parlak değildi. Yüksek enflasyon vardı. Bu süreçteki eylem planını anlatmanız, gençlere yol gösterecektir. O güne göre tabii ki koşullar değişti ama yaptığınız şey önemli bir yetenek, beceri ve cesaret istiyor.

► Çok haklısınız. İş arayıp, bir yerde istihdam edilmektense, bir parça vizyoner düşünmek, yani bu ülkede ne eksik? Nerede bir boşluk var? Bazı işler nasıl daha iyi yapılabilir? Nasıl fark yaratılabilir? Ben ne yapabilirim? gibi şeyleri sorgulamak gerekiyor. Yani, mevcut çerçevenin dışında düşünmek lazım. Tabi bununla birlikte cesaret ve o işi sürdürebilmek için inat da gerektiriyor. 1980 sonrası Türkiye'yi düşünürseniz, bizim bu işi kurduğumuz dönemde, ülkede radikal bir açılım söz konusuydu. Serbest piyasa, liberal ekonomi vb. gibi olgularla, ekonominin ve sosyal sektörlerin süratle yeni sisteme, yeni düzene adapte olması ihtiyacı doğdu. Bu dönemde herkes gelişen düzende kendine bir yer bulma telaşına girmişti ve genel olarak bankacılık, finansman, tekstil, ihracat, reklamcılık işlerine girdiler. Biz bir parça daha herkesin

gitmediği, daha zor, daha uzun vadeli ama kalıcı ve çok önemli olduğunu bildiğimiz bir alan seçtik. Gelişen Türkiye'de profesyonel danışmanlık hizmetlerinin çok büyük ihtiyaç haline geleceğini gördük. Zaten Batı'daki ülkelerin kalkınma süreçlerine, oradaki kurumların oluşum süreçlerine baktığınız zaman bunu görüyordunuz. Buradan çıkarılacak en önemli ders, inovatif düşünmek, bir boşluk görmek ve bunu fırsata çevirmek.

ANKON'un kuruluşuna gelecek olursam, İstanbul'daki bir iş grubunun kapsamlı danışmanlık hizmetleri ihtiyacı ortaya çıkmıştı; yakın çalışma ve çok kapsamlı destek gerekiyordu. Çalışmalarımızı birlikte kuracağımız bir danışmanlık şirketi üzerinden vermeyi teklif ettik ve kabul gördü. Böylece, farklı kökenlerden gelen beş kişi bir araya geldik ve ANKON'u kurduk. ANKON'un kurulma fikri İstanbul'da oluşsa da yer seçimi Ankara oldu. Çünkü 1980 sonrası özel sektör serbest piyasa ekonomisine süratle adapte olabildi ve önemli boşluk Ankara'da, kamu sektöründeydi. Nitekim uluslararası danışmanlık kuruluşları ve uluslararası kurumlar zaten özel sektördeki yerlerini aldı ve hizmet sağlamaya başladı. Ama Ankara'da kamu sektörü yeni döneme adapte olmada geride kaldı. Kurumsal yapılarının ve belli görevlerinin yeni düzen içinde yeniden tanımlanması veya adaptasyonu gerekliydi ve çok kapsamlı reform programlarına ihtiyaç vardı. Bu dönemin teknik anlamda itici gücü Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardı. Önemli kamusal reform programlarının içinde yer almak, bunların bir parçası olmak bana özel bir heyecan veriyordu. Belki de öğrencilik dönemindeki idealizmin devamında "değişimi içeriden tetiklemek" heyecanıydı bu. Bu düşüncelerle biraz uzun vadeli, biraz da analitik bir bakışla şirketimizi Ankara'da kurduk. Vizyonumuz, kamusal ve kurumsal reform programlarını oluşturmak ve kalkınma danışmanlığı, kamu sektöründe reform programları danışmanlığı ve teknik destek programları yürüten bir Türk şirketinin oluşturulmasıydı. (Şimdi buna yerli ve milli diyorlar). O zamanki bakış açımızla, -biraz da şaka yollu- dünyada Boston Consulting varsa, niçin bir de onun gibi Ankara Consulting olmasın? diye düşünürdük. Burada da yeterli birikim, üniversiteler, teknik uzmanlar ve dünya tecrübesi olan uzmanlar var. Böyle heyecan verici bir vizyonla kuruldu ANKON. O günden bugüne de bu heyecanı ve vizyonu kaybetmeden, inatla ve de tabii ki çok ve titiz çalışmakla geldi.

90'lı yılların başı Sağlık Reformu'yla geçti. On yılımız sosyal sektördeki reform programlarının uygulanması için teknik destek programlarının yürütülmesiyle geçti. Sağlık sektörü programları aşağı yukarı mevzuat boyutunda da tamamlandığı zaman, dikkatler eğitim sektöründeki yeni yapılanma ihtiyacına yöneldi. 90'lı yılların ikinci yarısında da Temel Eğitim Reformu Projesi'ni yürüttük.

2000'lerin başında biliyorsunuz büyük bir ekonomik kriz oldu Türkiye'de. Bu reform programları oldukça aksadı, durdu ve uzun yıllar da uygulanamadı. Biz ANKON olarak bu dönemde özel sektöre döndük. En büyük özel sektör projelerimizden biri olan Erdemir projesini yürüttük. Demir çelik fabrikaları olarak başladığımız projede, Erdemir Grup'un dünyada önemli bir demir çelik devi olarak kurumsallaşmasına destek olduk. Bu çalışmalarda, İSDEMİR'in alınması, Romanya'daki demir çelik fabrikalarının alınması, mühendislik şirketlerinin kurulması gerçekleştirildi. ANKON için sanayi sektörüne dönüş çok heyecan verici oldu. Ben sanayi sektöründe danışmanlık yapmayı çok seviyorum çünkü somut olarak görebiliyorsunuz bacadan çıkan dumanın renginden üretim kalitesini. Bu proje 2002 yılında tamamlandı.

Daha sonra irili ufaklı bir takım Dünya Bankası projeleri oldu ve takiben 2004 yılında Yunanistan vetosu kalktı ve Avrupa Birliği'ne Uyum Süreci bağlamında Avrupa Birliği'nin Türkiye'deki teknik yardım dönemi başladı. Aşağı yukarı 2004'ten 2021'e, on beş yıllık ve yükselen AB teknik danışmanlık dönemi başladı, ANKON için. Bu dönemde ANKON, yine alışılageldiği üzere Türkiye'nin AB'ye uyumu konusunda en önemli, en kritik projelerde görev aldı. Hemen hemen bütün bakanlıklarda irili ufaklı birçok teknik danışmanlık projeleri yürüttük. Sanayi Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, İŞKUR, Telekomünikasyon Kurumu, HAK-İş, diğerleri...

Bu dönemde ülkemizin en büyük yatırım projelerinden biri olan TANAP Projesi'nin ve Sosyal Kalkınma SEIP Projesi'nin yürütülmesini de üstlendik. Tüm doğalgaz boru hattı boyunca yer alan illerden toplanan 9.000 civarındaki başvurunun incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda seçilen 1.018 hibe projesinin hepsinin başarıyla uygulanması ve sonuçlandırılamasını sağladık. Bu arada, boru hattı güzergahında tespit edilen bazı arkeolojik alanların da kazı çalışmalarını üstlendik. Dediğim gibi, Türkiye'nin bu önemli değişim programı projelerinde ANKON önde gelen bir Türk şirketi olarak mevcudiyetini devam ettiriyor. Uluslararasılaştık, kurumsallaştık, aşağı yukarı Avrupa'nın hemen hemen tüm büyük kurumlarıyla, üniversiteleriyle, danışmanlık şirketleriyle çalışmalarımız oldu. ANKON adı artık dünyada tanınır hale geldi. Başka ülkelerde de açılımlar söz konusu. ANKON, 2020 yılında dünya çapında danışmanlık sektöründe verilen EBRD destekli Gabriel Al-Salam Danışmanlık'ta Mükemmeliyet Ödülü'ne layık görüldü; başarılı çalışmalarımızı bu ödülle taçlandırdık.

Maceramız aynı şekilde devam ediyor. Kuruluşumuzdaki "kamu sektöründe bir kalkınma danışmanlığı kurumu haline geleceğiz" vizyonu aşağı yukarı yerine gelmiş oluyor. O açıdan ben son derece mutluyum. Bu, Türkiye'nin ihtiyacı olan şey ama bunun sürdürülmesi lazım. Türkiye'nin tamamen uluslararası finans kuruluşlarının kalkınma fonlarıyla ya da AB'nin uyum projeleriyle hayatını idam ettirecek bir ülke olmaması lazım. Koskoca Türkiye, muazzam bir insan gücü, bilgi birikimi var. Türkiye'nin bu konularda kendi kurumlarını yaratması gerektiğini düşünüyorum. Yani sektörel, toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişme plan ve programlarını kendi insiyatifiyle yapıp, bunların kalkınma boyutuyla, teknik danışmalık boyutuyla, teknik destek boyutuyla finanse edecek kalkınma bankalarına, kalkınma kuruluşlarına ihtiyacı var. DPT bunu yürütebilecek bir modeldi. Şu anda yok. Yeni bir kurumun, yeni bir modelin oluşturulup artık Türkiye'nin kalkınma politikalarını kendisinin finanse edebileceği bir hale gelmesi lazım. TİKA da bunu uluslararası boyutta yapabilir. Almanlara, Fransızlara ya da başka ülkelere bakıyorsunuz, bütün dünyada kendi uluslararası kalkınma finansmanıyla projeler üretiyorlar. Türkiye'nin uluslararası prestijinin, hakimiyetinin, etkisinin artması bu boyut olmadığı için eksik kalıyor. TİKA gibi hazır ve nitelikli bir kurum rahatlıkla uluslararası boyutta kalkınma projeleri, danışmanlık projeleri finanse edebilir ve Türkiye dünyada bu ligde yerini alabilir. Türkiye'de böyle bir kalkınma, gelişme, finansman kurumuna ciddi bir şekilde ihtiyaç var. Bu da çok önemli etkiler yaratacaktır diye düşünüyorum.

■ *Şirketinizin yaptığı işlere baktığımızda kalkınmanın ön plana çıktığını görüyoruz. Türkiye'nin bugüne kadarki kalkınma sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani hızlı mı gittik, yavaş mı gittik yoksa tekliğimiz noktalarda "bilgi yetersizliği" ya da "reformlarla" ilgili olumsuzluklar mı rol*

oynadı? Bu birinci sorum. İkinci sorum da şu: Turgut Özal, 24 Ocak Kararları sürecinde bir yapısal reform kavramı koydu ortaya, aradan geçti 41 yıl, Türkiye hala yapısal reformlarla uğraşıyor. Bu reform, nasıl bir reformmuş ki bir türlü bitmiyor. Birçok ülke yapısal reformu tamamlamışken, Türkiye yapısal reformun neresinde tekliyor?

► Reform süreci özellikle kamu sektöründe ve de bütün dünyada bitmeyen bir süreç. Yani dünyada değişim çok hızlı; ülkeler, teknolojiler, ekonomiler, sosyal yaşam hızla değişiyor ve kamu yönetiminin, kamu sistemlerinin ve sosyal sektörlerin bunlara kendilerini süratle adapte etmesi gerekiyor. Geride kalmak bir tarafa, bunların önünde yer almaları ve bazılarının itici gücü ve tetikleyicileri olmaları lazım. Bu taraftan bakarsanız bu sürekliliği olan bir ihtiyaç. Reform ihtiyacı bitmez ama Türkiye örneğine bakarsanız, birinci sorunuzdan hareketle, aradan geçen 35-40 senede Türkiye'deki reform süreci tabii ki olması gerekenden daha ağır aksak ilerledi. Belki de çok yukarıdan bakarsak Türkiye'nin bir takım yapısal, siyasi ya da sosyal problemleri bu reform süreçlerinin aksamasından kaynaklanıyor. Tabii tersi de doğru. Birbirini çok etkileyen faktörler. ANKON olarak bizim maceramız, Türkiye'nin 1980 sonrasındaki iktisadi ve sosyal kalkınma ve reform süreçlerindeki o dalgalarla beraber şekillendi. Bazen bu dalgalar çok yükseldi, çok önemli çok ciddi atılımlar yapıldı. Hakikaten biz de bunların bir kısmının içinde, başında, merkezinde olduk. Bundan onur duyuyoruz. Bazen de rüzgarsız ve hareketsiz, kısır dönemler oldu. Bazı reform programlarının hayata geçirilmesi on küsur yıl gecikti. Yani biraz mehter yürüyüşü gibi gidiyor Türkiye'deki kamu reform programları. Kamu sektöründeki reform sürecinin aksaması ülkedeki siyasi gelişmelerle de paralel. Belli dönemlerde çok hızlandı, çok kıymetli çalışmalar yapıldı. Belli dönemlerde bu çalışmalar rafa kalktı ve yeni siyasi dönemlerin gelmesi gerekti. Bu aksamaların uzun vadede kötü sonuçlarını yaşadık, iddia ediyorum dünyada öncü olabileceğimiz fırsatları kaçırdık, harcadık. Ama Ankon'un macerası hakikaten Türkiye'deki kamu sektörünün reform programlarıyla beraber aşağı yukarı hareket etti. Baktığımız zaman bir film şeridi gibi gözümüzün önüne geliyor.

■ *Ben de bu reform söylemiyle ilgili öyle büyük projelerden bahsetmeyeceğim, küçük iki tane örnek vermek istiyorum. Örneğin; Türkiye'de yerel yönetimlerin geri dönüşüm programları bu reformun içindeydi. Biz hala çöplerimizi bundan elli yıl önceki gibi topluyoruz. Bununla ilgili yasal düzenlemeler esasında Türkiye'de büyük ölçüde var. Hatta Çankaya Belediyesi bunu uygulamaya kalktı. Ama olmadı. İkinci örnekse, engelliler için Türkiye'de toplu taşıma araçlarında asansör uygulamasına geçilmesine bundan yaklaşık on yıl önce karar verildi, yasal düzenleme yapıldı. Sadece belediyelere ait değil, özel sektörün işlettiği toplu taşımalarda da uygulanacaktı, fakat her sene ertelendi. Kamunun reformunun yavaş ilerlemesinde halkın da reformlara ilişkin beklentisinin ya da bakışının biraz yavaş olması ve değişime karşı bir direnç göstermesi mi etkili oluyor?*

► Değişime direnme, tepki, reaksiyon her zaman olan bir şey, bunu tabii karşılamak lazım. Ama bu aşılmayacak bir durum değil. Değişimin, insanların hayatını daha da kolaylaştıracağını ve faydalı olacağını anlatarak bu durum rahatlıkla ortadan kaldırılabilir. Bahsettiğiniz konular hiç öyle düzenleme falan da gerektirmeyen hususlar. Tamamen bir anlayış, bir liderlik, bir çevreye saygı meselesi, ben öyle görüyorum. Tabi ki çöplerin ayrıştırılarak toplanmaması Türkiye'de olacak iş değil. Keza engelliler için bütün ulaşım sistemlerinin ona göre tasarlanmamış olması, hala daha tamamlanmamış olması olacak iş değil. Bu biraz halkın talebiyle de alakalı ama yerel yönetimlerin

liderliğiyle de alakalı bir şey; yani çevre konusunda insanlar bilinçli veya duyarlı olmayabilirler ama belediyelerin bunları artık ekmek gibi su gibi yapıyor ve yaptırıyor olmaları lazım. Bizim ANKON olarak ilgilendiğimiz konular bir parça daha makro düzeyde konulardı. 90'lı yılların başlarındaki yaygın tespit, özel sektörün yeni piyasa ekonomisine süratle adapte olduğu fakat kamunun çok geride kaldığı şeklindeydi. Özellikle Türkiye'nin iktisadi kalkınma seviyesi sosyal kalkınma seviyesiyle dengeli değildi. Yani ekonomik olarak çok ileri gitti Türkiye ama sosyal olarak son derece geride kaldı. Reform programlarında bu alanların üzerine gidilmesinin daha doğru olduğu görüşü hâkim oldu. O zamanlar DPT bu tür reform programlarının da öncülüğünü, ateşleyiciliğini yapabiliyordu. DPT aynı zamanda sektör etütleri yapıyordu. Her sektörün kendisini nasıl reforme edeceği, hedeflerinin ne olması gerektiğine yönelik tespitlerde bulunuyordu. O zamanlardaki reform hareketleri hakikaten kamunun da kendi içinde yaptığı düzenlemelerle kapsamlı bir biçimde ilerleyebiliyordu. Bu çalışmalar için Müsteşarlık Araştırma Grubu kurulmuştu. 1989-1991 arasında DPT "Türkiye Sağlık Sektöründe Master Plan Etüdü" diye bir çalışma başlattı. Biz bunu PW ile birlikte yürüttük ve çok kapsamlı bir sağlık sektörünün, yeni serbest piyasa düzeninde, liberal ekonomideki yerinin nasıl olması gerektiği konusunda bir strateji çalışması yapıldı. Hükümete dört seçenek sunuldu, bunlardan bir tanesi seçildi ve şu anda uygulanmakta olan sağlık sektörünün yapısal temelleri o çalışmayla atıldı.

■ *Şimdi Türkiye'de şöyle bir yanılgı var; ekonomik istikrar ile politik istikrar arasında bir bağ kuruldu, özellikle de iş dünyası tarafından. "Koalisyonlar kötüdür, tek parti iktidarları iyidir." Tek parti iktidar olursa iktisadi istikrar olur, reformlar hızlı gider. Kırk yıllık sürece baktığımızda, son yirmi yıldır tek parti iktidarı tarafından idare ediliyoruz. Ondan önce koalisyonlarla idare edildik. Özal döneminde yine tek parti iktidarı vardı. Türkiye'de siyasal yapılanma, halkın, yani sosyal yapılanmanın biraz gerisinde kaldı. Türkiye'nin siyasal yapılanmasında miyopik davranış biçimi var. Bir de güç kaybı korkusu var. Bunlar da o reformları yavaşlatıyor. 2000'li yılların başında Uluslararası Çalışma Örgütü, Türkiye'de çocuk iş gücünün azaltılmasına ilişkin bir ulusal plan yapılmasını istedi ve biz o çalışma için danışmanlık yaptık. Çalışma doğrultusunda sekiz yıllık eğitime geçildi. Bir baktık ki gerçekten çocuk iş gücünü bir anda yarı yarıya azaldı.*

► Biz yürüttük Hocam o projeyi. Dünya Bankası finansmanlı "Temel Eğitim Reformu Projesi" Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ANKON tarafından yürütülmüştü. Dünya Bankası finansman desteğiyle başlatılan sekiz yıllık Temel Eğitim Reform Projesi yönetimini de ANKON üstlendi. Bu yeni eğitimin reformunun uygulanmasında Milli Eğitim Bakanlığı'na çok geniş bir çerçevede destek olduk, bakanlık kadrolarıyla birlikte tüm reform programının alt yapısını tamamladık, pilot uygulamaları yürüttük. Mecburi eğitimin sekiz yıla çıkmasında yedi yaşındaki çocuklar ile on iki yaşındaki çocukların temel eğitim okullarında birlikte eğitim görmeleri durumunda okullardaki merdiven yüksekliği, tuvaletlerin tasarımına kadar detaylı mimari planlar da dahil büyük çalışmalar yapıldı. Çok hoş, çok heyecanlı dönemlerdi. Ondan sonra bunların uygulanması hükümetlere bırakıldı.

■ *Peki sonra ne oldu? Sekiz yıllık eğitimden vazgeçildi, 4+4+4'e gidildi. Bu da çocuk iş gücüne ilişkin bakış açısını olumsuz yönde etkiledi. Dolayısıyla, bazı konuları bütün siyasi yapıların ortak sorunu haline getirebilirsek bu reformlar süreklilik kazanabilecek. Buna katılır mısınız?*

Güneydoğu Anadolu projesi diye bir şey vardı, GAP projesi.

Rahmetli Demirel'in GAP'ı kaptırmam meselesi. GAP'ın özellikle sulamayla ilgili kısmı tamamlansa Türkiye tarımsal üretimle ilgili inanılmaz bir mesafe kat edecek. Buna rağmen GAP bir türlü bitmiyor. GAP niye bitmiyor? Sadece tarımsal kalkınma değil, Türkiye'nin kentsel kalkınmasını da etkiliyor çünkü GAP bitse Güneydoğu'dan İstanbul'a göç ciddi biçimde yavaşlayacak ve İstanbul'un belki de trafik sorunu hafifleyecek. Sizce bu uyumlaşmayı nasıl sağlayabiliriz?

► Size yüzde yüz katılıyorum. Türkiye'deki bir takım temel ana reform programlarının fikir birliği halinde yapılması lazım. Yani bunu siyasi malzeme olarak yapmak belki pozitif olarak düşünülebilir; ülkenin ihtiyacının karşılanması, aşağı yukarı bütün siyasi partilerin, bütün siyasi kuruluşların desteklediği ortak ülke programları halinde görülmesi lazım. Az önce örneğini verdiğim, bu çalışmaları yapacak olan merkezi bürokrasi, teknokrasinin kapasitesi her zaman gayet yüksektir ülkemizde. Bazı zor yanları da olabilir ama bir tür partiler üstü reform programı hazırlamak ve bunu uygulamak Türkiye'deki bütün siyasi partilerin işine gelecektir diye düşünüyorum. Bir takım konuları galiba siyaset üstü bırakmak lazım. GAP örneği çok güzel bir örnek. Büyük bir heyecanla başladı, muazzam alt yapı-üst yapı yatırımları yapıldı, muazzam sulama kanalları yapıldı, barajlar yapıldı. Fakat aksadı çünkü siyasi odak başka tarafa kaydı. Tamamlanmamasının en büyük etkisi şu oldu: Toprakta damlama sistemine geçilemedi, rasyonel su kullanım programları uygulanamadı, aşırı sulamaktan toprak tuzlandı ve dünyanın en verimli ovalarından bir tanesi olan Urfa ovası şu

anda kuraklıkla mücadele ediyor. Akıl fikir alacak iş değil. Bu GAP projesinde alt yapı-üst yapı yatırımlarından sonra rasyonel su kullanım sisteminin tamamlanamaması-eklenmemesi, bağlantılı Tarım Reformu'nun yapılamaması ve o tarafın boş bırakılması sebebiyle GAP projesi bitirilemedi ve çok da kötü sonuçları oldu. Türkiye'nin diğer reform programlarında da benzer şeyler oldu. Baştan çok büyük bir heyecanla, büyük yatırımlarla başlanıyor fakat daha sonra siyasi istikrarsızlık ya da başka sebeplerden dolayı tamamlanmadığı zaman hani bazen hiç girişilmeseydi daha mı iyiydi noktasına geliniyor. Sağlık sektörü reformu bize 90'ların başından itibaren uygulanıyor. Birinci ve İkinci Sağlık Projeleri ile Sağlık Reformları projesinin yönetimini de ANKON yürüttü. Bugünkü sağlık sisteminin bütün temelleri, Sağlık Bakanlığı kadrolarıyla iç içe çalışarak atılmıştır. Aile Hekimliği modeli, Birinci Basamak hizmetlerinin güçlendirilmesi, Genel Sağlık Sigortası sistemi, Sağlık Enformasyon Sistemleri, Rasyonel İlaç Kullanım sistemleri ve diğerleri. Bunun mevzuatlarını bile yazdık meclise gittik, savunduk. Washington'a gittik, savunduk. Fakat on-on beş sene süren siyasi istikrarsızlıklardan dolayı bunlar hayata geçemedi yani Türkiye'nin kayıp yılları oldu.

Öte yandan bizim yaptığımız bu çalışma o kadar çok ilgi çekti ki dünyada, çünkü o konjonktürde Sovyetler Birliği çökmüştü ve o sistemin içindeki ülkelerin sosyal sektörlerinin nasıl gelişeceği konusunda bir yön arayışı vardı. Yine dünyadaki bu liberal ekonomik değişimden dolayı Latin Amerika'da ve Güneydoğu Asya'da biz ANKON olarak bu konulara katkılarda bulunduk. Ben Latin Amerika Sağlık Reformu Çalışma Komitesi üyeliği yaptım. Güneydoğu Asya, Tayland'da biz ANKON olarak Güneydoğu Asya Sağlık Politikaları ve Sağlık Reformu komitesindeydik. Kırgızistan'da, Türkmenistan'da, Azerbaycan'da sağlık reformu projelerinin danışmanlığını yaptık hem Dünya Bankası hem Dünya Sağlık Örgütü hem de TİKA aracılığıyla. Bütün bunlar bizim ülkemizde uygulanamıyor gidip oralarda uygulanıyor. Aradan on sene geçtikten sonra Doğu Avrupa ülkesinden bir adam geldi, ben sağlık reformu uzmanıyım, ülkenizde çalışacağım dedi. Bizim yarattığımız modeli bize anlatmaya çalışıyorlardı. Bunlar acı şeyler, Türkiye bazen çalışmalarını tamamlayamıyor yarıda bırakıyor. Bunların siyaset üstü ele alınıp siyasetin değil, hakikaten ülkenin faydasına bir yaklaşımla ele alınması lazım.

■ *Orta Asya cumhuriyetlerine proje ürettiniz, Latin Amerika ve diğer ülkeleri de biliyorsunuz direkt proje üretmeseniz de. Bize kıyasla, bu ülkede elde edilen başarının sebebi nedir?*

► Orta Asya cumhuriyetlerinin durumları bir parça daha farklıydı, bambaşka bir sistemden geliyorlardı. O sistem çökmüştü, yeniden kurulması gerekiyordu. Fiziki ihtiyaçlar çok fazlaydı. Bir de ölçek çok daha küçük, Türkiye gibi büyük bir ülkede bu değişimi yapmak ile Kırgızistan gibi bir ülkede yapmak çok farklı. Oralarda düşünce sisteminin değişmesi lazım yani ben oralarda eğitime gittiğim zaman sağlık sektöründe "*management* nedir, proje nedir, ne demektir?", bize onu anlat diyorlardı. Çok farklı bir yerden gelmelerine rağmen süratle fiziki yapılarını tamamladılar, sağlık sistemlerini düzelttiler, sistem gayet güzel çalışıyor. Türkiye'ye bir parça daha teknoloji ve cerrahi sistemde üçüncü basamak hizmetler olarak bakıyorlar.

■ *Sağlıkla ilgili kritik bir soru daha yönelteceğim. Daha önce halkın davranış biçiminin kurumlardan daha gelişmiş olduğunu belirtmiştik. Ama sağlık örneğinde durum böyle değil. Örneğin OECD ülkeleri içerisinde en fazla antibiyotik kullanan ülke Türkiye. Bu durum gösteriyor ki halkın kafasındaki yapılanma da henüz oturmamış. Bununla ilgili bir proje yapmak gerekir mi ya da yapıldı mı siz*

biliyor musunuz? İkinci sorumu da sorayım. Şehir hastaneleri çok eleştiriliyor; teknik olarak, ekonomik olarak. Teknikten kastım, tıp doktorlarının eleştirisi. Bu ölçekli hastaneler dünyada yok, daha orta ya da küçük ölçekli hastaneler var. Büyük ölçekli hastaneler artık dünyada yapılmıyor, kullanılmıyor; örnek olarak da İngiltere'yi veriyorlar. Siz ne dersiniz?

► Halkın davranışları, halkın beklentileri, halkın talepleri iyi güzel de tabii ki halkı da doğru yönlendirmek ve eğitmek lazım. Burada sadece halk şöyle istiyor demek olmaz; sağlık politikanız olması lazım. Tutarlı bir sağlık politikasıyla halkın sağlık konusundaki faydasının, çıkarının ne olacağını yönlendirebilirsiniz. Sağlık sektörü çok farklı. Talebi hasta tayin etmez. Sağlık sektöründe talebi hekim ya da sosyal ve toplumsal boyutta sağlık politikası tayin eder. Siz gittiğiniz zaman aspirin ya da antibiyotik talep etmezsiniz, hekim size verir. Onun için ilacı nasıl alacağınızı, nasıl kullanacağınızı da hekimin ve sağlık politikasının tayin etmesi lazım. Maalesef böyle tutarlı bir sağlık politikası oturtulamadı. Gerekçesi, halk eğitim merkezleri, birinci basamak sağlık hizmetleri, koruyucu sağlık hizmetleri maalesef ikinci plana geçti ve daha çok tedavi edici uzmanlık alanlarına kaydı. Tutarlı bir sağlık politikası bu soruların cevabıdır. Şehir hastaneleri konusunda ben kesinlikle bütün hekimlerin görüşlerine katılıyorum. Her şeyden önce, büyük ölçekli hastane diye dünyada bir model çok yok, bir zamanlar belki uygulanmıştır ama teknik birtakım sorunları var. Yönetim ve tedarik sorunlarını bir tarafa bırakıyorum. İngiltere'de ve hemen tüm gelişmiş ülkelerde küçük, yönetilebilir, hızlı tedbirler alınabilecek hastane modellerine gidiyorlar. Şehir hastaneleri konusu benim teknik olarak yanlış bulduğum bir şey ama hükümetin sağlık politikaları da böyle.

■ *Ben son üç kalkınma planının ihtisas komisyonunda üyeydim. Bunlardan bir tanesi de kamu-özel iş birliği komisyonuydu. Orada fark ettiğim bir şey var. Kamu-özel iş birliğinde, kamu, özel sektörden daha hevesliydi. Siz sağlık deyince aklıma geldi. Sağlıkla ilgili özelleştirme programına Sağlık Bakanlığı temsilcisi inanılmaz hevesliydi, özel sektör biraz daha temkinli davranıyordu. Sanıyorum o noktada bir hata yapıldı.*

► Şöyle iki boyutu var bence. Birincisi; bu model bütün dünyada bir ara çok moda oldu. Özellikle kamu-özel iş birliği, kamunun büyük yatırımlara yönelik finansman ihtiyacını zamana yayılarak, kamusal fonların daha rasyonel kullanıldığı bir araç olarak görüldü. Yani büyük bir otoyol, baraj, hastane yapacaksınız; bunu devletin topladığı vergilerden bir anda muazzam yatırımlarla yapmaktansa ve kamu finansmanına büyük yük oluşturmaktansa, özel sektörden hizmet alarak, özel sektörün finansmanını bulup ona dönemsel ödemeler yaparak hizmeti elde ediyorsunuz. Kağıt üzerinde kamu finansman açığı için bir çözüm olarak heyecan yaratmıştı. Fakat uzun vadede bunun sonuçları ve etkisi ikinci planma itildi. Çünkü özel sektörün bu tür büyük finansmanlı projelere bankacılık sisteminden bulduğu finansmanın bedeli, kamunun harcayacağı bedelden çok daha ağır olmaya başladı. Bir altyapı yatırımı için kamunun harcayacağı 5 ise, bunu özel sektör modeliyle yapmanın bedeli 15 olmaya başladı. İşin uzun dönemli maliyet boyutu ihmal edildi. Ticari finansman piyasasından kamu altyapı yatırımı parası temin ederseniz ticari faiz ödersiniz, bunun için özel finansman modelleri geliştirilmedi. Bunların tümünü kalkınma bankaları finanse etmedi, ticari bankalar da devreye girdi. O zaman, kamu finansman açığını rasyonalize edeceğiz derken muazzam bir orta vadeli yük geldi. Onun için de bu model yavaş yavaş terk ediliyor zaten. Belki bir iki örnekte bu uluslararası

kalkınma bankalarının finanse ettiği projelerle sınırlı kalıyor, bu bir. İkincisi, bir hastaneyi hizmet alma yoluyla yaptırmak fikri… Bilmiyorum, yanlış bir sektörde, yanlış bir uygulamaymış gibi geliyor.

■ *35 yıllık danışmanlık şirketinin kurucusu olarak, şu anda yaklaşık %25'in üzerinde genç işsizliğin olduğu ve gençlerin mutsuz olduğu söylenen bir ülkede, gençlere umut verebilecek ne gibi mesajlar iletirsiniz?*

► Genç işsizliğin bu kadar yüksek olmasının nedeni bir parça ekonomik durumla, bir parça da ülkenin geleceğine olan güvenle ilgili. Ülkenin geleceğine olan güven unsuru gençlerde daha artırılabilirse, umut aşılanabilirse, daha olumlu bir ortam yaratılacak, birçok mesele ortadan kalkacaktır. Gençlerin bir kere her şeyden önce yeni ekonomilerde yeni fikirler, yeni iş alanları düşünmeleri lazım; bu, ne devlet eliyle ne de mevcut özel sektör eliyle olur. Türkiye'nin istikbalini, yeni ekonomisini ve yeni sektörlerini bugünkü gençlerin yaratıcılığı, başarısı, çalışması ve bunu bir parça inatla sürdürmeye çalışmaları belirleyecektir. Çok muazzam yeni iş alanları açılıyor dünyada. Yepyeni ekonomiler, yepyeni meslek dalları, yeni sektörler… Gençlerin bir parça kendilerine, bir parça da ülkelerine güvenip bu yeni alanların öncülüğünü yapmaları gerekir. Başkasından iş bulma, istihdam bulma beklentisinden ziyade bir parça bilgiyle, donanımla yeni alanların öncülüğü gayet mümkün. Özellikle bilişim sektöründe, inovasyon sektöründe Türkiye'de çok da güzel işler yapılıyor. Gençler için ben çok büyük potansiyel olduğu kanaatindeyim.

■ *Türkiye'de büyük bir dönüşüm yaşanıyor. Ben bu dönüşümün çoğunluk tarafından sindirilmediğini düşünüyorum.*

Türkiye 1950'den bu yana kentleşmeyle ilgili değişik aşamalar yaşadı. Bir dönem, kentte oturup kentin dokusuyla uyum gösteremeyen ya da gösterme konusunda direnen kitleler oldu. Son on yılda, Mübeccel Kıray'ın sahte kentli dediği kesimin kentleşme yönünde ciddi bir aşama kat ettiğini düşünüyorum. Artık Türkiye'de özellikle kentli gençler, hangi siyasal düşünceye sahip olursa olsun ortak noktalarda buluşuyorlar, nedir onlar? İyi eğitim, iyi sağlık… Teknolojik gelişmelerin kendilerine imkân sunulmasını istiyorlar, daha çok özgürlük istiyorlar. Özgürlük meselesi önemli, tüm bu saydıklarım Türkiye'nin önünü açacak olgular ve sürükleyici alanlar olacaklar. Dolayısıyla umut var gibi hissediyorum. Ne dersiniz?

► Hiç şüphesiz son derece doğru bir tespit yaptınız. Genç kuşaklar hakikaten mevcut sistemin çerçevesini çok aşmış durumdalar. Bu eskiden beri devam eden bir eğilim ama artık bütün gençlerin ortak paydası haline geldi. Sırf siyasi sistemi kastetmiyorum. Toplumsal ve kültürel sistemleri de aşıp kendi kendilerine yeni bir sistem, yeni bir kültür yaratıyorlar. Bu nedenle hakikaten bir kopuş dönemi yaşıyoruz. Bunu iyi tespit etmek lazım. Z kuşağı diyerek onları anlamaya çalışıyorlar. Mesele onları anlamak değil, onlar aldılar başlarını gidiyorlar. Gençleri hala daha belli sosyal, kültürel, siyasal neyse iktisadi kalıplar içine hapsetmeye çalışmak kadar yanlış bir şey olamaz. Tam tersine, onların önünü açmak lazım. Gençler kendi mesleklerini, kendi ekonomilerini, kendi alanlarını yaratacaklar ve Türkiye'yi bunlar ileri taşıyacak. Türkiye'nin yapması gereken sadece sosyal, ekonomik ve teşvik politikalarıyla bunların önünü açmak, destek olmak. Bu bizim belki de kavrayamadığımız bir şey ama artık engellenemez. Ben gençlerin hiç karamsar olmamaları, tam tersine kendi yaratıcılıklarına güvenmelerine gerektiğini düşünüyorum.

■ *Ahmet Bey, yanıtlarınız ve bizi kırmayıp davetimizi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz.*

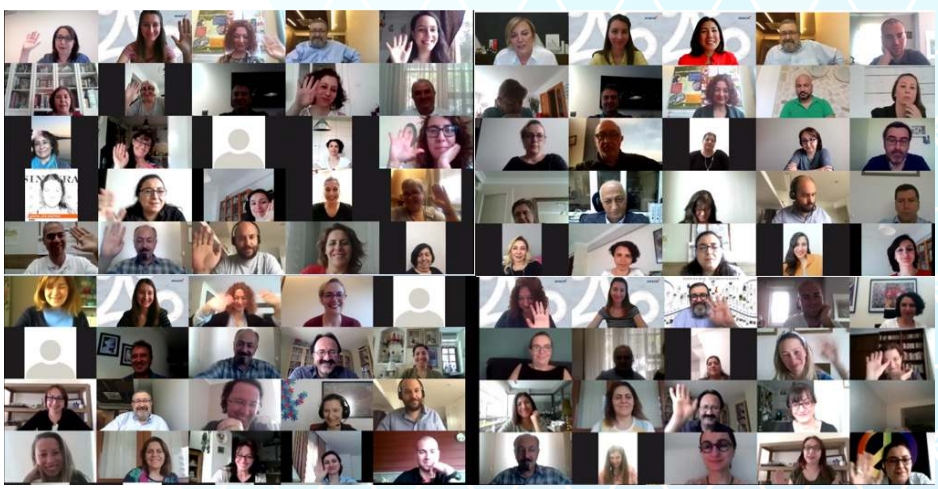
Ankon⁺ Online Buluşmaları'na Davetlisiniz

COVID-19 Salgını dünya ölçeğinde özellikle başta sağlık olmak üzere iktisadi ve sosyal hayat, teknoloji, yenilik, tedarik zincirleri, gıda krizleri, temel bilimler ve aşı, toplum başta olmak üzere bireyi ve ülkeleri ciddi düzeyde etkiledi ve etkilemeye de devam etmekte. Bu etkiler, bütün bu başlıkların mesafeli, çevrimiçi ve bir o kadar da yakından takip etmemizi gerektiren bir sanal izlence dünyası yaratmamıza da yol açtı. Başta eğitim olmak üzere yapılabilirliği olan işlerin hemen hemen hepsi uzaktan, diğer işlerin ise olabilecek en mesafeli haliyle devam ettirilmeye çalışıldığı bir sürece girdik.

ANKON Danışmanlık, kamu ve özel sektör yararlanıcılarına teknik yardım, kalkınma ve yönetim danışmanlığı desteği sağlayan, sorun çözme ve yeniden yapılandırma konularında uzmanlaşan özel bir yönetim danışmanlığı şirketidir. Özellikle, bölgesel kalkınma ve gelişme programları, ulusal ve uluslararası fonlarla finanse edilen kapasite gelişimi, strateji geliştirme ve proje yönetimi kapsamında sosyal ve ekonomik politikalara odaklanmaktadır.

ANKON Danışmanlık 35 yıllık deneyim ve sosyal sorumluluk misyonunun da gereği olarak; COVID-19 Pandemisine küresel yanıt sürecinde **ANKON⁺ Online Buluşmaları** başlatarak farklı alanlarda yetkinlikleri bulunan konuklarla bugünün ve geleceğin konularının konuşulduğu, tartışıldığı ve ne yapılabilirliğinin paylaşıldığı bir **e-platform** yayınına başlamıştır.

ANKON⁺ Online Buluşmaları ile oluşturulan çevrim içi e-platform, COVID-19 Pandemisinin yıkıcı etkisinin, yaratıcı olabilecek sonuçları özerine odaklanmayı tercih **ederek ilk buluşmasını Mayıs 2020 tarihinde " COVID-19 /İklim 20 ve Telaşsız Ekonomi" başlığında**, Moderatörlüğünü

"Pandemi döneminin yoğun çevrim içi toplantıları da düşünülerek ANKON⁺ Online Buluşmaları, 2020 yılında ayda 4 defa, 2021 yılı Ocak ayından beri ise ayda 2 buluşma olarak sürdürülmektedir.

Gönül Ertürer'in yaptığı Enerji ve İklim Uzmanı Önder Algedik ile başlamıştır. Bu buluşmanın temel amacı, insanın dünya sahnesinde yaşam bulmasıyla başlayan çevre, iklim ve telaş halinde devam eden ekonomik devinimin COVID-19 ile nasıl bir etkileşim içine gir(diği)ebileceğinin konuşularak, birlikte akıl yürütmek ve ortak çözümler araştırmak olmuştur.

2020/21 Yılı içinde yapılan **ANKON⁺ Online Buluşmaları**; kadın kooperatifleri, döngüsel ekonomi, toplum 5.0, ekonomi 4.0, yerel kalkınma gündemi, sosyal girişimcilik, tarım eko sistemleri ve teknoloji, sürdürülebilir beslenme ve gıda politikaları gibi kalkınma ve sürüdürülebilirlik kapsamında çok çeşitli başlıkları konuşma ve katılımcılarla değerlendirme fırsatı yaratmıştır.

Herkesi ANKON+ Online Buluşmaları'na Davet Ediyoruz

Her ay farklı tematik başlıklar altında planlanan **ANKON+ Online Buluşmaları** 2021 Mayıs ayının tematik konu başlığı olan "Dijitalleşme" tartışmalarına devam ederek 41. çevrim içi toplantısını yapmıştır. Mayıs ayı ANKON+ Online Buluşmaları'nın ilk konu başlığı son dönemde çok tartışılan "Dijitalleşme ve Dijital Para Tartışmaları" Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak ve konuk Moderatör Dr. Nuran Belet' ile yapılmıştır. Özellikle Dijital Para kavramının günümüzde yoğun olarak Kripto Para tartışmaları ile ele alınması katılımcılar tarafından da ilgi görmüştür.

Mayıs 2021 **ANKON+ Online Buluşmaları'nın** ikinci tematik başlığı "**Dijital Dönüşümün Ekonomi Politiği ve Türkiye'nin Dönüşüm Hevesi**" olarak belirlenmiş ve Doç. Dr. Tarkan Gürbüz moderatörlüğünde, Prof. Dr. Erkan Erdil katılmıştır. Prof. Dr. Erkan Erdil konuşmasında Doç.Dr. Barış Çakmur ile yaptığı ortak çalışmalarından: **Endüstri Sonrası Toplum Modellerinden Endüstri 4.0'a Doğru Üretimin Kaydırılması, Dijital Dönüşüm ve Asimetrik İlişkiler ve Türkiye'de Dijital Dönüşüm için Yapılan Stratejik Çalışmalar** başlıklarında değerli bilgiler aktarmışlardır. Haziran ayının tematik konu başlığı "**Dijitalleşme ve İyi Örnekler**" olarak planlanmıştır.

ANKON+ Online Buluşmaları'nı kaçıranlar ve tekrar izlemek isteyenleri için ankonconsulting youtube kanalımızdan ulaşabilirsiniz.

Bu zamana kadar yaptığımız ANKON+ Online Buluşmaları'nın konu ve konuk listesi Tablo 1' de yer almaktadır.

Tablo 1: ANKON+ Online Buluşmaları Konu Başlıkları ve Katılımcılar

Konu	Konuşmacı	Moderatör	Tarih
Dijital Dönüşümün Ekonomi Politiği ve Türkiye'nin Dönüşüm Heves	*Prof. Dr. Erkan Erdil* *Orta Doğu Teknik Üniversitesi* *İktisat Bölümü*	*Doç. Dr. Tarkan Gürbüz* *ODTÜ Eğitim Fakültesi* *Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi*	26 Mayıs 2021
"Dijitalleşme ve Dijital Para Tartışmaları"	Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak *İktisat ve Toplum Dergisi-Editör*	Dr. Nuran Belet *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-İktisat Bölümü*	12 Mayıs 2021
Gelecekte Uzaktan Çalışma ve Öğrenme	Doç. Dr. Tarkan Gürbüz *ODTÜ Eğitim Fakültesi* *Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi*	Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak *İktisat ve Toplum Dergisi-Editör*	07 Nisan 2021
Kurumların Sürdürülebilirlik Yolculuğu ve İnsan Unsuru	Çağlar Çabuk *SEGM-Sürdürülebilir Eğitim Gelişim ve Mükemmellik Derneği* *Yönetim Kurulu Başkanı*	Ayşe Alacaoğlu Demirbaş *SEGM-Sürdürülebilir Eğitim Gelişim ve Mükemmellik Derneği Üyesi*	24 Mart, 2021
İş Dünyasında Kadın İletişim Ağı	Göknur Atalay *KAİSDER (Kadın İş veren ve Sanayiciler Derneği)* *Yönetim Kurulu Başkanı*	Meltem Koca *KAİSDER Yönetim Kurulu Üyesi* *Activate Bilişim Tek. AŞ / Kurucu*	10 Mart, 2021
Kadınların Güçlenmesi ve Sivil Toplum Kuruluşları	Canan Güllü *Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu Başkanı*	Dr. Nuran Belet *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-İktisat Bölümü*	08 Mart, 2021
Sürdürülebilir Gıda ve Beslenme Politikaları	Prof. Dr. Birol Saygı *Beykoz Üniversitesi* *Sanat ve Tasarım Fakültesi*	Dr. Nuran Belet *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-İktisat Bölümü*	24 Şubat, 2021
Gıda Ekonomisi	Prof. Dr. Zeki Bayramoğlu *Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi* *Tarım Ekonomisi Bölümü Başkanı* *Avrasya Tarım Ekonomistleri Derneği Başkanı*	Prof. Dr. Duygu Aktürk *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Ziraat Fakültesi* *Tarım Ekonomisi Bölümü*	10 Şubat, 2021

Konu	Konuşmacı	Moderatör	Tarih
Finans Piyasaları Nereye Gider: Çerçeve Arayışı	Prof. Dr. Selahattin Toğay *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-İktisat Bölümü*	Dr. Tolga Dağlaroğlu *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-İktisat Bölümü*	27 Ocak, 2021
Global Finansal Krizden Büyük Kapanmaya: Global Finansal Sistem ve Para Politikaları	Dr. Tolga Dağlaroğlu *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-İktisat Bölümü*	Dr. Nuran Belet *Gazi Üniversitesi Ekonomi Bölümü*	13 Ocak, 2021
Türkiye İçin Nasıl Bir Kalkınma Anlayışı Gerekli?	Prof. Dr. Ümit Özlale *Ekonomi Profesörü*	Beyza Polat *Ekonomist / Kurucu Ortak SEAL Danışmanlık*	30 Aralık, 2020
Yerel Kalkınma Gündeminde Hareketli Konular: Uyum Yeteneği, Performans ve Hareketlilik	N.Barış Tartıcı *ENHANCER Projesi Teknik Koordinatörü*	Dr. Nuran Belet *Gazi Üniversitesi Ekonomi Bölümü*	23 Aralık, 2020
Türkiye'de Döngüsel Ekonomi	Münevver Bayhan *SKD Türkiye (İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği) Projeler Yöneticisi*	Melis Cengizhan *SKD Türkiye (İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği) Proje Uzmanı*	18 Aralık, 2020
Toplum 5.0 Ekonomisinin Temelleri	Dr. Yıldız Tuğba KARA *Toplum 5.0 Enstitüsü-Başkan*	Dr. Ebru Gürhan Cengiz *Teknoloji Felsefesi-Kurucu*	16 Aralık, 2020
Tarım Ekosisteminde Teknoloji	Prof. Dr. Gökhan Özertan *Boğaziçi Üniversitesi-Ekonomi Bölümü*	Kerem Erikçi *tarla.io / iklim.co-Kurucu Ortak*	09 Aralık, 2020
Florlu Sera Gazları ve İklim Değişikliği	Gönül Ertürer *Çevre ve İklim Danışmanı*	Önder Algedik *Enerji ve İklim Uzmanı*	04 Aralık, 2020
Endüstri 4.0'dan, Tarım 4.0'a	Ali Rıza Ersoy *ION Academy-Kurucu*	Prof. Dr. Meltem Onay *Onbeş Kasım Kıbrıs Üniversitesi Rektör Yardımcısı*	02 Aralık, 2020
Green Recovery İn The Post COVID-19 World	Burcu Ünüvar *Head of Economic Research TSKB - Industrial Development Bank of Turkey*	Karin Merle *Green Economy Specialist*	25 Kasım, 2020
Sosyal Girişimcilik ve Kamu'da İnovasyon Ekosistemi: Asbü Sosyokent Tgb	Prof. Dr. Erdal Akdeve *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal İnovasyon Merkezi Müdürü*	Gürkan Akçaer *Sistem ve Jenerasyon Derneği Kurucu*	28 Ekim, 2020
Sosyal İnovasyon Odaklı Girişimcilik Destekleri ve Sonrası?	Dr. Nuran Belet *Gazi Üniversitesi-Ekonomi Bölümü*	Işıl Nadire Yener *ANKON Consulting Yönetişim Sektör Lideri*	21 Ekim, 2020
İnsan Odaklı Sosyal İnovasyon	Dr. Cihat Erbil *Ankara HBV Üniversitesi (Gazi Üniversitesi)-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İşletme Bölümü*	Doç. Dr. Nuray Atsan *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü*	14 Ekim, 2020
Döngüsel Ekonomi ve Atık Yönetimi	Onur Akpulat *REC Türkiye Yönetim Kurulu Bşk. Yrd.*	Rıfat Ünal Sayman *REC Türkiye Yönetim Kurulu Başkanı*	11 Ekim, 2020
Sosyal İnovasyon ve Sosyal Girişimcilik	Hande Kara *Ankara Kalkınma Ajansı-Uzman*	Tuğba Şavlı *Ankara Kalkınma Ajansı-Uzman*	07 Ekim, 2020
Normalin Sonu ve Yeni Kalkınma Arayışları	Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak *İktisat ve Toplum Dergisi-Editör*	Dr. Nuran Belet *Gazi Üniversitesi-Ekonomi Bölümü*	23 Eylül, 2020
Uluslararası Kalkınma Bankalarının Ülke Kalkınmasına Olan Faydaları Ve Maliyetleri	Doç. Dr. Hakan Ercan *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü*	Işıl Nadire Yener *ANKON Consulting Yönetişim Sektör Lideri*	16 Eylül, 2020
Göç ve Kalkınma: Mültecilerin İstihdam Piyasasına Uyumu	Prof. Dr. Ümit Özlale *Özyeğin Üniversitesi Ekonomi Bölümü Başkanı*	Damla Taşkın *UNHCR Kıdemli Geçim Kaynakları ve Ekonomik İçerme Programları Müdürü*	09 Eylül, 2020

Konu	Konuşmacı	Moderatör	Tarih
Dünya ve Türkiye Ekonomisi: Ne Değişti?	Damla Taşkın *UNHCR Kıdemli Geçim Kaynakları ve Ekonomik İçerme Programları Müdürü*	Prof. Dr. Ümit Özlale *Özyeğin Üniversitesi Ekonomi Bölümü Başkanı*	02 Eylül, 2020
Organize Sanayi Bölgeleri'nde Kadın İstihdam Yapısı ve Erişilebilirlik	Doç. Dr. Eda Beyazıt İnce *İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*	Doç. Dr. Nihan Akyelken *Oxford Üniversitesi-Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Bölümü*	02 Eylül, 2020
Sanatın Evrilmesinde Kilometre Taşları	Ayşegül Kurtel *K2 Çağdaş Sanat Derneği Kurucu Direktörü*	Jâle Velibeyoğlu *Sivil Toplum Destek Programı Hibe Kilit Uzmanı*	26 Ağustos, 2020
Urfa-Harbetsuvan Tepesi Kazıları	Prof. Dr. Bahattin Çelik *Iğdır Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi*	Jâle Velibeyoğlu *Sivil Toplum Destek Programı Hibe Kilit Uzmanı*	19 Ağustos, 2020
Beş Bin Yıllık Çocuk Oyuncakları ve Kaya Mezarları ile Bir Tapınım Merkezi Soğmatar	Doç. Dr. Yusuf Albayrak *Aksaray Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi*	Jâle Velibeyoğlu *Sivil Toplum Destek Programı Hibe Kilit Uzmanı*	12 Ağustos, 2020
Balık Ve Balıkçılık Üzerine	Dr. Atilla Özdemir *Balıkçılık ve Akuakültür Danışmanı*	Prof. Dr. Hasan Hüseyin Atar *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Su Ürünleri Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi*	05 Ağustos, 2020
Kırsal Kalkınmada Küçük Aile İşletmeciliği ve Kırsal Yoksulluk	Dr. Ayşegül Selışık *Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Türkiye Temsilci Yardımcısı* *Prof. Dr. Zeki Bayramoğlu Selçuk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü Başkanı*	Prof. Dr. Duygu Aktürk *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü*	22 Temmuz, 2020
Fundraısıng For Ngos Around The World	Cian Murphy *Director-nfpSynergy Ireland*	Seçil Müderrisoğlu *Senior Researcher, nfpSynergy London / UK*	08 Temmuz, 2020
Yoksulluk Halleri: 2000 - 2020	Prof.Dr. Necmi Erdoğan *ODTÜ Siyaset Bilimi* Prof.Dr. Abdullah Karatay *Üsküdar Üniversitesi SBF/Sosyal Hizmet*	Cengiz Çiftçi *Sivil Toplum Uzmanı*	01 Temmuz, 2020
Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik	Prof. Dr. Ali Çarkoğlu *Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü*	Seçil Müderrisoğlu *Kıdemli Araştırmacı NfpSynergy-UK*	01 Temmuz, 2020
Pandemi Sürecinde Eşitsizlikler: Kadınlar ve Erkekler	Prof. Dr. Şemsa Özar *Dissensus Araştırma*	Işıl Nadire Yener *Yönetişim Sektör Lideri ANKON Consulting*	24 Haziran, 2020
Pandeminin İşgücü Piyasasında Yarattığı Tahribat ve Yoksulluğa Etkisi	Doç. Dr. Gökçe Uysal *Sabancı Üniversitesi Mercator İstanbul Politikalar Merkezi Araştırmacısı*	Jâle Velibeyoğlu *Sivil Toplum Destek Programı Hibe Kilit Uzmanı*	17 Haziran, 2020
Yoksulluk, Kadın Kooperatifleri ve Dayanışma Ekonomileri	Perihan Uluğ - Gökçe Yanık *Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı*	Işıl Nadire Yener *Yönetişim Sektör Lideri ANKON Consulting*	10 Haziran, 2020
Ekosistemde ve Yaşantımızda Arılar	Dr. Emel Damarlı *Balparmak Ar-Ge ve Kalite Direktörü Ulusal ve Uluslararası (ISO)*	Ahu Yücesoy *ANKON Danışmanlık Portfolyo Direktörü*	03 Haziran, 2020
COVID 19 / İklim 20 - Telaşsız Ekonomi	Önder Algedik *Enerji ve İklim Uzmanı*	Gönül Ertürer *Çevre ve İklim Danışmanı*	27 Mayıs, 2020

Sosyal Medya Hesaplarımız:

ankonconsulting
ankon-consulting
ANKONConsulting
ankonconsulting

Herkesin katılımına açık olarak düzenlenen buluşmalardan, haberdar olmak için sosyal medya hesaplarımızı takip edebilirsiniz.

Ayça Tekin-Koru
TED Üniversitesi
ayca.tekinkoru@tedu.edu.tr

Oktar Türel
ODTÜ
oturel@metu.edu.tr

Bir Yurtseverin Ardından: Dr. Ali Nejat Ölçen (1922-2020)

"Gerçeğin, doğrunun yanında, içinde, arkasında; yanlışın, art niyetin ise karşısında olacağız."

"Eğer bir siyasal iktidar anayasal kuruluşları karşısına alıyor, eleştiriler karşısında hırçınlaşıyor, ... Anayasanın öngördüğü denetim(den) uzak durmaya uğraşıyorsa, o ülkede demokrasinin yerleşmesinin engeli, hükümetin kendisi olur... Muhalefetin anayasal görevi, hükümetin yanlışlarını, yanılgılarını... ortaya çıkarmak, bunu kamuoyuna duyurmak ve yapmakta olduğu anayasal denetimle hükümeti uyarmak, doğru çizgiye getirmektir. Eğer bir muhalefet, anayasal hakkını görev haline getiremiyorsa, topluma karşı da görevini yapamıyor ... demektir. Böyle bir iktidar, iktidar olma hakkına sahip olamadığı gibi, böyle bir muhalefet, muhalefet olma hakkına da güç sahip olur... Biz, bir devletin birinci özelliğinin ciddiyet olduğuna inancımızı hâlâ yitirmiş değiliz. Devletin sözüne güvenilir; devlet haksızlık etmez, zulüm etmez, kin duymaz ve intikam almaz... Yasalar, yargılar vardır; (bu ilkeler) Anayasada kuvvetler ayrımının doğal bir sonucu olarak uygulanır demokratik ülkelerde ve Türkiye Cumhuriyeti devletinde ..." (Ölçen, 1977: 22-3; 33).

Dr. Ali Nejat Ölçen'i en iyi tanıtan sözcükler, herhalde Köksal'ın (2021: 1) seçtikleridir: "Mühendis, ekonomist, akademisyen, TBMM üyesi, araştırmacı, yazar olarak toplumumuzda çok değerli izler bırakmış gerçek bir aydın". Bu yazıyı kaleme alanların kendilerini iktisat öğrenmeye özendirmiş ve yönlendirmiş kişiler arasında benzersiz bir yer verdikleri Ölçen'e büyük minnet borçları var. Yazımız anılardan yola çıkarak onu sevgi ve saygıyla sonsuzluğa uğurlamayı değil, onun iktisat ve diğer sosyal bilim dallarındaki çalışmalarını İktisat ve Toplum okurlarına tanıtmayı amaçlıyor.[1]

Ölçen'i bir kısmı kitap olarak yayınlanmış, bir kısmı ise araştırma raporları, makaleler ve memorandumlar biçimindeki çalışmalarını dört dönem itibariyle ele alacağız: (i) Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) ve Hacettepe Üniversitesi'nde geçen hizmet yılları (1960-73); (ii) Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyeliği ile örtüşen eylemli siyaset yılları (1973-

80); (iii) siyasetten uzak kal(a) madığı, ama yazar ve araştırmacı kimliğinin ön plana çıktığı yıllar (1980-94) ve (iv) esas itibariyle *Türkiye Sorunları*'na ayırdığı yıllar (1994-2018).

Bu yazımız bağlamında, su yapıları mühendisi olarak çalıştığı 1948-60 döneminin özellikle ilk dört yılını anlatan otobiyografik eseri *Yapı Acı*sı'na (1958) ve DPT'deki hizmet yıllarından anekdotlarla yüklü *Devlet Yokuşu*'na (1996a), kısa atıflar dışında, değinmeyeceğiz. Anı yazımının öznelliğinden uzaklaşamayan bu iki kitap, uzmanlık alanı ister mühendislik ister sosyal bilimler olsun, bilinçli her teknokratın temel çelişkisini sergiler: Bir yanda meslek bilgilerini somut tasarımlara dönüştürme sorumluluğu vardır; bu sorumluluk kişisel mesleki yetkinliğin imkân ve sınırları içinde üstlenilir. Öte yandan, bu tasarımlardan doğacak fayda ve maliyetlerin toplum kesimlerine eşitsiz dağılacağını algıladığında, teknokratın "acı"sı derinleşir.

Ölçen, mühendislik sezgisi ile, Türkiye'de 1950'li yılların ilk yarısında başlatılan altyapı yatırımları hamlesindeki başıboşluk ve hesapsızlığın ciddi kaynak israfına yol açmakta olduğunu kavramış, 1952'de Bayındırlık Bakanlığı Su İşleri Reisliği'nce düzenlenen bir seminerde sunduğu bildiri ile kamu yatırımlarının bir planlama örgütü tarafından verimlilik ölçütlerine uyularak yönlendirilmesini savunmuştur.[2] Bu görüş dönemin Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu ve yakın çevresince "Gosplan'a özenme" olarak yorumlanmış ve Ölçen'in anılan bakanlıktaki kadrosu 1952 sonunda iptal edilmiştir (Ölçen, 2018a: 43). Bu tarihten ulusal planlama düşüncesinin devlet üst kademelerince benimsendiği Mayıs 1960'a kadar Ölçen, mesleki yetkinliği dolayısıyla kamu bürokrasisinden dışlanmayan, ama dik başlılığı, sözünü sakınmazlığı ve yüksek özgüveni yüzünden kendisine ihtiyatla yaklaşılan bir inşaat mühendisi olarak çalışmıştır. Eylül 1960'ta Genelkurmay Başkanlığı'nın İlmî İstişare Dairesi'nde yedek subaylık görevini yapmakta olan, matematiğe ve analitik düşünceye yatkın bu mühendisin, ilk ulusal plancılar çekirdeğine katılması, anılarında söz ettiği ilginç bir tesadüfün eseridir.[3]

Birinci Dönem

DPT'nin doğuş yılları, ülke iktisadi gündeminin yeniden tanımlandığı, doğru ve etkin kararlar alabilmek için veri toplama ve değerlendirme ihtiyaçlarının hızla arttığı yıllardır.[4] Oysa DPT sınırlı bir kadro ile çalışmalarına başlayabilmiş, kadrosu tedricen genişlemiş, Eylül 1960 tarih ve 91 sayılı Kanun'un öngördüğü kurumsal yapılanma ancak 1960'lı yılların ortalarında tamamlanabilmiştir.

Bu şartlar altında ilk ulusal plancılar, çok yüksek bir çalışma temposuna erişmek, katı işbölümü kurallarına uymadan örgütte çalışan herkesin tüm bilgi ve deneyiminden yararlanmak zorundaydılar. Kansu'nun (2004: 85) işaret ettiği gibi, Birinci Beş Yıllık Plan (1963-7) hazırlıkları sırasında DPT'de çalışan herkes, "hemen her şey ile meşgul" idi; aşağıda değineceğimiz gibi, Ölçen de böyle bir çalışma tarzının dışında kalmadı (Ölçen, 2018c)[5]. Söz konusu çalışma tarzı DPT'ye 1960'lı ve 1970'li yıllarda da süregelen bazı bürokratik gelenekler de kazandırdı:

(1) Uzman ve uzman yardımcılarının bilgi cihazlanmasını lisansüstü eğitimle geliştirmeye büyük önem verilmesi;[6]

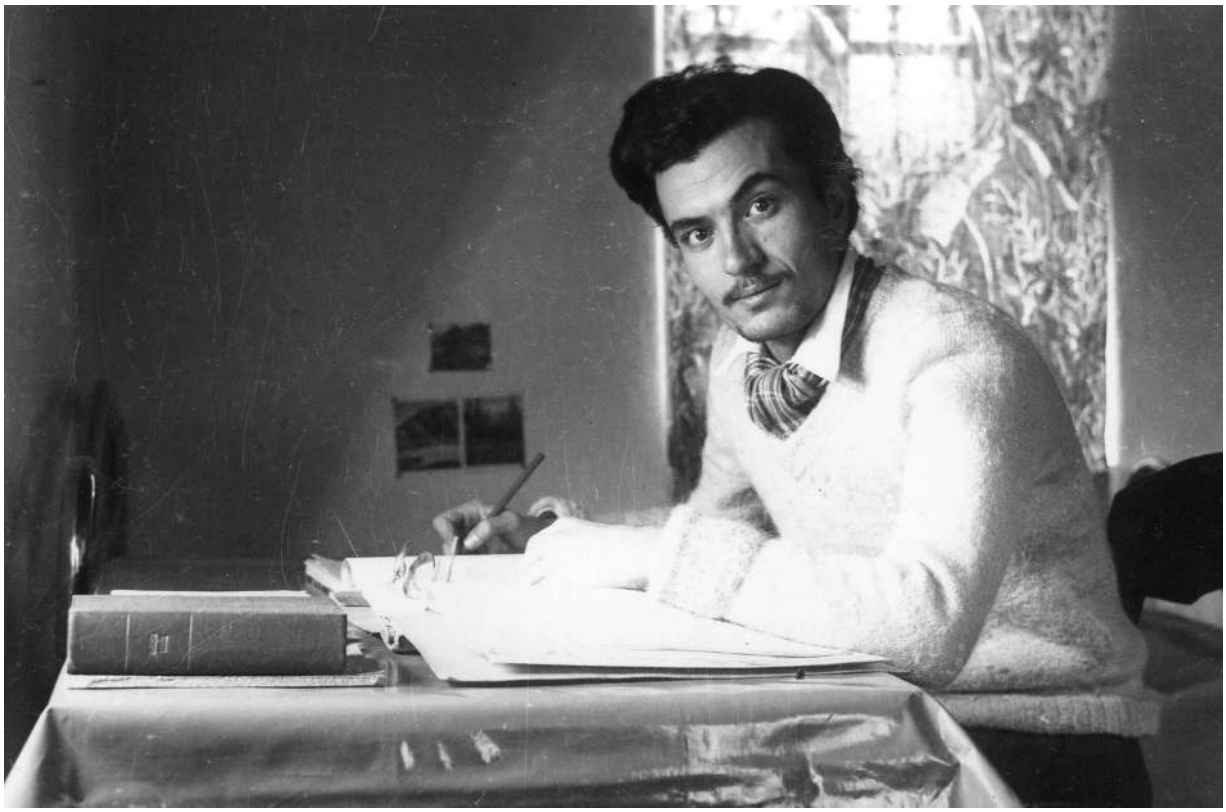
(2) Plan vizyonunu özel ihtisas komisyonları aracılığı ile daha geniş bir teknik tabana yayma ve bu tabandan sağlanan girdileri plan ve programlara taşıma çabaları;

(3) DPT jargonunda "staff toplantıları" adı verilen örgüt içi bilgi alışverişleri yolu ile plan ve programların üretimine daha geniş çapta katılım sağlanması, "örgüt mensubu olma" duygusunun pekiştirilmesi;

(4) Uzman ve uzman yardımcılarının benimsenen DPT çizgisine aykırı görüşlerini memorandumlar yolu ile arşiv kaydına aldırabilmeleri, üst yönetimin bu tür davranışları disiplinsizlik saymama alışkanlığı.[7]

***

Ölçen'in DPT'de geçen 1960-71 dönemindeki yazılı ürünleri dört grupta kümelendirilebilir: (1) DPT dışında basılan üç kitabı; (2) yakınlarına övünçle

anımsatmaktan hoşlandığı, *Weltwirtschaftliches Archiv*'de yayınlanmış bir makalesi; (3) DPT'de arşivlenmiş sektör araştırmaları ve (4) DPT'de arşivlenmiş makale, rapor ve memorandumları.[8] Bu çalışmalar üzerinde kısaca duralım.

Söz konusu üç kitaptan ilki olan *Türkiye'de Plan Sonrası İktisadi Durgunluk ve Sebepleri*'nde (1964), 1960-1'deki çok düşük GSYH artış hızlarıyla sonuçlanan efektif talep yetersizliğinin analizi yapılmıştır. İkinci kitapta (*Akselerasyon Prensibi ve Türkiye'nin Makroekonomik Hedefleri*, 1966a), Samuelson'un (1939) kapalı bir ekonomide tüketim artışlarının uyardığı yatırımlarla belirlenen gelir patikaları modeli, açık bir ekonomi için geliştirilmiş ve Türkiye ekonomisinin 1954-62 verilerine dayanılarak marjinal tüketim, ithalat ve ihracat eğilimleri ile hızlandıran katsayısının hangi sayısal aralıklarda, ne tür gelir patikaları oluşturabileceği sorgulanmıştır. Bu patikalar yakınsayabilir, ıraksayabilir, ya da istikrarlı olabilir. Ölçen'in ilgisi kalkınma planının makroekonomik hedefleri ile uyumlu istikrarlı patikalara odaklanmıştır. Üçüncü kitapta ise (*Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, 1969), (i) 1960'lı yıllardaki sanayileşme politikalarımız eleştirilmekte; (ii) sanayileşme önündeki engellerin nasıl aşılabileceği tartışılmakta; (iii) büyük ve küçük ölçekli sanayi kuruluşları arasındaki etkileşim ve organik işbölümü sergilenmekte; (iv) sanayileşmenin dış borç engeline takılmaması için gerekli makroekonomik ölçütler saptanmaktadır.

Ölçen, *Weltwirtschaftliches Archiv*'de 1965'de yayımlanan "Yer Seçimi Kuramında Maliyeti En Aza İndirgeme İlkesi" başlıklı makalesinde, talebin fiyat esnekliği düşük olan sınai ürün dallarında yeni bir tesis için optimal yer ve kapasite saptanırken, kârı ençoklaştırma ilkesinin anlamsız sonuçlar vereceğini, bunun yerine ortalama maliyetin en aza indirilmesi ilkesini benimsemenin daha uygun olacağını ileri sürmüş, bu savını 1961'de incelediği Türkiye çimento sanayii verileri ile sınayarak doğrulamıştır.[9]

***

1960-1 döneminde Türkiye'nin kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), 1980'li yıllardaki başıboşluktan uzaklaşma ve DPT Müsteşarı Şinasi Orel'in deyişi ile faaliyetlerini "hesap yolu ile iktisadi esaslara bağlama" gereği ile karşı karşıya idiler (bkz. Ölçen 1961b'deki önsöz). DPT yönetimi bu dönemdeki sınırlı teknik kadrosunu ölçek ve teknoloji seçimi ile kapasite kullanımı açısından ağır sorunlar yaşamakta olan şeker, çimento ve dokuma sektörlerine ilişkin araştırmalara öncelikle yönlendirdi; şeker ve çimento araştırmaları Ölçen tarafından üstlenildi (Ölçen, 1961a; 1961b)[10]. DPT'de "herkesin her şeyle meşgul olduğu" bu yıllarda Ölçen'in sektör çalışmaları dışındaki konularla ilgilenmemesi söz konusu olamazdı: Birinci Beş Yıllık Plan'ın dayandığı tek sektörlü Harrod-Domar modeline kamu kesiminin tasarruf ve yatırım eğilimlerini yerleştirmekle uğraştığı Ölçen (1962)'den, o yılların çok yetersiz hesaplama imkânlarına meydan okurcasına, 15 sektörlü bir girdi-çıktı tablosunu kullanarak Leontief ters matriksini türetmeye giriştiği Ölçen (1996a: 20-2) ve Kansu'dan (2004: 85) anlaşılıyor. Ölçen, sektör araştırmalarına 1970'li yılların başında, bu kez Akdeniz Bölgesi Fiziksel Turizm Planlaması bağlamında yeniden dönecektir (Ölçen, 1970a).

***

DPT Uzun Vadeli Planlar Şubesi (UVP), 1965'de İkinci Beş Yıllık Plan için altı sektörlü bir tutarlılık modeli tasarlamış, bu sektörlerde ulusal / uluslararası ayrımını gözeterek yurtiçi üretim ve ithalat seçeneklerinin daha sistematik bir biçimde incelenmesini öngörmüştü. Modelin 10 egzojen değişkeninden dördü uluslararası sektörlerin ihracat hedefleri ile ulusal ekonominin ticaret haddi kayıp ve kazançlarına, altısı ise kamu kesimi finansmanının otonom kalemlerine ilişkindi; bu egzojen değişkenler ve 24 önceden belirli değişken yardımı ile modelin üretim, sektörel ve toplam katma değer, yatırımlar, tüketim, ithalat ve cari işlemler dengesinden oluşan 45 endojen değişkeni, sabit fiyatlar cinsinden hesaplanacaktı (DPT, 1965).

Söz konusu modelin işletilebilmesi için yapılmakta olan çalışmaların beklenenden daha uzun sürmesi ve buna ek olarak DPT müsteşarlığının örgüt içi bilgi akışı ve iletişimi sağlamakta yetersiz kalması, Celasun, Çınar ve Ölçen'in İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için bir alternatif model önermesine yol açtı (Celasun vd., 1966).[11] Chenery ve Bruno'dan (1962) esinlenen bu model, şu öncüllerden yola çıkıyordu: (i) UVP tarafından hazırlanan makro modelin yararlanacağı veri tabanı, yeterince zengin ve güvenilir değildir; (ii) İkinci Plan'a yön verecek Hedefler ve Strateji Belgesi'nin üretilmesi için, az sayıda amaç değişkenini temel araç değişkenleriyle ilişkilendiren, daha basit bir makro model kullanılmalıdır; (iii) DPT makro analizden sektör planlamasına, oradan da proje planlamasına yönelen, yani yukarıdan aşağıya işleyen bir aşamalı plan anlayışı yerine, proje hazırlıklarından başlayan ve aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir plan anlayışına yönelmelidir; (iv) bu anlayış doğrultusunda makro model, son aşamada "sektör hesaplarının bir mizanını yapmak" üzere işletilmelidir (Celasun vd., 1966: Bölüm I-III). Sonuçta, Celasun vd. (1966), 11'i endojen olan 17 değişkenli, üç sektörlü, daha toplulaşmış ve yinelemeli (*recursive*) bir model önermekteydi.

Bu çıkış, DPT içinde ciddi bir çalkantı yarattı. 1966 sonbaharında UVP Şubesi Müdürü Yalçın Küçük ve (hükümetle arzu ettiği güven ilişkisini kuramadığını düşünen) İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Baran Tuncer istifa ettiler. Yaşanan "toz duman arasında kimse, bu modellerden hangisinin daha "iyi" olduğu üzerinde durmadı" (Kansu, 2004: 179). Alternatif modelin yazarlarından Celasun ve Çınar, İkinci Beş Yıllık Plan hazırlıklarına çeşitli biçimlerde katkıda bulunmayı sürdürdüler; Ölçen ise 1966'nın son çeyreğinden itibaren incelemelerini plan ve program uygulamaları üzerinde yoğunlaştırdı.[12] DPT üst yönetimi, krizden Plan Hedefleri ve Stratejisi Belgesi'ni Yüksek Planlama Kurulu'ndan geçirerek (Ekim 1966) ve İkinci Plan Uluslararası Kollokyumu'nu başarıyla düzenleyerek (Kasım 1966) çıktı. Bu vesile ile DPT'nin 1966'daki örgüt içi krizi ile Başbakan Demirel'in DPT üst

yönetimini siyaseten arzuladığı biçimde yeniden yapılandırma çabalarının tümüyle paralel ilerlediğini kaydetmek yerinde olur (bkz. Kansu, 2004: 170-85). Söz konusu çabaların son adımı, Turgut Özal'ın Ocak 1967'de DPT Müsteşarlığı'na atanması olmuştur.

***

DPT'de derin izler bırakacak bu yönetim değişikliği, Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluş yılları ile örtüşür ve bu yeni üniversite, Ali Nejat Ölçen için de yepyeni bir sayfanın açılmasına vesile olur. Hacettepe Üniversitesi 8 Temmuz 1967 tarihinde kurulur (Tokgöz, 2018: 20); Ekonomi Bölümü ise üniversite ile eş anlı olarak Temel Bilimler Yüksek Okulu bünyesinde faaliyete geçer (Kongar, 2018: 94). Ölçen, işte tam bu sıralarda, Hacettepe Üniversitesi'nde ekonometri derslerini vermek üzere yarı-zamanlı olarak göreve başlar.[13]

Bir yanda DPT'de bir yanda da Hacettepe Üniversitesi'nde görev yapan Ölçen, 12 Mart 1971 askeri darbesinin neticesinde ortaya çıkan baskı rejimine karşı, dönemin muhalif sesi olarak ayakta kalma mücadelesi veren *Ortam* dergisinin ekonomi sayfasına düzenli katkı vermeye başlar.[14] Tirajı kimi zaman 70.000'lere ulaşan ve 23 sayılık kısa ömründen sonra kapatılan bu haftalık dergide (bkz. Acar, 2012: 14) Ölçen'in yanlış bulduğu hükümet kararlarını kıyasıya eleştirdiği yazılar, DPT üst yönetiminin dikkatinden kaçmaz. Ölçen, kendisine sunulan "ya yazarlık ya DPT'deki göreviniz" tercihini 29 Kasım 1971 tarihinde yazarlıktan yana kullanır ve DPT'den ayrılır (Ölçen, 1995: 11-12). Bu yetkin ve açık sözlü yurtseverin 98 yıllık uzun ve etkileyici yaşamının birkaç sabitinden biri olan yazı yazma sevdasından vazgeçmeyişi şaşırtıcı değildir. Ölçen'in işsizliği sadece iki ay sürer ve Ocak 1972 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyeliğine başlar. Takiben, Ekim 1972'de, üniversitenin Nüfus Etütleri Enstitüsü'ndeki doktora programına kaydolur.

Ölçen'in 1968-73 döneminde başlamış ve/ya tamamlanmış yazılı ürünleri iki grupta kümelendirilebilir: (1) Verdiği ekonometri dersleri için hazırladığı ders kitabı; (2) Doktora tezi.

***

Ölçen, *Ekonometriye Giriş* (1970b) ders kitabının başlangıç bölümünde, bu kitabı yazmaktaki amacının, Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü öğrencilerinin ekonomik sorunları çözebilecek nitelikte yetişmesine katkıda bulunmak olduğunu belirtmiştir. Kitaptaki formülleri Ölçen'in el yazısı ile yazması, o yıllarda ülkemizde matematiksel yazım biçiminin pek gelişmemiş olduğunun bir kanıtı olduğu kadar ekonomi bölümlerinde niceliksel yöntemlerin kullanım derecesi konusunda da bilgi vericidir.

Kitabı yazarken dönemin pek çok mikroekonomi, makroekonomi ve ekonometri kitabından faydalanan Ölçen, ekonometriyi Günter Menges'i (1961) takip ederek tanımlar: Ekonometri, matematik ve istatistiğin ekonomiye uygulanmasıdır. Ekonometri, matematik, istatistik ve ekonomi kümelerinin ara kesitidir. Kitabın ilk bölümü olan mikroekonometri kısmında talep fonksiyonu, esneklik, mikro ve makro talep fonksiyonları arasındaki farklar, üretim fonksiyonu, kazanç ençoklaştırması, maliyet esnekliği, Cournot dengesi gibi pek çok konunun üzerinde durur. İkinci bölüm olan makroekonometri kısmında prodüktif kapasite, parasal ve reel gelir, istihdam ve yatırım fonksiyonları, yatırım türleri, genel denge ilişkileri ve miktar teorisini kapsar. Son bölüm olan ekonomik gelişme modellerinde ise, model sorunu ile statik ve dinamik büyüme modellerini detaylı olarak ele alır.

Doğumu XX. yüzyılın başlarına denk gelen modern ekonometrinin gelişimi çeşitli kaynaklarda etraflıca incelenmiştir.[15] Henry Moore, Warren Persons, Ragnar Frisch, Tjalling Koopmans, Trygve Haavelmo gibi ekonometrinin kurucu babaları arasında Jan Tinbergen'in Ölçen üzerindeki etkisi en fazladır ve doğrudandır.[16] DPT'de çalıştığı yıllar boyunca kullandığı ekonometri, Gauss-Markov varsayımlarının doğruluğunu temel almakla birlikte, tıpkı Tinbergen'in analizlerinde olduğu gibi hata veya bozulma terimleri içermeyen

deterministik denklemlerden oluşur.

1950'lerde Cowles Komisyonu tarafından biçimlendirilen ve bugün öğretilen ekonometrinin temeli sayılan olasılık esaslı modellere Ölçen'in çalışmalarında rastladığımızı söyleyemeyiz. Dolayısıyla, Hacettepe'de anlattığı dersin temelinde DPT yıllarında kullandığı ekonometrik yöntemler bulunur. Dahası, Ölçen, *Ekonometriye Giriş* adlı eserinde bugün anladığımız ekonometriden çok, ekonomi disiplininin matematikle buluşmasını, ekonomik sorunların çözümüne yönelik denklemlerin içerik ve doğuş nedenlerini açıklar.

Bu seçiminin altındaki nedenlere ilişkin ipuçları, kitabın son bölümünde mevcuttur (Ölçen 1970b: 94-95). Ölçen, bu sayfalarda, 1963 yılının 7-13 Ekim günlerinde Vatikan'da gerçekleşen ve dönemin yıldız ekonometricilerini bir araya getiren atölyeye yer verir. Richard Stone ve Prasanta Chandra Mahalanobis'in modelleme konusundaki görüşlerine kısaca değinen Ölçen, hemen akabinde kendi sentezini oluşturur. İlk olarak, ekonomik modellerin, olayın kendisini değil, onun görüntüsünü yansıttığını ve dolayısıyla model bulgularını tam bir kesinlikle savunmanın mümkün olmadığını kabul eder. Ancak, "[ö]lçme ve hesaplama metodlarını kullanmadan, ekonomi olaylarını el yordamıyla sezinleyerek, ya da onları bize daha iyi anlatan dâhileri bekliyerek, karar alma ve uygulama olanaklarından yoksun kalma[k] da doğru olmayacaktır" (Ölçen, 1970b: 95) sözleriyle modelleme öğrenme ve uygulamanın tek çıkar yol olduğunu ifade eder. Kanımızca, bu sözler bir taraftan Ölçen'in pragmatist ve çözüm odaklı mühendis yüzünün, diğer taraftan ise memleketini ileriye götürmek için çabalayan planlamacı yüzünün birer yansımasıdır. Esas amacı, öğrencileri, ekonomik sorunlara somut çözümler üretebilecek bilgilerle donatmaktır ve bunu sağlamanın birinci adımı kuram ve modelleme bilmektir; uygulamalı ekonometri bilgisi bunun doğal sonucu olarak zaten ortaya çıkacaktır.

***

Ölçen'in eserleri arasında hem birinci, hem de ikinci dönemi kesen eseri, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü bünyesinde yazdığı doktora tezidir; zira 1972 senesinde başlayan doktora çalışmaları 1978 yılında sonuçlanmıştır.[17] Ölçen, "Nüfus Sorunu ve Toplumsal Sağlığın Ekonomik Analizi" (1979) adlı doktora tezine, nüfus konusunun ekonomi disiplini içindeki yerini tartışarak başlar: Klasik düşünürler emeğin düşük istihdamını incelemezler; ne de olsa ücret, işgücü arz ve talebi arasındaki dengeyi sağlayan manivela görevini görmektedir. Keynesçi yaklaşımda işsizlik mevcuttur ve çözümü, üretim büyümesi ile artacak işgücü talebindedir. Neoklasiklere göre ise, nüfus, sistemi dışarıdan etkileyen bir biyolojik olaydır; dışsaldır. Ölçen'e göre her üç kuram da Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin artan nüfus sorununu göz ardı ettiğinden, bu kuramlar çerçevesinde işsizlik meselesine çözüm bulmak güçtür. Bu sebeple, Ölçen, tezinde nüfusu içsel bir değişken olarak kabul eder; işgücü arzının planlanabileceği düşüncesi ile bu alana ayrılacak kaynağın gelir ve gider akımları arasındaki bağlantısını hem mikro hem makro açıdan kurarak yazına katkıda bulunmayı amaçlar. Diğer bir amacı ise kamu yöneticilerine ve siyasal karar organlarına geniş kapsamlı toplum sağlığı alanının sanayi yatırımları kadar verimli olduğunu göstermektir.

Konuyu doktrin tartışmalarının ötesinde bir bilimsel bağımsızlıkla ele almak isteyen Ölçen, ilk olarak, Türkiye örneğinin çarpıcılığına dikkat çeker. Türkiye, 1950'ler ve 1960'lar boyunca Thomas Malthus'un nüfus baskısını (25 yılda bir ikiye katlanan nüfus) belirtmek üzere sözünü ettiği ‰26.5 oranında nüfus artış hızlarına sahne olmuştur. Bu büyümenin yanı sıra, ülkede kırdan kente göç artmış, aktif nüfus dengesi bozulmuş, kırsal nüfus artış hızı ‰7 gibi bir orana gerilerken, aynı hız kentlerde ‰61.5'e kadar yükselmiştir. Hâl böyle olunca da işgücü arzındaki bu dengesiz büyümeyi karşılayacak oranda işgücü talebi yaratılamamış, ortaya çıkan işsizlik artışı diğer ekonomik ve sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Ölçen'e göre, Türkiye'de kalkınma planlarında istihdam sorununa Neoklasik ya da Keynesçi bir

yaklaşımın egemen olması -yani üretim arttıkça istihdam dengesinin kendiliğinden oluşacağı öngörüsü- sebebiyle bir istihdam modeli kurulmamıştır.

Tezinin birinci bölümünde, Ölçen, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde istihdam dengesi hedefine, işgücü talebini artıran etkilerle işgücü arzını frenleyen etkilerin bir arada ele alınması ile ulaşılabileceğini iddia eder. Buradan hareketle, toplum sağlığına kaynak ayırmak nedeniyle büyüme hızında uğranılan kaybın, nüfus artış hızındaki azalma ve dolayısıyla kişi başına artan ulusal gelirle dengelendiğini Etimesgut Deneyi[18] verileri ile destekler ve bir dayanak noktası haline getirir. İkinci bölümde, nüfus planlamasının makroekonomik gelir etkisini hem otonom gelir üzerinden hem de karşılaştırmalı olarak inceleyen Ölçen, ilk olarak teorik bir çerçeve sunar, sonra da bunu Etimesgut Deneyi'nden üretilen veriler ile test eder ve Türkiye toplamı için tahminler üretir.

Ölçen, tezinin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, nüfus planlamasının sırasıyla, mikroekonomik ve makroekonomik gelir-gider analizlerini sunar. Hayat tablolarına ilişkin veri yoksunluklarının üstesinden gelecek çözümler üreterek, hayatı korumanın değerini üçüncü bölümde hesaplar. Dördüncü bölümde ise, o yıllarda Türkiye'de teknoloji üretimi değil de ithali sebebiyle hızla artan ve emek talebini daraltıcı nitelikteki teknolojiye ilişkin kanıtlar sunar ve sonra üç seçenekli bir makroekonomik model ortaya koyar. Buna göre, (i) teknolojik gelişmelere uyumun zamana yayılması; (ii) nüfus planlaması ile aktif nüfus artış oranının frenlenmesi; (iii) işgücü talebine artış sağlayacak ekonomik büyüme hızına erişilmesi gerekmektedir. Ölçen, bu gerekleri ekonometri yardımıyla rakamlara döker ve Türkiye gibi yatırımlarda tasarruf yetersizliği veya temel girdilerin sağlanmasında tıkanıklar yaşayan, kırdan kente göçün yüksek oranlarda seyrettiği gelişmekte olan ülkelerde, nüfus planlamasının sanayi yatırımları kadar verimli olduğuna ilişkin kanıtları sunar. Bunu yaparken de bu yeni uygulamanın gelir ve gider akımları üzerindeki etkilerini göz önüne almayı ihmal etmez.

Ölçen, tezinin son bölümünde, kamu yönetiminin nüfus planlamasına kaynak ayırmak istememesi gerçeğini ortaya koyar: Bir yanda iktisadi büyümenin gereği olarak sanayi alanına orantısız kaynak ayrımının ortaya çıkardığı sağlıkta kaynak yetersizlikleri, diğer yanda ise nüfus planlaması konusunda siyasal karar organlarında görülen çekingenlik ve kararsızlıklar mevcuttur. Bu durumda, Ölçen, geniş kapsamlı toplum sağlığı programının tüm işletme giderlerinin aktif nüfus tarafından finanse edilmesine olanak tanıyan otofinansman konusunu ele alır. 1965 sabit fiyatları ile aktif nüfus başına 125 TL'lik prim ödemesi ile cari toplum sağlığı giderlerinin karşılanabileceğini hesaplayan Ölçen, esasında, tezinde, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir sorununu ortaya koyar, titizlikle inceler ve somut çözüm önerileri sunar.

***

Ölçen, DPT ve Hacettepe Üniversitesi'ndeki hizmet yıllarında yazdığı rapor, inceleme, makale, ders kitabı veya tez çalışmalarına ek olarak *Ortam*, *Toplum*, *Özgür İnsan* gibi aktüel dergilerde yazmayı da sürdürür. Dergi yazılarının pek çoğuna ulaşmak bizim için mümkün olmadığından, burada, o faaliyetlerine ilişkin bütüncül bir değerlendirme sunamıyoruz; ancak, bu yazılarının aktif siyasete girmesinde önemli bir rolü olduğunu düşünüyoruz. Zira, Ölçen'in CHP kadroları tarafından siyasete davet edilişi, bu sıralara, yani 1973 yılına denk gelecek; o yıl içinde Bülent Ecevit'in Köykent ve Halk Sektörü konusunda çalışmalar yapan grubuna katılacaktır. Bir süre sonra da, Abant'ta gerçekleşen bir toplantıda, yeni dönemde kontenjandan milletvekili olma teklifi alacak ve kısa akademik yaşamı 8 Eylül 1973 gününde noktalanmış olacaktır (Ölçen, 1995: 12, 26).

İkinci Dönem

Ölçen, TBMM'nin 14'ncü ve 15'nci dönemlerinde (Ekim 1973-Eylül 1980) İstanbul milletvekilliği yapmış; 14'ncü dönemin son iki yılında CHP Grup Başkanvekilliğini de

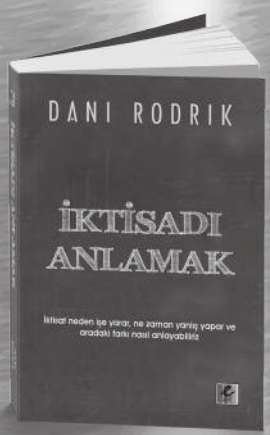
DANI RODRIK KİTAPLARI

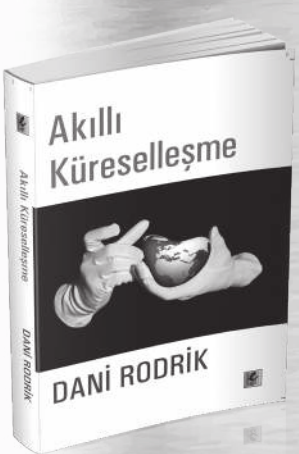
Tek Ekonomi Çok Reçete

Yüzyıldır iktisatçılar finans ve ticarette küreselleşme konusunu öne çıkarmaktalar. Ancak küresel bir ekonomi ve serbest ticaretin her zaman avantajlı olmayabileceğine ilişkin uyarı işaretleri de sürekli devam ediyor. Rodrik, meselenin özündeki temel "üçlü çelişki"yi gözler önüne seriyor: Demokrasi, kendi kaderini tayin etme ve ekonomik küreselleşmeyi eş zamanlı olarak gerçekleştiremeyiz.

İktisadı Anlamak

Küresel mali krizin ertesinde iktisat bilimi eleştirilerin gözde hedefi hâline gelmiş bulunuyor. İktisatçılar yeriliyor ve sahip oldukları nüfuz kamuoyu tarafından alaya alınıyor. Yine de, iktisatçıların sunduğu hizmetler her zamankinden daha fazla talep ediliyor. Bu çelişkiyi çözmek için iktisadın kuvvetli ve zayıf yönlerini anlamamız gerekiyor. Dani Rodrik iktisatçıların "model" olarak adlandırdığı çok sayıda teorik çerçevenin iktisatta bir arada yer almasının iktisadın kuvvetli yönünü oluşturduğunu ileri sürüyor.

Akıllı Küreselleşme

"Dani Rodrik hem tilki hem kirpi olan o nadir canavarlardan: Politikayı, teknolojiyi ve tarihi içine sindirerek ekonomik büyüme yaratacak çarpıcı görüşler ve kapsayıcı ilkeler ortaya koyan birinci sınıf bir iktisatçı. Hem akademisyenler hem de sırada okuyucular, hatta neo-klasik iktisada yönelik inancını paylaşmayanlar bile, Rodrik'in keyifli bilgeliğinin akıntısına kapılacaklar."
– ROBERT H. WADE

üstlenmiştir. Bu "eylemli" siyaset yıllarında üç kitap yayınlamıştır: *Halk Sektörü* (1974); *Demokratik Sosyalizme Giriş* (1976) ve *Faşizm Millet Meclisi'nde Yargılanıyor* (1977). Bu kitapların ilk ikisi, 1973-7 döneminde Türkiye'deki "halk sektörü" kavramına odaklanır.

Türkiye'nin 1962-70 orta dönemli çevrimi ekonomik büyüme, tasarruf ve yatırım eğilimleri ve GYSH'daki yapısal dönüşüm açılarından olumsuz geçmiş sayılamazdı[19]; ancak gelir bölüşümü ve toplam istihdamda izlenen gelişmeler tatmin edici değildi. Büyük ölçekli özel girişimciler ile, büyük ölçekli girişimlerde çalışan, çoğunlukla sendikalaşmış işçiler dışındaki geniş toplum kesimleri, mutlak gelir kayıpları yaşamasalar bile, bu kesimlerin göreli gelir konumları kötüleşmişti (Keyder, 1987: Bölüm VII-VIII). İç göçler düşük gelirli ve gelgeç işlerde çalışanları kentlere yığmaya başlamıştı.

CHP'nin 1973 Seçim Bildirgesi *Ak Günlere* (CHP, 1973), bu olumsuz gelişmelerin yarattığı toplumsal tedirginlikleri yansıtır ve üretim/bölüşüm düzlemlerindeki sorunlara, kamu sektörü / özel sektör ikilliğinin (*dualism*) dışında, "halk sektörü" olarak adlandırılan üçüncü bir sektörün oluşumunda çözüm aranır. Ölçen'in de hazırlanmasına katkıda bulunduğu bu bildirgede halk sektörü, "köylü kooperatifleri, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumları, sendikalar, yurt dışındaki işçi ortaklıkları ve benzeri halk ortaklıklarının girişimleri" olarak tanımlanır (CHP, 1973:65).

Bu tanımda örtük olarak varsayılan şey, özel mülkiyete konu olan halk sektörü girişimlerinin "özel sektör"den ölçek, mekân ve teknoloji seçimi bağlamında farklılaştığıdır. Ölçen bu farklılaşmalara iki boyut daha ekler: (i) özel sektörde üretim, kârıençoklaştırma amacı ile, halk sektöründe ise maliyetin en aza indirilmesi amacı artı sosyal amaçlar ile yönlendirilir [20]; (ii) halk sektörü girişiminin yönetimine sermaye sahipleri ve/veya onların vekilleri yanında, çalışanlar ve aynı mekânda yaşayan yurttaşlar da katılır; bu sürece yeni hukuksal düzenlemelerle işlerlik kazandırılmalıdır (Ölçen, 1974; Bölüm 1-2; BTHAE, 1975; 80-8). Ona göre, halk sektörü kişisel inisiyatif ve tasarrufları harekete geçirmekte, üretim birimlerine yönetsel ve teknik personel derlemekte büyük güçlüklerle karşılaşmayacak, ama sektörün kendisine özgü finansman ve teknik yardım ihtiyaçlarına katkıda bulunmak üzere "Halk Sektörü Yatırım Bankası" ile "Halk Sektörü Proje Ofisi"nin kurulması gerekecektir.[21]

Ak Günlere bildirgesinde ve Ölçen'de (1974; 1976) yer alan köykentler/özyönetim/halk sektörü tasarımları, birbirlerini tamamlayan ve toplumun demokratikleşmesi sürecine katkıda bulunması öngörülen bir üçlü oluşturur. Köykentler küçük ölçekli, emek-yoğun ve genellikle tüketim malları ve yerel hizmetler üreten girişimlerin mekânı olarak, kırsal alanı boşaltan ve yoksullaştıran iç göçlerin frenlenmesine yardımcı olacaktır.

Ölçen, *Demokratik Sosyalizme Giriş*'in (1976) ikinci bölümünde kapitalizmin tarihsel evrimine ve XX. yüzyılın ikinci yarısında emeğin ekonomik karar alma süreçlerine katılımına değinmekle birlikte, bu kitapta demokratik solun siyasal iktisadını esas itibarıyla halk sektörü bağlamında inceler. Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısında yoğunlaşan ve siyasal/ekonomik gündemi değiştiren krizler, 1977 seçim bildirgesinden de anlaşıldığı gibi, CHP üst yönetimini daha önceki yıllarda halk sektörü üzerine koyduğu vurgudan uzaklaştırmış, aynı tutum CHP'nin 1980 sonrası ardıllarında da sürmüştür. Ortodoks iktisat anlayışının giderek güçlendiği bir evrede kapitalizme eleştirel yaklaşım, dünyada da, Türkiye'de de merkez sol siyaset için öncelikli olmamıştır.

***

Ölçen'in siyasal polemik niteliği ağır basan kitaplarını bu yazımızda ele almıyoruz. 1977 genel seçimleri ardından Süleyman Demirel'in başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinin programı üzerine TBMM'de yaptığı konuşmayı derleyen *Faşizm Millet Meclisi'nde Yargılanıyor* (1977) bunlardan biridir.[22] Araştırmacı-yazar kimliğinin ön plana çıktığı 1980 sonrasında yayınladığı 3 kitap da kanımızca aynı kategori içinde yer alır: *Ecevit Çemberinde Politika –*

Politika Çemberinde Ece*vit* (1995); *CHP'de Cahit Kayra ve Marjinal Siyaset Teorileri* (2015); *Köklerinden Koparılan CHP* (2016). Bu kitapların incelenmesi, kanımızca, biz iktisatçılardan çok, siyaset tarihçilerinin uğraşı olmalıdır. Benzer şekilde, oğlu Demir'in yaşadığı kalıcı sağlık sorunlarından etkilenerek eşi Makbule Ölçen ile birlikte yazdığı Özürlüler Hukuku (1991) ve babası Albay Mehmet Arif Ölçen'in (1893-1958) Sarıkamış yenilgisinden sonra Çarlık Rusya'sındaki tutsaklık anılarını derlediği *Vetluga Irmağı (1994)* da ilgi alanımızın dışında kalmış bulunuyor.

Üçüncü Dönem

Ölçen'in 1980-94 dönemindeki ilk eseri olan *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler* (1982), bir siyasal tarih referansı ile birlikte okunmadan kolay anlaşılamaz. Bu nedenle, burada bir parantez açarak, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908-18 döneminde tarihsel bir rol oynamış olan İttihat ve Terakki (İT) hareketi üzerinde duracağız. İT başlıca üç evreden geçmiştir (Tunçay, 1995; Akşin, 2007):

(1) İT, Temmuz 1908 Devrimi'nden Nisan 1909 kalkışmasına (popüler adıyla 31 Mart Vakası'na) kadar geçen sürede Meclis-i Mebusan'da (kısaca MM) birinci parti görünümünde ise de, ülkenin siyasal hayatına egemen olacak güçten yoksundu.[23]

(2) Nisan 1909 kalkışmasından Bab-ı Âlî Baskını (Ocak 1913) olarak adlandırılan darbeye kadar İT, Tunçay'ın (1995: 32-6) deyişi ile, bir "denetleme iktidarı" oluşturma çabasındaydı. Ağustos 1909'da 1876 Kanun-u Esasi'si geniş ölçüde değiştirildi ve demokratikleştirildi. Ancak 1910'dan itibaren İT, başlangıçtaki özgürlükçü çizgisinden uzaklaşmaya ve Kanun-u Esasi'de yürütmeyi MM aleyhine güçlendirici değişiklikler yapmaya yöneldi.[24] Dönemin bir başka ilginç gelişmesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın (Kasım 1911) İT'ye ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmasıdır. Söz konusu evrenin sonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun iki trajik yenilgisi ile örtüşür (Trablusgarp Savaşı (Eylül 1911-Ekim 1912) ve Balkan Savaşı (Birinci Aşama Ekim 1912-Ocak 1913).

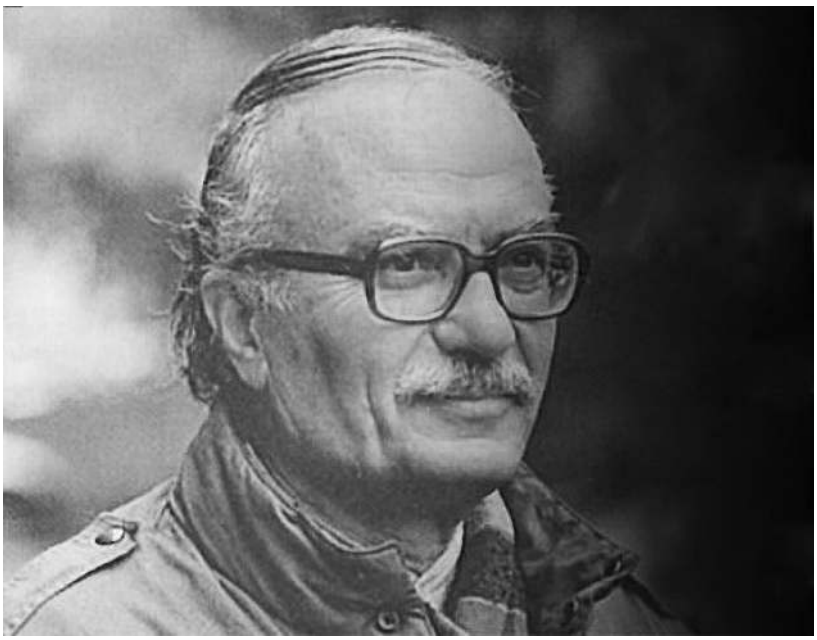
(3) Ocak 1913 - Aralık 1918 döneminde İT diktası yaşanmıştır.

Ölçen, *Osmanlı Meclis-i*

Mebusanı…'nda Şubat 1909, Şubat 1910 ve Aralık 1910 tarihli birleşimlerin tutanaklarına başvurarak, MM üyelerinin kuvvetler ayrılığı ve kişisel özgürlüklerin korunması konusundaki tutumlarını inceler. Şubat 1909'da, yani MM çalışmaya başladıktan sadece iki ay sonra, sadrazam Kâmil Paşa güvensizlik oyu ile düşürülmüş, bu kararda İT'nin parlamento dışı baskıları da etkili olmuştur. Ölçen'e (1982: 19-33) göre, söz konusu karar, MM çoğunluğunun kuvvetler ayrılığı ilkesine sahip çıkmakta başarısız bir sınav verdiğine işaret etmektedir. Buna karşılık Şubat 1910'da MM çoğunluğu, meclisin yasama erkini korumakta duyarlı davranmış ve İT'nin Meclis-i Âyân'ı kayıran tasarısının reddini sağlamıştır. Aralık 1910 oturumlarında ise, 1910'un ikinci yarısından itibaren İT'nin muhalifler ve basın üzerinde yoğunlaşan baskı ve şiddetine karşı tepkiler dile getirilmekle birlikte, bu sorunların bir meclis komisyonu kurularak MM'de araştırılması önerileri kabul görmemiştir.

Ölçen (1982: 13-7) MM'deki mebusların siyasal görüşlerindeki çeşitliliğe rağmen, kişisel özgürlükleri, anayasal düzeni ve meşruluğu savunmakta ve hükümetin uyguladığı iktisat politikalarını eleştirmekte zaman zaman birleşebildiklerini göstermekte ve bu demokratik tavrın İT iktidarı tarafından engellendiğini ileri sürmektedir.[25] Ona göre, İT'nin anti-demokratik davranış biçimi 1950'li yıllara doğru CHP,

1960'lı yılların sonuna doğru DP iktidarlarına egemen olmuş, kişisel hak ve özgürlükleri koruma ve genişletme vaadi ile yola çıkan bu siyasal akımlar, giderek demokratik düşünce ve siyasal eylem alanını daraltmışlardır. Bunun siyasete içkin nedenleri ülkenin yerleşik ve zor kullanımına dayalı siyasal kültürünün aşılamamasında ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin toplum hayatına yerleşememesinde aranabilir. Ölçen, dışsal nedenlerin geniş halk kesimleri ve siyasal iktidar arasındaki çelişkilerde yattığı kanısındadır: siyasal kadrolar, toplumsal gelişme hedeflerini ve bunlara erişmek için kullanacakları araçları tam bir açıklıkla belirlemeden iktidara geldiklerinde, karşılaştıkları uygulama başarısızlıkları önünde hoşgörüsüzlüğe ve despotizme savrulmaktadır.

***

Bilindiği gibi, Türk-İslam Sentezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son yirmi yılındaki siyasal tartışmalarda önemli bir yer tutan Türkçü ve İslamcı görüşlerin 1960'lı yıllar ve sonrasında yeniden eşleştirilmesi üzerine inşa edilen ideolojik bir kurgudur ve günümüzdeki Cumhur İttifakı'nın bu sentezin yeni bir versiyonuna yaslandığı ileri sürülebilir (Kadıoğlu, 2020). Bu kurguda çağdaşlaşma, esas itibarıyla, gelişmiş ülkelerdeki bilimsel ve teknolojik yeniliklerin ülkemize aktarılması ve özümsenmesine indirgenmekte, ama başta İslamiyet olmak üzere toplumumuzun geçmişten miras aldığı kültürel normların titizlikle korunması öngörülmektedir. Türk-İslam Sentezcileri, her kültür politikasının temel ilkeleri olması gereken yaratıcılık, bütüncüllük ve süreklilik'in son ikisini vurgulayan, fakat yaratıcılığı besleyen demokrasi, çoğulculuk, hoşgörü ve laikliği göz ardı eden

bir tutuma yatkındılar (Güvenç vd., 1991: 51-2).

12 Eylül darbecileri ve 1980'li yıllardaki ANAP hükümetleri, İslam dinini işlevselleştirerek, onu sosyalizme karşı bir engel ve toplumsal bütünlüğü sağlayıcı bir kurum olarak algıladılar ve Türk-İslam Sentezcilerine yakınlaştılar. Bu yakınlaşmanın kayda değer iki ürünü, *Milli Kültür Raporu* (DPT, 1983) ve *Milli Mutabakatlar* Çağrısı'dır (Ergin vd., 1986).[26] Türkiye'nin ilerici çevreleri, bu iki belgede önerilen kültür politikasının otoriter ve totaliter niteliğine ciddi eleştiriler yöneltmiştir. 1990'lı yılların başında bu tür eleştirilerin en kapsamlı ve tutarlıları, üç kitapta yer almıştır: Timuroğlu (1991), Güvenç vd. (1991) ve Ölçen (1991). Biz, bu yazı bağlamında bunlardan üçüncüsü üzerinde duracağız.

Ölçen, anılan kitabında Türk-İslam Sentezi üzerine bir değerlendirmeyi günümüzdeki Müslüman toplumların bilimsel, kültürel ve ekonomik azgelişmişliğinin nedenlerine dayandırma gereğini duymuş; kitabının altı bölümünün beşinde bu sorunsalı ele almıştır. Kitabın birinci bölümünde üç "semavi" dinin kutsal kitaplarındaki insan perspektifi ve toplumsal düzenleme ilkeleri özetlenmektedir. İkinci bölümde, farklı değer sistemleri üzerine kurulmuş olan bilim ve dini bağdaştırma ve kutsal kitaplarda bilimsel bulgular arama çabalarının beyhudeliği, (somut örnekler verilerek) ortaya konulmaktadır. Ölçen'in bu konudaki önerisi, "Kuran'ı bilimsel hurafecilerin elinden kurtarmak" ve ait olduğu kişisel inanç dünyasına bırakmaktır. Üçüncü bölümde, Müslüman toplumların IX-XIII. yüzyıllarda bilim ve felsefe alanlarında gerçekleştirdikleri atılımların niye sürdürülemediği sorgulanır ve bunun nedenleri arasında İslam'ı siyasal ve ekonomik amaçları için araç olarak kullanan egemen sınıfların ve yönetimlerin yarattığı olumsuzluklar vurgulanır. Dördüncü bölümde, XIX. yüzyıl ve sonrasında "İslam'da reform" gereğini algılayan, fakat "ehl-i sünnet vel cemaa" geleneğinden kopamayan İslamcı yazar ve düşünürlerin oydaştığı ve savunduğu felsefi ilkeler üzerinde durulur. Beşinci bölüm, aşağıda ele alacağımız gibi, Türk-İslam Sentezi'ne ayrılmıştır. Altıncı ve son bölüm ise, İslamcı yazarların tarihsel (veya diyalektik) maddeciliğe hangi argümanlarla karşı çıktıkları irdelenir ve bu argümanların pek çoğunun yetersiz veya yanlış olduğu ortaya konulur.

Ölçen'in Türk - İslam Sentezi'ne dönük eleştirileri, kitabın beşinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Ölçen, sırayla şu uğraşlara yönelmektedir: (i) Türk-İslam Sentezi'nin analitik ve olgusal yanlışlıklarını sergilemek; (ii) 1970'li yıllar ve sonrasında orta ve yükseköğretimde kullanılan ahlak, biyoloji ve felsefe ders kitaplarına "sentez" yandaşı yazarların yerleştirdikleri yanlış veya gerçek dışı önermelere işaret etmek; (iii) Türk-İslam Sentezi'nin temel referanslarından biri olan *Milli Kültür Raporu*'nun bilim dışı / antidemokratik / totaliter öğelerini vurgulamak. Bu uğraşlarda vardığı sonuçlar, açık ve inandırıcıdır.

***

İngiltere'nin kendi uluslararası ticaret ilişkileri coğrafyasında kilit yer tutan iki ülkeyi (yani Çin ve Osmanlı İmparatorluklarını) XIX. yüzyıl ortalarında serbest ticarete nasıl yönlendirdiği, Ölçen'de (1992) incelenmektedir. Çin'de bu yönlendirme, kaba askeri güç kullanılarak Birinci (1839-42) ve (Fransa'nın da katılımı ile) İkinci (1856-60) Afyon Savaşları ile gerçekleştirilmiş; Çin yönetimi Nanking (1842) ve Tientsin (1858) Antlaşmaları'nı ve Peking Konvansiyonu'nu (1860) kabul etmek zorunda kalmıştır.[27] Ölçen (1992), bu süreci ve İkinci Afyon Savaşı ile örtüşen Taiping İsyanı'nı (1850-64) Marx'ın 1853-8 yıllarında *New York Daily Tribune*'da yayımlanan onbir makalesi yardımıyla okura aktarmaktadır. Marx, bu makalelerinde İngiliz emperyalizminin ticareti serbestleştirmekte araç olarak kullandığı (i) Çin'deki İngiliz diplomatik temsilcileri; (ii) İngiliz hükümeti; (iii) İngiliz parlamentosu ve (iv) Çin kamu yöneticilerinin eylem ve tutumlarını özenle sergilemiştir.[28] Osmanlı yönetiminin siyasal aczi ve ticaret tavizlerine açık tutumu dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ticareti serbestleştirmek için İngiltere'nin Çin'deki gibi silah gücüne

başvurması gerekmemiş, serbestleşme Balta Limanı Anlaşması (1838)'na varan müzakereler ile sağlanmıştır. İngiltere'nin Asya ülkeleriyle oluşturduğu ticaret ağlarının geliştirilmesi için Osmanlı İmparatorluğu ile çatışma gerekli olmamış; tam aksine, onun ayakta kalabilmesi ve toprak bütünlüğünün korunması öngörülmüştür.

XIX. yüzyıl ortalarında Çin'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi hükümete karşı iki önemli ayaklanmanın (Çin'de Taiping isyanı (1850-64) ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı (birinci aşaması 1831-4, ikinci aşaması 1839-40)) birbirine yakın dönemlerde patlak vermesi ve bazı benzer özellikler taşıması, Ölçen'e (1992: 9) göre rastlantısal değildir; İngiltere'nin başını çektiği "serbest ticaret emperyalizmi"ne karşı yükselen tepkilerle bağlantılıdır.

Kısa sürede bütün Güney Çin'de yayılan Taiping isyanının önderleri, yabancıların Çin'de ticaret yapmalarına doğrudan karşı çıkmamakla birlikte, Çin'e afyon ithalinin yasaklanmasını, yerel üreticiler üzerindeki ağır vergilerin azaltılmasını, yoksul köylülere toprak dağıtacak bir reformun yapılmasını, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını amaçlamaktaydı. Bu hareket, ideolojik bütünlükten, güçlü bir liderlik ve örgütlenmeden yoksun olduğu için, amaçlarına ulaşamadan dağılmış; silahlı çatışmalar yanında, salgın hastalıklar ve açlık, 20 milyon (günümüz tarihçilerine göre yaklaşık 70 milyon) insanın ölümüne yol açmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliğine atandığı 1804 yılından itibaren izlemeye başladığı gelişme politikasının temel bileşenleri, (i) feodaliteyi çökerten bir toprak reformu, (ii) ekonomik altyapının güçlendirilmesi, (iii) bütçe dengesini kollayan mali reformlar; (iv) yerel ürünleri yurt içinde işlemeye dayanan korumacı bir sanayileşme; (v) dış borçlanmadan kaçınma ve (vi) güçlü bir ordu kurulması idi (Ölçen, 1992: 22-31). Bu politikalarla kayda değer başarılar elde edilmiş; isyanın ilk aşamasında Osmanlı orduları yenilgiye uğratılmıştır.

Ancak emperyalizm için siyasal ve ekonomik ilişkileri isyancıların kuracakları rejimler yerine, çürümüş imparatorluk yönetimleriyle sürdürmek daha akılcıdır. Çin'de isyancılar gelişmiş ülke yönetimleriyle temas ve uzlaşı arayışlarına olumlu cevap alamamış ve başarısızlığa mahkûm edilmişlerdir. Osmanlı örneğinde ise, Mehmet Ali Paşa'ya haddini bildirmek gerekmiştir: İngiltere'nin ve diğer bazı Avrupa devletlerinin askeri desteği ile oğlu İbrahim Paşa'nın ordusu, Suriye, Lübnan ve Filistin'de bozguna uğratılmış; Mehmet Ali Paşa, veraset yolu ile ahfadına da intikal edecek Mısır Valiliği ile yetinmek ve bağımsız kalkınma politikalarından vazgeçmek zorunda bırakılmıştır. 1870'li yıllara yaklaşıldığında Mısır ekonomisi ve sanayii, tüm Osmanlı ekonomisi gibi, yıkıma doğru ilerlemektedir. Ölçen, Osmanlı'nın trajik biçimde sonlanan tarihsel serüvenine 2006'da *Kendini Yok Eden Osmanlı*, *1535-1914* ile yeniden dönecektir.

***

Egemenliği altındaki halkların refahı Doğu-Batı ticaretine çok bağlı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI.-XVII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'i siyasal kontrol altına almak ve Akdeniz'de İtalyan, İspanyol ve Portekiz ticari rekabetini kırmak istemesinin nedenleri kolaylıkla anlaşılabilir. İmparatorluğun Fransa'ya 1528 ve 1535 tarihli ahitnamelerle tanıdığı ve daha sonraki yıllarda genişleterek yenilediği ticaret imtiyazları yanında, XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiltere ile gelişen ticaret ilişkileri de bu bağlamda mütalaa edilmelidir.[29]

Ancak, Ölçen'in (2008: Bölüm 1-2) açıkça ortaya koyduğu gibi, İmparatorluk söz konusu ticaretin kazançlarından tatminkâr bir pay elde edememiştir. Onun çarpıcı deyişi ile, "Akdeniz'de Osmanlı'nın savaş kadırgaları vardı; Batı'nın da ticaret gemileri" (Ölçen, 2008: 210). Osmanlı, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa karasında ilerlemek ve/veya orada tutunmak için ekonomik kaynaklarını tüketirken, denizden kuşatılmaktaydı.

Böylelikle, kapitalizmin bir "dünya sistemi" olarak biçimlendiği bu yüzyıllarda İmparatorluk, sömürgeler ve denizaşırı ticaretin kazanımları ile desteklenen sermaye birikimi fırsatlarından

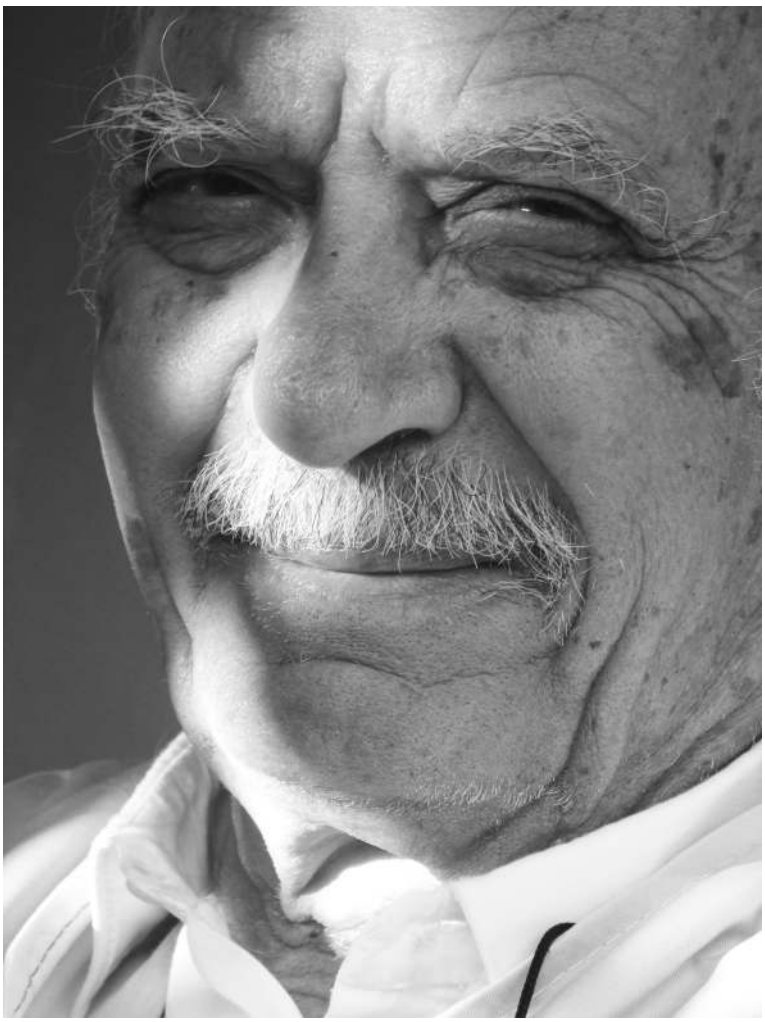
yoksun kalmıştır. Feodal düzende el koyduğu ekonomik artığı rüşvet ve yolsuzluğa alabildiğine açık bir merkezi yönetim altında verimli kullanamayan, üstelik parasal ve mali istikrarı koruyamayan Osmanlı için çöküş kaçınılmazlaşmıştır. Analitik veya olgusal bazı boşlukları olsa da bu anlatı, Ölçen'de (2008) tutarlı bir biçimde sergilenmektedir.

Ölçen (2008: Bölüm 3-4), incelemesini Osmanlı devletinin yok oluşunu hızlandıran XIX. yüzyıl dış borçlanması ve ona eşlik eden emperyalist sömürü ve denetim ilişkilerinin anlatımıyla sürdürür. Kitabın söz konusu bölümleri, Tanzimat dönemi ekonomik yönetimine ağır eleştiriler yönelten Ölçen'i (1992) ayrıntılandırır ve tamamlar. Ölçen, Osmanlı'nın çöküş sürecini anlatırken, başarısız ekonomik yönetimin ve aşırı dış borçlanmanın günümüz Türkiye'si için de ciddi sakıncalar yaratacağına işaret etmeden duramaz. Ona göre, "Osmanlı'nın tarihi, genç Cumhuriyet Türkiye(sine) yapışmamalı"dır.

Dördüncü Dönem

Çalışmalarının son dönemi olarak nitelediğimiz yıllarda, Ölçen, *Türkiye Sorunları* kitap dizisini çıkarır. Dizi, Şubat 1994 – Eylül 2018 arasında, son birkaç yıl hariç, her sayısı 64 sayfadan oluşmak üzere, düzenli olarak iki ayda bir çıkar ve toplamda 122 sayıya ulaşır.

Dizinin varlık sebebi, Ölçen'in TBMM'nin temel görevinin kendi çıkarını değil, ulusun yararını gözetmesi olduğu inancıdır;

TBMM'nin eski parlamenterlere uyguladığı ek ödemenin Anayasa Mahkemesi'nin yürürlükten kaldırma kararına rağmen türlü yöntemlerle sürdürülmesine ve hatta kapsamının kimi kurum ve kuruluş başkanlarını da dahil edecek şekilde genişletilmesine tepkidir. Yüksek mahkemenin kararını kendisi için bağlayıcı gören Ölçen, çareyi, bu iade etmesine de müsaade edilmeyen tutarı, kitap dizisinin yayın ve ulaşım giderlerini karşılayan bir araç olarak kullanmakta bulur ve böylelikle *Türkiye Sorunları* kitap dizisi doğmuş olur.

Adından da anlaşılacağı üzere, Ölçen, bu kitap dizisinde ekonomi, siyaset, tarih ve felsefe başta olmak üzere kültür, edebiyat, hukuk, felsefe, çevre, eğitim ve sağlıkta Türkiye'nin sorunlarına geniş bir yelpazede eğilir. Ölçen (1994-2018), kitap dizisinin ilk sayısında da belirttiği gibi "yeni dünya düzeninin küreselleşme, serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme türündeki araçlarına karşıt 'ulus devlet ve tam bağımsızlık' ekseninde çoğulcu, katılımcı ve eşitlikçi demokrasiyi özümseyerek ulusal çıkarları, uluslararası ilişkiler içinde korumanın ve geliştirmenin araçlarını ve seçeneklerini

yaratabilen toplumsal ve kamusal alan[lara]"[30] odaklanır.

Bunu yaparken de din kavramı, küreselleşme olgusu ve ekonomik özerklik meselesini siyasal alan içine çekecek uğraşlardan uzak durmaya çalışacağını belirtir. Dizinin ilk 10-15 yılında bu sözüne büyük ölçüde sadık kalan Ölçen, öyle sanıyoruz ki aynı konuları tekrar tekrar ele almasına sebep olacak konjonktürün ve özellikle son dönem aydınlarının yurtseverlikten uzak bulduğu pratiklerinin onda yarattığı düş kırıklığının[31] etkisi ile, özellikle 2010'lu yıllarda siyasi polemik niteliği yüksek ve üslubu sert yazılarla karşımıza çıkar.

Aynı dönemdeki bir diğer eseri ise *Türkiye Sorunları*'nda ele alınan pek çok meselenin çözümlemesine rehberlik eden *Kemalizmin Ekonomisi* (2000a)'dir. Bu bölümde, biz ilkin, bu kitabın ana temasını oluşturan Kemalizm'in ekonomi politiğinin Ölçen için anlamını sunacak, sonra da *Türkiye Sorunları* kitap dizisindeki yazılarından bir seçkiyi bu çerçevede ele alacağız.[32]

***

Ölçen'in *Kemalizmin Ekonomisi*'ni yazmaktaki temel amacı, Kemalist ekonomiyi geleceğin demokrat ve aydın kuşaklarına tanıtmaktır. Zira, ona göre, bu kuşakların laik ve cumhuriyetçi Türkiye'nin çağdaş koşullarına ulaşmasının tek yolu, Kemalizmin ekonomi politiğinin ilke ve yöntemlerine sıkı sıkıya bağlı olmalarıdır. (Ölçen, 2000a: 22). Bu yolun başlangıç noktası "Atatürkçülük" ve "Kemalizm" arasındaki farkı bilmektir. Ölçen'e göre, Atatürk'e hayran olmak, ona özlem ve gereksinim duymak, Kemalizm'in ne olup ne olmadığını anlamaya, irdelemeye, özümsemeye daha doğrusu onu ideolojik ve bilimsel bir temele dayandırmaya yetmez. Bu sebeple de, Atatürkçülük ve Kemalizm birbirinden ayrı ele alınmalıdır; ilki ne denli duygusal ise, ikincisi o denli nesneldir.[33]

Ölçen'e göre belirli bir düşünceler demetinin bir ideolojiye dönüşebilmesi için, onun belirli bir toplumsal katmanın çıkarlarını savunması gereklidir. Kadro Hareketi'nin 1930'ların başındaki yazılarından da anlaşılacağı üzere, o dönemde, Kemalizmin bir ideoloji olmasının kuramsal ve uygulamalı dokusu belirmiş ancak ona ideolojik içerik kazandıracak düşün düzeyi henüz yaratılamamıştı. Ölçen'e göre Kadro'cular her ne kadar Kemalizm'i bir ideoloji olarak ortaya koyma gereğini işaret etmiş olsalar da onların yapabildikleri özentisel bir istek olmaktan öteye gidememişti. Bunun gerçekleşmesi için aradan yılların geçmesi, "Türkiye'nin karşısına emek-sermaye çelişkisinin çıkması, sınıf ayrımının doğması, ya da etnik ve dinsel farklılaşmaların belirmesi ve keskinleşmesi, bu içsel çelişkiler karşısında Kemalizm'in çözüm olup olmayacağının gündeme girmiş olması gerekirdi." (Ölçen, 2000a: 60)

Türkiye'de, Ölçen'in sözünü ettiği bu çelişkilerin bir kısmının ilk kez belirmesi ve bir kısmının ise pekişmeye başlaması, 1950'lerdeki Demokrat Parti iktidarı ile kesişir ve 1970'lere gelindiğinde ete kemiğe bürünür. İşte bu yıllarda ve izleyen dönemde, bu yazıda yer vermediğimiz pek çok ve farklı olay örgülerinin neticesinde, Kemalizm, Ölçen'in zihninde kristalize olur.[34]

Ölçen'e göre Kemalizm, "ekonomik girişimlerin ve gelişmenin muhafızı ve müşevviki adalet ve adil yasalardır; bireysel ve kitlesel anlayış ve yaşayışı kendiliğinden [sezen] ve milli iktisadın ihtiyacını ona göre [belirleyen] kamusal yönetimdir; ulusal tasarrufu yaratan ve yatırıma dönüştüren planlı ekonomi siyasetidir; üretim araçlarına sahip, siyasal ve ekonomik tam bağımsız, halkçı ve laik, ulusalcı ve devletçi, cumhuriyetçi ve devrimci, içte ve dışta barıştan yana, kapitalizme ve emperyalizme karşı yoksul ülkeler birlikteliğinden yana ulus devletidir; bilimi gerçek yol gösterici kabul eden nesnel dünya koşullarında kendi kendisini yöneten ve geliştiren tam bağımsız ulusal bilinçtir" (Ölçen, 2000a: 56).

Bu tanımla yola çıkan Ölçen, *Kemalizmin Ekonomisi* kitabının takip eden bölümlerinde 1923 İzmir İktisat Kongresi, 1929 dünya ekonomik bunalımı çerçevesinde Kemalizm, planlı sanayileşme ve halkçı sol öğretiyi derinlemesine irdeleme işine girişir. Bu arada da CHP kadroları başta olmak üzere 1980 sonrasındaki siyasi yapılanmanın tüm aktörlerine ve dönemin bazı aydınlarına, sırası geldikçe, ağır eleştiriler yöneltmekten geri durmaz.

***

Türkiye Sorunları kitap dizisini bütün boyutları ile bu yazıda ele almamız imkânsız olduğundan, biz burada Ölçen'in 1994-2018 döneminde dile getirdiği pek çok çatışmadan[35] sadece bir tanesine ilişkin yazıları üzerinde duracağız: Devlet-özel sektör çatışması.

5 Nisan Kararları'nın hemen arkasından, 26 Nisan 1994 akşamı Başbakan Tansu Çiller, Halka Sesleniş söylevinde

> *"Sevgili vatandaşlarım, zaman zaman sabahlara kadar çalışarak, TBMM'den Özelleştirme Kanununu geçirdik… Özelleştirme ile yeni bir devrin kapısı açılmıştır. Bunun önemini anlatmak istiyorum. Özelleştirme, sadece bir ekonomik reform değildir. Siyasi bir reformdur. Çünkü, ülkede güç, el değiştirmektedir. Güç, devletten çıkıp halka yani size geçmektedir" diyordu.*

Ölçen (1994), banda aldığı metni deşifre ettiği yazısında başbakana soruyordu: "Hangi halka? Halk hangi varlığıyla KİT'lerde [Kamu İktisadi Teşekkülleri] pay sahibi olacak ve pay sahibi olsa da güç denilen şeyi nasıl elde edecek?" Ölçen, aslında başbakanın konuşmasındaki olgusal boşluklara dikkat çekiyordu. Bu meselenin önemini iki yıl sonraki bir yazısında şöyle ifade edecekti: "Türkiye'nin ekonomik sorunlarının önünde yer alan daha önemli bir konu, sorunları yansız bir gözle, bilimselliğin ışığında ele almayışımız ve akla kara arasında başka renk tonlarının da bulunacağını kabul etmeyişimiz olsa gerek. Ekonomide bunun en çarpıcı örneğini devletçilikle özel sektörcülük arasındaki dengeyi kuramamış olmakta görüyoruz" (Ölçen, 1996b).

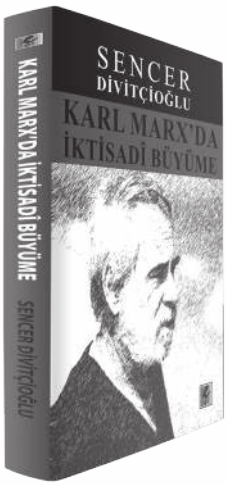
Bu sebeple de Ölçen, devlet-özel sektör çatışmasına odaklandığı yazılarında bir yandan tarihsel bir perspektifte bu çatışmanın Türkiye'deki gelişimini sunarken; bir yandan da 1990'lardaki durumun çelişkili öğelerini çeşitli veri kaynaklarına dayanarak ortaya koyar ve çözüm önerileri sunar.

Ölçen (2000b), Kemalist devrimlerin özündeki kamu girişimciliğini devletçilik ilkesi ile eş tutmanın doğru olmadığını savunur. Kamu girişimciliği, cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik koşullar, ya da 1929 Büyük Buhranı'nın yarattığı bir mecburi istikamet de değildir. Ölçen'e göre, kamu girişimleri, ekonominin toplumsal yarar ve verimlilik ölçütünde yapılandırıldığı bir sistemde, kaynakların devinime geçirilmesinin sağlayıcısı ve optimum kullanımının garantörü konumundadır. Ülkenin en kısa zamanda gönence ve bayındırlığa kavuşmasının yolu, kamu ve özel sektörün birlikte ekonomik girişimde bulunmasıdır. İşte bu karma ekonomide özel girişimler kârıençoklaştırma, kamu girişimleri ise kamu yararını gözeterek maliyeti enazlaştırma amacındadır.

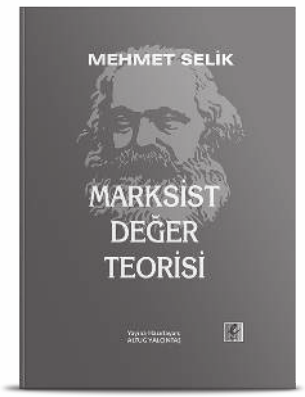
Ne var ki, kamu girişimciliği, 1950'li yıllarda bu amaçlardan sapacak, düşük istihdam sorunu sebebi ile KİT'lerde gizli işsizlik doğacak ve bugün olduğu gibi yönetim kurullarına konunun uzmanlarından çok siyasi partilerin tercihlerinin koruyuculuğunu üstlenecek bireyler seçilecekti. Zamanla sistem hantallaşacak, verimlilik ölçütü göz ardı edilecek, teknolojik yenilikler izlenmez ve uygulanmaz olacak, KİT'lere yönelik transfer harcamaları ortadan kalkacak, işletme sermayesi bile özel bankalardan kredi yoluyla sağlanan KİT'lerin kârları faiz ödemeleri ile eritilecekti. Özellikle 1980 sonrasında, özel sektöre yatırım alanları açmak düşüncesi ile kamu girişimlerinin toplam sabit sermaye yatırımları içinde payı gittikçe kısıtlanacak; ancak kamu sektöründen boşalan alan sermayesi yetersiz, risk almakta çekingen, teknoloji transferinde deneyimsiz bir özel sektör tarafından uzun yıllar doldurulamayacaktı.

Ölçen (1998)'e göre bu ortam, kimi egemen güçlere, özelleştirmeyi ekonomiyi esenliğe kavuşturacak, verimliliğin artmasını sağlayacak sihirli bir yol olarak sunma fırsatı vermiştir. Bu süreçte, kamu girişimciliğinin devlet tarafından yozlaştırıldığı gerçeği örtbas edilmiş; kamu işletmelerinin kendi doğalarındaki aksaklıklar sebebi ile hantal, verimsiz ve çağdaş teknolojiden uzak oldukları savı kabul görmüştür. Hatta öyle ki, özelleştirme ekonomideki darboğazın aşılması ve kaynak yetersizliğine çare olacağı algısı ile belli düzeyde gerçekleşmesi gereken makroekonomik hedefler arasında dahi yer bulmuştur. Ölçen'e göre bu da yetmemiş,

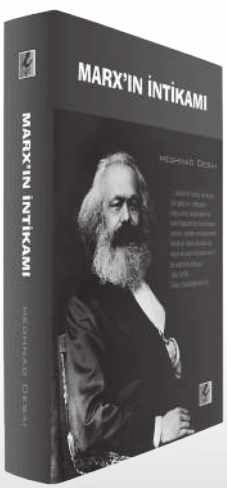
Karl Marx'da İktisadi Büyüme
Sencer Divitçioğlu

Marxsist Değer Teorisi
Mehmet Selik

Marx'ın İntikamı
Meghnad Desai

Marksist İktisat Teorisi
Meghnad Desai

Ticaret, özgürlükle birlikte geldiğine göre nasıl oldu da, istedikleri gibi davranma özgürlüğüne sahip olan işçiler kendilerini ücretli emekçiler olarak teslim ettiler?
Marx'ın İntikamı, Meghnad Desai

devletçiliğin tersi olan serbest piyasa ekonomisi mekanizması içine yerleştirilen özelleştirme kavramı, 1990'lardan sonraki yeni ideolojik bölünmelerin göstergesi haline gelmiştir.

Ölçen, *Türkiye Sorunları* kitap dizisinde, Türkiye'nin 1990'larda içine girdiği özelleştirme furyasında, devletin özelleşirken özel sektörün devletleştiğini gözlemler. Ona göre devlet gerektiğinde zarar etmeyi kabul ederek ve içine sindirerek, temel mal ve hizmetler alanında etkin rol üstlenmelidir. Dizginlenemeyen serbest piyasa ekonomisi ile beraber gelecek olan kitlesel yoksulluğa karşı karma ekonomi kuramının güncellenerek bugüne uyarlanması gereğini sezinleyen Ölçen, KİT'lerin "devlet kapitalizmine dönüşen gösteriş düşkünlüğü ve savurganlığı ve halka sırtını dönerek, yaşlanan ve hantallaşan bürokrasisini" savunmaz (Ölçen, 1999). Ekonomik girişimlerde karar sahibi sadece bürokrasi olduğu sürece, bir başka deyişle emekçi kadrolar karar süreçlerine dahil edilmedikçe, KİT'ler siyasal iktidarların arpalığına dönüşmekten kurtulamayacaktır.

Ölçen'in aynı yıllarda özel sektörün devletleşmesine ilişkin tespitleri de çarpıcıdır. Ona göre, Türkiye, 1980'lerden sonra serbest piyasa ekonomisini de yozlaştırmayı başarmıştır. İflas eden bankalar ve özel girişimler devlet himayesine alınmış, özel sektöre teşvik adı altında kaynak aktarımları yapılmış; kısacası rekabetten hoşlanmayan, devlete sırtını dayayan ve devletin koruyuculuğu altında bir özel sektör yaratılmıştır.

Ölçen'in bu çarpıklıklara çözüm arayışının ana sorusu "Nasıl bir ekonomi girişimciliği?" olmuştur ve Ölçen'e (2000b) göre bu soru, "Nasıl bir karma ekonomi?" sorusuna özdeştir. Ölçen'in kamu girişimciliği konusundaki çözümlemelerinin başlangıç noktası, devletin olası risklere karşı bireyleri, toplumu ve yöreleri koruyan önlemleri alma görevidir. O sebeple de sağlık, eğitim, ulaştırma, haberleşme ve enerji sektörleri devletin ilgi alanı olmalıdır. Bu sektörler, kâr ölçütüne bırakıldığında ne bölgeler arası adalet ne de siyasal ve ekonomik tam bağımsızlık sağlanabilecektir.[36]

Eğer Türkiye'de serbest piyasa ekonomisi zorunlu ise, Ölçen (2000b), o piyasada tekelleşmenin önlenmesi ve tam rekabet koşullarının sağlanması gereğine vurgu yapar. Uluslararası platformlarda rekabet etmesi istenen özel girişimcilik, önce yurtiçi rekabete hazır olmalıdır. Devlet himayesinde özel girişimcilik devri kapanmalıdır. Kâr eden özel girişimler sermayelerini ve üretim kapasitelerini artırırken emeğin sömürülmesini önleyen yasalara razı olmalı ve zarar edenler piyasayı terk etmelidir. Üretim, ticaret, bankacılık, medya faaliyetlerinin tümünün bir firma çatısı altında toplanmasına ve siyasal gücü etkilemesine müsaade edilmemelidir. Dahası, özel girişimciliği özendiren teşvik tedbirleri kaldırılmalı ve teşvikler teknoloji üretimine yönelmelidir.

Ölçen'e göre devlet-özel sektör çatışmasının çözümü karma ekonomidir. Tam da o sebeple kamusal girişimcilik, ulus devletinin alt yapısıdır. Ulus devleti, *Türkiye Sorunları* kitap dizisinin neredeyse tüm öğelerinde en belirgin unsurlardan biridir. Ölçen'in güler yüzlü emperyalizm adını verdiği küreselleşme, bir yanda gelişmekte olan ülkelerde ulus devletine karşıtlığını kabul ettirmeye çalışırken, diğer yanda gelişmiş ülkelerde ulus devletinin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu düzende ise, sermaye kitleselleşmiş, medyayı kuşatmış ve ulusal gelişme hedeflerinin kısıtlayıcısı haline gelmiştir.

Bitirirken

Bu yazımızla Dr. Ali Nejat Ölçen'in belli başlı eserlerini gözden geçirmeyi ve *İktisat ve Toplum* okurlarına tanıtmayı amaçladık. Ölçen'in araştırmacı yazarlık serüveni, kişisel ve mesleki hayatındaki kritik dönemeçlerde yön değiştirmiş, 1960-73 dönemindeki nicel iktisat ve ekonometri odaklı çalışmalardan siyasal iktisat, siyaset ve toplumsal tarih incelemelerine kaymıştır. Böyle geniş bir spektrumda ürün vermeyi seçerek, uzmanlaşmanın uzağında kalan bir araştırmacı yazarın (Ölçen gibi çalışkan ve titiz de olsa), ara sıra analitik zaaflardan kaçınamaması doğaldır. Bu tür zaaflar, Ölçen'in çalışmalarının değerini azaltmaz. Ölçen'in genç araştırmacılara örnek olacak erdemlerinin başında entelektüel dürüstlüğü

gelir. Yakınları, onun özel söyleşilerinde "Gerçeğin, doğrunun yanında, içinde, arkasında; yanlışın, art niyetin ise karşısında olacağız" dediğini anımsarlar. Hayatı boyunca da, söylediği bu sözlere uygun davranmaya çaba harcadığı, tereddütsüz söylenebilir.

Aydınlanma geleneğine ve Cumhuriyet ilkelerine kararlılıkla sahip çıkan bir yurtsever olarak Ölçen, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal gelişmesi ile ilgili önermeler geliştirirken, 1960'lı yıllardan bu yana, Türkiye'nin dünya ekonomisine eklemlenme biçimlerindeki değişmelerin ne gibi fırsatlar ve kısıtlar getirdiğini de sorgulamıştır. Türkiye Sorunları kitap dizisinin internet sitesinde[37] yazdığı giriş yazısında XXI. yüzyıla ilişkin şu beklentileri yer alır:

"Neo-liberalizm adı altında yürürlüğe konan tekelci sermayenin uluslararası kitleselleşmesi, yakın bir gelecekte, neo-sosyalizmin doğuşuna yol açabilir. Öyle sanıyoruz ki, 21. yüzyılın ortalarına doğru doğacağının görüntüleri ortaya çıkmakta olan neo-sosyalizmin temel ilkelerinden biri **sermaye-emek** arasındaki çelişkiyi değil **sermaye-ulus** çelişkisini çözmeyi amaçlayacaktır. Marksizm'de, 20. yüzyılın ortalarına kadar geçerliliğini koruyan 'sermayenin kârı ve kârın sermayeyi çoğaltacağı' kuramı, 21. yüzyılda biçim ve öz değiştirerek, sermayenin teknolojiyi teknolojinin sermayeyi çoğaltacağı sürecine dönüşecektir. Kötü olanı şu ki, teknolojik üstünlük neo-emperyalizmin aracı olarak kullanılmaktadır. Yoksullaşan ve gelişmekteyken gerileyen ülkeler, terör ile buna çare bulamayacakları için, bunun panzehri neo-sosyalizm olacaktır. Marksizm'de sermayenin sömürüsüne karşı tüm emekçilerin birleşmesi kuramına özdeş, teknolojik emperyalizme karşıt, tüm yoksullaşan ülkeler birleşmelidir kuramı doğmalıdır. Dünya barışı ancak böyle sağlanabilir."

Ölçen'in bu saptamaların gerçekçiliğini bizlere zaman gösterecektir.

Kaynakça

Acar, A. (2012). "12 Mart Döneminde Muhalif Bir Dergi: Ortam", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 42.

Akçay, Ü. (2007), Kapitalizmi Planlamak: Türkiye'de Planlama Deneyimi ve DPT'nin Dönüşümü, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Akşin, S. (2007), Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alt, F. (1935), "Industrielle Standortfragen". Zeitschrift für Nationalökonomie, 6, 85-97.

Arolat, O. S. (2016), "Ali Nejat Ölçen'in Siyasetçilik Anıları", İktisat ve Toplum, 6(68), 54-58.

Atılgan, G. (2008), Kemalizm ve Marksizm arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi, İstanbul: Yordam Kitap.

Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü (BTHAE) (der.) (1975), Halka Açık Anonim Ortaklıklar ve Halk Sektörü, Ankara: Sevinç Matbaası.

Celasun, M., Çınar, C. ve Ölçen, N. (1966). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İçin Bir Model Teklifi, Ankara: DPT Müsteşarlığı, çoğ., 50 s.+Ekler.

Chenery, H.B. ve Bruno, M. (1962), "Development Alternatives in an Open Economy: The Case of Israel", The Economic Journal, 72 (285), 79-103.

Cumhuriyet Halk Partisi (1973), Ak Günlere / CHP 1973 Seçim Bildirgesi, Ankara: CHP.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1983), Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No. ÖİK 300 / DPT 1920, Ankara: DPT.

DPT (1965), İkinci Beş Yıllık Plan İçin Hazırlıklar (9): Makro Model, Ankara: DPT (Uzun Vadeli Planlar Şb.), çoğ., 19 s.+Ek.

Epstein, R. J. (1987), A History of Econometrics, Amsterdam: North Holland.

Ergin, M. (der.) (1973), Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri / Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.

Ergin, M. vd. (1986), "Milli Mutabakatlar", Türk Kültürü, Sayı 279 (Temmuz)

Gürdoğan, B. (1959), "İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16(1), 91-106.

Güvenç, B. vd. (1991), Dosya / Türk-İslam Sentezi, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Hendry, D. F. ve Morgan, M. S. (der.) (1997), The Foundations of Econometric Analysis. New York: Cambridge University Press.

İlkin, S. ve İnanç, E. (der.) (1968), Planning in Turkey: Selected

Papers, Ankara: METU Press.

İstanbul Bilgi Üniversitesi (2003), Planlı Kalkınma Serüveni: 1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kadıoğlu, A. S. (2020), "Türk-İslam Sentezi'nin Oluşum ve Gelişim Süreci", Opus, 16(27), 813-34 (DOI: 1026466/opus.699138).

Kansu, G. (2004), Planlı Yıllar (Anılarla DPT'nin Öyküsü), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

Keyder, Ç. (1987), State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development, London: Verso.

Kongar, E. (2018), "Ekonomi Bölümü için Anılar", A. Akkoyunlu-Wigley, M.A. Attar, H. Mıhçı ve H. Özel (der.) 50. Yılında Hacettepe İktisat içinde, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Köksal, A. (2021), "Ali Nejat Ölçen: Atatürk'ün Cumhuriyeti Emanet Ettiği Gençlikten, Uygarlık Yolunda Geleceğe Uzanan Yiğit Bir Arkadaş İçin Ağıt", çoğ., 5 s.

Lösch, A. (1944), Die Raumliche Ordnung der Wirtschaft (yeni ikinci basım), Jena: Fischer.

Mahmutoğlu, M.E. (2009), "Ataol Behramoğlu'na Mektup", Türkiye Sorunları, 16(75).

Menges, G. (1961), Ökonometrie, Wiesbaden: Gabler Verlag.

Morgan, M. S. (1990), The History of Econometric Ideas. New York: Cambridge University Press.

Ölçen, A. N. (2018a), "Planlı Ekonomiye Giriş, Planlı Ekonomiden Çıkış", İktisat ve Toplum, 8 (96), 43-50.

_____ (2018b), "Planlı Ekonomiye Giriş, Planlı Ekonomiden Çıkış", Sunum Metni (22 Mart 2018), TED Üniversitesi.

_____ (2018c), "DPT'yi bir de Ali Nejat Ölçen'den Dinleyin", İktisat ve Toplum, 8(96), 53-7.

_____ (2018d), "Hacettepe Üniversitesi'nde İktisat Bölümünün Kuruluşu", A. Akkoyunlu-Wigley, M.A. Attar, H. Mıhçı ve H. Özel (der.) 50. Yılında Hacettepe İktisat içinde, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

_____ (2016), Köklerinden Koparılan CHP / Belgeler – Kanıtlar – Kanılar, Ankara: TŞOF Trafik Matbaacılık.

_____ (2015), CHP'de Cahit Kayra ve Marjinal Siyaset Teorileri / Eleştiriler, Ankara: byy.

_____ (2008), Kendini Yok Eden Osmanlı, 1535-1914, Ankara: İmaj Yayınevi (İkinci Baskı).

_____ (2000a), Kemalizmin Ekonomisi, Ankara: Güldiken Yayınları.

_____ (2000b), "Ulus Devlet ve KİT'lerin Karşıtı: Güler Yüzlü Emperyalizm", Türkiye Sorunları, 7(35).

_____ (1999), "Eğik Düzlemde Siyaset ve Ekonomi", Türkiye Sorunları, 6(27).

_____ (1998), "Özelleştirme Çaprazı", Türkiye Sorunları, 5(23).

_____ (1996a), Devlet Yokuşu, Ankara: Doruk Yayıncılık.

_____ (1996b), "TRT-INT'de Ekonomik Durum üzerine A.N. Ölçen ile Söyleşi", Türkiye Sorunları, 3(13).

_____ (1995), Ecevit Çemberinde Politika-Politika Çemberinde Ecevit, Ankara: Ümit Yayıncılık.

_____ (1994), "Özelleştirme ya da Devletin Özelleşmesi", Türkiye Sorunları, 1(7).

_____ (1992), Karl Marx ve İngiliz Emperyalizmi: XIX Yüzyıl Çin'de ve Osmanlı'da İngiliz Emperyalizminin İki Yüzü, Ankara: Ekin Yayınları.

_____ (1991), İslam'da Karanlığın Başlangıcı ve Türk-İslam Sentezi, Ankara: Ekin Yayınları.

_____ (1982), Osmanlı Meclis-i Mebusanında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, Ankara: AYÇA Yayın Üretim Kooperatifi.

_____ (1979), Nüfus Sorunu ve Toplum Sağlığının Ekonomik Analizi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

_____ (1977), Faşizm Millet Meclisi'nde Yargılanıyor, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.

_____ (1976), Demokratik Sosyalizme Giriş, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

_____ (1974), Halk Sektörü, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

_____ (1970a), "Turizm Sektörünün Kalkınmamıza Etkisi", DPT Dokümantasyon Servisi (3.30.7 ÖLÇ) (Mart), çoğ., 25 s.

_____ (1970b), Ekonometriye Giriş, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

_____ (1969), Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu, Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları.

_____ (1968), "Keban Barajı'nın Doğurduğu İskân Sorunu", DPT Dokümantasyon Servisi (3.30.5.1.1 ÖLÇ) (Ocak), çoğ., 11 s.

_____ (1966a), Akselerasyon Prensibi ve Türkiye'nin Makro-ekonomik Hedefleri, Ankara:

Ayyıldız Matbaası.

_____ (1966b), "Sanayi Bölgeleri Seçiminde Kriterler", 8'inci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansı'na sunulan bildiri, İskân ve Şehircilik Derneği Yayını No: 3, Ankara: Sevinç Matbaası.

_____ (1965), "Das Kostenminimizierungsprinzip in der Standortlehre - Ein Alternatives Optimalkriterium für die Unternehmung im Raum", Weltwirtschaftliches Archiv, 94(2), 262-85.

_____ (1964), Türkiye'de Plan Sonrası İktisadi Durgunluk ve Sebepleri, Ankara.

_____ (1962), "Makro-model Hakkında", DPT Dokümantasyon Servisi (3. 1. 2 ÖLÇ) (Ocak), çoğ., 10 s.

_____ (1961a), "Kritik Sektör Çalışmaları, I / Şeker Endüstrisi", DPT Dokümantasyon Servisi (3. 3. 3. 1. 5) (Mart), çoğ., 52 s.+Ekler.

_____ (1961b), "Türkiye Çimento Endüstrisi", DPT Dokümantasyon Servisi (3. 3. 3. 10) (Aralık), çoğ., 39 s. + Ekler.

_____ (1958), Yapı Acısı, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Ölçen, A. N. ve Ölçen, M. (1991), Özürlüler Hukuku / Almanya'da Özürlülerin Üretken Dünyası, İstanbul: Ajans Türk Matbaacılık.

Ölçen, M. A. (1994), Vetluga Irmağı: Çarlık Rusyasında bir Türk Savaş Tutsağının Anıları, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Qın, D. (2013), A History of Econometrics: The Reformation from the 1970s. New York: Oxford University Press.

Qın, D. (1993), The Formation of Econometrics: A Historical Perspective. New York: Oxford University Press.

Samuelson, P.A. (1939), "A Synthesis of the Principle of Acceleration and Multiplier", Journal of Political Economy, 47(6), 186-97.

Timuroğlu, V. (1991), Türk-İslam Sentezi, Ankara: Başak Yayınları.

Tokgöz, E. (2018), "H. Ü. İktisat Bölümü'nün Sancılı Kuruluş Yılları: 1968-1988", A. Akkoyunlu-Wigley, M.A. Attar, H. Mıhçı ve H. Özel (der.) 50. Yılında Hacettepe İktisat içinde, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Tunçay, M. (1995), "Siyasal Tarih (1908,1923)", S. Akşin (der.) Türkiye Tarihi 4 / Çağdaş Türkiye, 1908-1980 içinde, İstanbul: Cem Yayınevi.

Türkcan, E. (yayına haz.) (2010), Attila Sönmez'e Armağan: Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü, 1960-1980, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Uygur, E. (1990), Policy, Productivity, Growth and Employment in Turkey 1960-89 and the Prospects for the 1990s (first draft), çoğ., 46 s.+Appendix.

Son Notlar

1. Yazarlar, sağladıkları bilgi ve belge desteği için Prof. Erdinç Tokgöz (HÜ, E.), Sn. Neslihan Kayabay (Strateji ve Bütçe Başkanlığı Kütüphane Md.), Sn. Can Armutçu'ya (Strateji ve Bütçe Başkanlığı Uzmanı) ve yazıda kullanılan fotoğraflar için arşivlerini açan Ölçen ve Zarakolu ailelerine içtenlikle teşekkür ederler. Kaçınamadıkları olgusal yanlışlıkların sorumluluğu yazarlara aittir.
2. Bu reislik, 1954'te Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü adıyla yeniden yapılandırılmıştır.
3. Ölçen'in görev değişiminde, Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in rolü, Ölçen (2018b) tarafından, TED Üniversitesi'nde 22 Mart 2018'de gerçekleşen seminerde paylaşılmıştır.
4. DPT'nin 1960'lı yıllarda karşılaştığı veri yetersizliği sorununun ağırlığını kavramak için, örgüt başdanışmanı Prof. Jan Tinbergen başkanlığında yapılan danışma toplantılarının incelenmesi yararlıdır (bkz. Türkcan, 2010:2. Bölüm, EK 14). Bu sorunu aşabilmek üzere, DPT uzmanları zaman zaman (İngilizce'de, şaka yollu, "guesstimates" denilen) kaba tahminlere başvurmak zorunda kalmışlardır. Günümüz Türkiye'sinde üretilen bazı istatistiklere yönelik eleştiriler, geçen yarım yüzyılı aşkın sürede aldığımız mesafenin yeterli olmadığını düşündürüyor.
5. Doğal olarak, bu çalışma tarzı sadece örgüt içi yardımlaşma ve dayanışmayı değil, bireysel ve eğitsel farklılaşmalar ile rekabet güdülerinden kaynaklanan gerilimleri de harekete geçirmiştir. Devlet Yokuşu'nda çeşitli örneklerine yer verilen bu gerilimlerin bazılarını Kansu (2004: Bölüm 2-4) daha serinkanlı bir dille anlatır ve sorunların bir yandan DPT uzmanlarının sorumluluk duyguları, diğer yandan da DPT üst yönetiminin basireti ile aşıldığı izlenimini verir.
6. Ölçen'in 1962-3'de Almanya'daki Kiel İktisat Enstitüsü'ne eğitim için gönderilmesi, bu anlayışın örneklerinden biridir.
7. DPT'nin 1960'lı ve 1970'li yılları için başvurulabilecek kaynaklar arasında İlkin ve İnanç (1967), İstanbul Bilgi Üniversitesi (2003), Kansu (2004), Akçay (2007) ve Türkcan (2010) zikredilebilir. Tarih Vakfı'nın 2010'da tamamladığı DPT Tarihi ise, bu araştırma projesini fonlayan DPT yönetiminin çekinceleri dolayısıyla

maalesef basılamamış ve kullanıma açık olmamak üzere kuruluş arşivine kaldırılmıştır.

8. Burada Ölçen'in ilk iki beş yıllık plan, yıllık programlar ve uygulama raporlarına yaptığı redaksiyon katkılarına, ya da bu tür çalışmalarda içerilmiş matematiksel egzersizlerine değinmeyeceğiz.

9. Ölçen'in Kiel'deki eğitimi sırasında ele aldığı bu çalışması ile yer seçimi kuramına öncü katkılar getirmiş Alman iktisatçıları Alt (1935) ve Lösch (1944)'ü yanlışlamaktan için için haz duyduğu sezilmektedir. Ölçen, söz konusu çalışmadaki temel fikri Ankara'da 1966'da düzenlenen Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları'nda da yinelemiştir (Ölçen,1966b).

10. Ölçen'in anılarında şeker araştırmasının DPT Başdanışmanı Jan Tinbergen'ce beğenildiği, Tinbergen'in Ölçen'e matematiksel iktisat alanındaki çalışmalarını geliştirmesini salık verdiği kaydedilmektedir (Ölçen, 1996a: 20-2). Aynı anılardan anlaşıldığı gibi, Tinbergen, Ölçen'in Kiel'deki eğitimine aracılık etmiştir. Çimento araştırmasına Ölçen'in verdiği atıflar ise, çalışmaya DPT uzmanlarından Yücel Yener'in de katıldığını göstermektedir; bu çalışma DPT arşivlerinde Ölçen adına kayıtlıdır. Ölçen'in (anonim) taş-toprak sanayii incelemesine (DPT, 1962) de katkıda bulunduğunu düşünüyoruz.

11. Model önerisinin ikinci bölümündeki şu satırlar, ilk plancı kuşağının DPT'de o yıllarda hâlâ yaşayan kollektif sorumluluk anlayışını yansıtır: "…Plan… bütün parçaları ayrı ayrı imal edilip sonra monte edilen bir mekanik istihsal unsuru değildir… Planın her safhasında müstakilen çalışanların diğer safhadaki bulgular hakkında teferruatlı bilgi sahibi olması lüzumludur. (DPT'de) bilgi alışverişi koordine edilmelidir. Bunun aksaması görüş farklılıklarının çözümlenmesinde güçlük yaratabilir."

12. Ölçen (1968) bu ürünlerden biridir.

13. Anı niteliğindeki pek çok yazısında Hacettepe yıllarından söz ederken kullandığı heyecanlı ve iyimser ton, bizde akademik ortamda geçirdiği zamanları özlemle hatırladığı izlenimini uyandırmıştır. Ekonometri dersi öğrencileri arasında Ekonomi Bölümü'nün kurucu kadrosundaki asistanlar ve bazı öğretim üyeleri de vardır. Bu süreçte, Ölçen'den ders vermeye devam edebilmesi için ekonomi dersleri alması istenir ve bu derslerde öğrencilerinin sınıf arkadaşı olur (bkz. Ölçen, 2018d: 98-100). Ölçen ve kurucu kadrodaki diğer isimler, Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nün ilk yıllarında birbirlerinin aynı anda hem meslektaşı, hem öğrencisi, hem öğretmeni olarak canla başla çalışırlar.

14. Bu bilgiye hem kendi anıları (Ölçen, 1995: 11), hem de derginin o dönemki yazı işleri müdürü Osman Arolat'ın yazılı tanıklığı (Arolat, 2016: 68) vasıtası ile ulaşılmıştır.

15. Bu konuya meraklı okuyucular, Epstein (1987), Morgan (1990), Qin (1993, 2013) ve Hendry ve Morgan'ın (1997) eserlerine başvurabilir.

16. DPT'nin kuruluş yıllarında kuruma danışman olarak hizmet veren Jan Tinbergen ve Ali Nejat Ölçen arasındaki hukuk, 10 No.lu dipnotta belirtilmiştir.

17. Bu doktora, Enstitü tarihinde İbrahim Tanyeri'nden sonra alınan ikinci doktoradır. Tezin önsözünde, Ölçen, Mithat Çoruh, Osman Okyar ve Necdet Serin'den oluşan kuruldan söz eder ve Mithat Çoruh'a o güne değin farkında olmadığı bir alana adım atmasını sağladığı için teşekkürlerini sunar (Ölçen, 1979: 5-6). Ölçen'in doktor unvanını alması 1978 yılında olsa da, tez çalışmalarının başlangıcı Hacettepe yıllarına denk geldiğinden dolayı, bu eser, yazarlar tarafından birinci dönem içinde ele alınmıştır.

18. Ölçen'in doktora tezinde verilerinden faydalandığı Etimesgut Deneyi, Türkiye'de toplum hekimliği konusunun sistematik olarak ilk kez ortaya çıktığı 1960'lı yıllarda atılmış adımlardan biridir: "Demografi ve Halk Sağlığı disiplinlerinin ortak sorun alanlarını saptayan Prof. Dr. Nusret H. Fişek, doğumlarla ölümler hakkında sağlıklı veri toplanmasının önemine dikkat çekmiştir. Nüfus planlamasının etkin bir biçimde uygulanması için toplumun ikna edilmesi gerektiğinin bilincinde olan Dr. Fişek, bunu gerçekleştirmek üzere planlamacıların da içinde olduğu bir çalışma grubu oluşturarak kapsamlı bir kampanya başlatmış; gazetelere onlarca yazı yazmış ve konuyla ilgili din yetkililerinin desteğini almıştır. Bununla birlikte, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, konuyla ilgili gerçekçi veri üretmekte giderek yetersiz kalmıştır. Bunu gören Prof. Dr. Nusret H. Fişek, 1967 yılında[n itibaren] Hacettepe Üniversitesi'nde [kurucusu olduğu] "Nüfus Etüdleri Enstitüsü"nde beş yıl boyunca müdürlük yapmıştır." https://nusret.fisek.org.tr/ozgecmisi/

19. Bu çevrimde GSYH ve kişi başına GSYH'nın yıllık ortalama artış hızları, sırasıyla %6.1 ve %3.2; tarımsal ve sınai katma değerin artış hızları ise sırasıyla %2.8 ve % 9.4 düzeyindeydi; sınai hasılanın GSYH'daki payı % 7'den %23'e yükselmiş; tasarruf / GYSH ve yatırım / GSYH oranları ise, dokuz yılda yaklaşık 6 puan artmıştı (Uygur, 1990: Appendix).

20. Ölçen'e (1974:13) göre, kamu sektöründe de ekonomik etkinliği sağlamak üzere maliyetin en aza indirilmesi ilkesinin benimsenmesi söz konusudur; ama bu sektörde geniş bir yer tutan KİT'te bu ilkeye ek olarak sosyal amaçları kollamak mümkün olamamaktadır. Halk sektörü ile kamu sektörü, bu bağlamda farklılaşır.

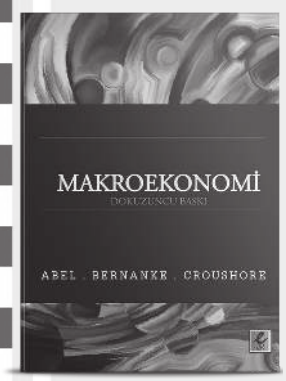
MAKROEKONOMİ
N. Gregory Mankiw

Gregory Mankiw'in *Makroekonomi* kitabı, tüm dünyada ders kitabı olarak geniş kabul görmüştür. Kitap bugüne kadar altı baskı yaparken başta Almanca, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Çince, Rusça, Japonca ve Portekizce olmak üzere 16 dile çevrilmiştir. Elinizde tuttuğunuz Türkçe çeviri de altıncı baskıdan yapılmıştır. Mankiw'in *Makroekonomi* kitabını bu kadar önemli kılan nokta, kitabın öğrenci ve öğretici dostu olmasıdır. Kitap, makroekonomideki son gelişmeleri teorik olarak anlatırken ekonomideki gerçekleşmelere ilişkin verdiği örneklerle de teorik bilginin ayakları üzerine basmasını sağlamaktadır.

Kitapta konular anlatıldıktan sonra her bölümün sonuna özet, anahtar kelimeler ile problemler ve uygulama soruları koyulmuştur. Öğrenciler, bu sorulara yanıt vererek bilgilerini pekiştirebilirler.

MAKROEKONOMİ
Abel, Bernanke, Croushore

Öğrenciler artık makroekonomik sorunların çözümlerini ve buna yönelik alternatif iktisat politikalarını da merak eder hale geldi.

Abel, Bernanke ve Croushore'un birlikte yazdıkları bu kitap, makroekonomiye bu çerçevede yaklaşıyor. Yazarlardan Ben S. Bernanke, kriz döneminde ABD Merkez Bankası'nın (FED) başkanıydı. Dolasıyla, büyük bir krizi idare eden kişi olarak, krize yönelik alınan makroekonomi politikalarını küresel ekonomi ölçeğinde yönetti. Kitapta bu deneyimi de bulacaksınız.

MAKRO İKTİSAT VE YENİ MAKRO İKTİSAT
Bernhard Felderer-Stefan Homburg

Kitabın, özellikle son çeyrek yüzyılda giderek daha fazla birbirine benzeyen ve yeknesaklaşan "standart" ders kitaplarından en önemli farkı, sorunları konular temelinde ve tek bir doktrinin uzantısı olarak değil, belli başlı tüm iktisat doktrinleri (yaklaşımları) çerçevesinde ele almasıdır. Bu kitap, temel makro iktisadi teorileri tarihsel çıkış sırasına göre tartışmayı; bunları temellendirmeyi ve eleştirmeyi ve son olarak karşılaştırmalı olarak farklarını ortaya koymayı amaçlamakta ve bunu başarıyla yapmaktadır.

MODERN MAKROEKONOMİ TEMELLERİ, GELİŞİMİ VE BUGÜNÜ

Brian Snowdon-Howard R. Vane

Bu eser, yaşadığımız ekonomik düzenin açıklanmasında temel alınan ana akım iktisat okullarını karşılaştırmalı ve derinlikli bir şekilde analiz ederek günümüzdeki makroekonomik yapının temel yapı taşlarını sunmaktadır.

Dünyada pek çok üniversitede lisans ve lisansüstü eğitimde ders kitabı olarak okutulan *Modern Makroekonomi*, aynı zamanda araştırmacılar için de temel bir eser niteliğindedir.

SORULARLA MAKRO İKTİSAT KPSS A KAMU KURUM SINAVLARI BANKA SINAVLARI

Hakan Yetkiner

Sorularla Makro İktisat kitabı, orta düzey makro iktisadı öğrenmek isteyen herkes için bir başvuru kitabı niteliğindedir. İdari bilimlerde okuyan ve ikinci sınıf makroekonomi dersi alan tüm öğrenciler için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir. İktisat bölümünde yüksek lisans yapmak isteyen ve/veya araştırma görevlisi olmak isteyen tüm öğrencilerin bu kitabı mutlaka çalışması gerekir. Doktora ve meslek sınavlarına hazırlanan iktisadi ve idari bilimler öğrencileri için de bu kitap, mutlaka yanlarında bulundurmak isteyecekleri bir kaynaktır.

FİYAT MEKANİZMASI VE MAKROEKONOMİK DENGESİZLİKLER

Yılmaz Akyüz

Piyasalarda dengesizliğin olağan dışı ya da geçici bir durum olmadığını ortaya koyuyor. Piyasa ekonomisinde miktar sinyallerinin, en az fiyat sinyalleri kadar önemli olduğu, hatta bazı durumlarda daha da önemli olduğunu gösteriyor. Buradan da yaşadığımız makroekonomik sorunların çözümünde farklı yollar aranması gerektiği ortaya çıkıyor.

Bu kitabın çok bir ilginç özelliği daha var: Tazeliğini koruyor...

-Hasan Ersel

21. Küçük ve orta ölçekli özel girişimleri fonlayacak Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB), 1975'de halk sektörü tasarımından uzak bir anlayışla AP/MHP/MSP koalisyon hükümeti tarafından kurulmuş, DESİYAB 1988, 1999 ve 2018'de önce Kalkınma Bankası, sonra Kalkınma ve Yatırım Bankası adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu tür girişimlere teknik destek sağlayacak KOSGEB'in kuruluşu ise 1990'da gerçekleşmiştir.

22. Yine de yaşadığımız bazı düş kırıklıklarını Ölçen'in (1977) sözcükleri ile yazımızın başına yerleştirmekten kendimizi alamadık.

23. Akşin'in (2007:57) deyişi ile MM'nin çoğunluğu, sadece "etiket olarak" İT yandaşı idi; nitekim başlangıçta İT şemsiyesi altında yer alan bazı fraksiyonlar, MM dışında çok etkili olmasalar bile partileştiler (Osmanlı Demokrat (Şubat 1909), Mutedil Hürriyetperver (Kasım 1909) ve Ahali (2010) fırkaları).

24. Bu girişimlerin ilkinde (Şubat 1910) İT, daha kolay etkileyebileceği Meclis-i Âyân'ı (MA) yasa tasarılarının ilk inceleme mercii konumuna getirerek MM'yi güçsüzleştirmeyi amaçlıyordu ve bunda başarıya ulaşamadı (Ölçen, 1982: 59-60). Buna karşılık, 1912'de padişahın MM'yi feshetme yetkilerini genişleterek MM'yi baskılama çabaları Haziran 1912 tarihli Kanun-u Esasi değişikliği ile sonuçlandı. Meşruluğu tartışmalı bu değişiklik, Mayıs 1914'te yasallaştırılmıştır (Gürdoğan, 1959).

25. 1913-8'deki dikta döneminde İT'nin söz konusu baskıcı tutumu daha da belirginleşmiştir. Yine de geri kalmış, çağ dışı bir imparatorluğun siyasal çöküşünü tümüyle İT'ye yüklemenin haksızlık olacağı söylenebilir.

26. Bu iki belge ile Aydınlar Ocağı'nın 1973 tarihli Görüş'ü arasındaki fikir sürekliliği için, bkz. Güvenç vd. (1991:41-8).

27. İngiltere'de üretilmeyen, ama İngiliz tüccarları eliyle ve yasa dışı yollarla Çin'de pazarlanan afyonun İngiltere / Hindistan / Çin ticaret üçgeni içindeki konumunu kavramak için, okurumuzun bir iktisat tarihi kitabına başvurması salık verilir.

28. Avrupa'daki 1848 devrimlerinin başarısızlığı sonrasında Marx, çevre ülkelerdeki toplumsal kalkışmaların uluslararası pazar daralmalarına yol açabileceğini, bunun da merkez ülkelerde ekonomik ve siyasal krizleri besleyeceğini öngörmekteydi.

29. Fransa'ya tanınan 1535 "kapitülasyon"ları, Ölçen'in (2008) Osmanlı'nın çöküş öyküsünü niye bu yıldan başlattığını da açıklamaktadır.

30. http://www.olcen.net/index.php?action=anasayfa

31. Bu düş kırıklığına aile meclislerindeki konuşmalarında tanık olunsa da Ölçen'in gençliğe olan güveni ve onlardan yana umudu son günlerine değin hiç bitmemiştir.

32. Kitap dizisinde sıklıkla beliren "TBMM'nin Gizli Celselerinde Mustafa Kemal" ve hemen her sayıda yer alan "Sokrates ile Söyleşiler" Ölçen'in tarihi güncelleştirme ve ortak değerler oluşturma çabalarının yazımsal kanıtlarıdır; bu yazıların değerlendirilmesi, kanımızca, tarihçilerin ve filozofların uğraşı olmalıdır.

33. Mehmet Erol Mahmutoğlu'nun Ataol Behramoğlu'nun bir köşe yazısındaki iddialarına cevaben yazdığı mektuptaki "Atatürkçülükten Kemalizmi ayrıştırdığınızda, ne Atatürkçülük kalır, ne de Atatürk'ün kendisi. Kalsa kalsa Can Dündar'ın Mustafa'sı kalır" satırları Ölçen'in bu konudaki düşüncesinin çarpıcı bir özeti olsa gerek ki, Türkiye Sorunları'nın 75. sayısında bu mektubu olduğu gibi yayınlar (Mahmutoğlu, 2009: 46).

34. Ölçen, 1960'lı ve 1970'li yıllara damgasını vuran Yön-Devrim Hareketi'nin Kemalist, sosyalist ve kalkınmacı vurgusuna sempati duymuş olsa da Yön Bildirisi'nin imzacıları arasında yer almamıştır. Bunun arkasında yatan tüm nedenleri bilmemize imkân yoktur; ancak "Yön-Devrim Hareketi, öngördüğü yeni toplumun inşası için toplumsal bir tabana dayanmayı reddetme, bunu sürekli olarak iktidar sonrasına öteleme ve iktidarı da devlet içindeki kimi güçlerle iş tutarak ele geçirme tavrıyla" (Atılgan, 2008: 13) Ölçen'den ayrışmıştır. Örnek vermek gerekirse; Ölçen için de planlı kalkınma Kemalizm'in önemli unsurlarından biridir, ancak ademimerkeziyetçi olmak zorundadır; tersi değil.

35. Bu çatışmalar ve, ona göre, çözümleri şunlardır: 1.Şeriat-bilim çatışması: Seküler devlet; 2.Ulusalcılık-emperyalizm çatışması: Ulus devlet; 3.Faşizm-demokrasi çatışması: Cumhuriyet; 4.Devlet-özel sektör çatışması: Karma ekonomi; 5.Piyasada kâr-yarar çatışması: KİT'ler; 6.Tüketim-tasarruf çatışması: Planlı büyüme; 7.Sermaye-emek çatışması: Sosyal hukuk devleti.

36. Ölçen'in, 1990'larda kamu sektörü / özel sektör çatışmasını ele alış biçimi, 1970'li yıllarda savunduğu kamu sektörü / özel sektör / halk sektörü üçlü tasarımından uzaklaşmış olarak görünür. Ölçen'in "[k]işi olarak özümsediğim ve özlemlediğim tasarım kamu ve özel girişimciliğinin iki boyutu arasına 'halk sektörünü' de alan üçüncü boyutudur" (Ölçen, 2000b) dedikten sonra halk sektörü konusunda sessiz kalışı, bu tasarımının gerçekleşmesine ilişkin umudunun azaldığının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

37. http://www.olcen.net/index.php?action=anasayfa

Ercan Eren
Yıldız Teknik Üniversitesi
eren@yildiz.edu.tr

Gerçekçi İktisat: Algoritmik Matematik ve Klinik İktisat[1]

Adam Smith'te klasik fizik anlayışı temel olmakla birlikte,"görülmez el" anlayışının bugün denge kavramından ziyade "kendiliğinden organizasyon", "kendiliğinden düzen" anlamında, yani evrim kavramının içinde düşünülebileceğine işaret etmek gerekir.

Giriş

İktisat biliminin nasıl bir bilim olduğu ve iktisatçılığın hangi meslek sahibine benzediği konusunda, son zamanlarda hızla artan bir yazın yoğunluğu dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki iktisadın ahlak biliminin (ahlak iktisadı) bir parçası olduğu gerçeği üzerine yapılan yorumlardır. 20.yüzyılın başlarına, kısmen 1940'lı yıllara kadar süregelen ahlak bilimi vurgusu sonraki dönemde neredeyse unutulmuştu. Ahlak iktisadı kavramının yeniden hatırlanması 2008 sonrasına denk geldi.

Dikkat çeken diğer noktaysa; pozitivizm, formalizm, doğal-sosyal bilimler, vb. tartışmaları dışında iktisat sanatı konusunun, tıpkı ahlak bilimi gibi tekrar gündeme gelmesidir. Uygulamacı (sanatçı) olarak iktisatçı; mühendis, cerrah, diş hekimi ve son zamanlarda tesisatçıya benzetilmektedir (Su ve Colander, 2021). [2]

Bu makalede ilk olarak bilim kavramı, sonra iktisat biliminin hangi bilime benzediği tartışılacaktır. Biyolojikal matematikten hareketle, iktisadın "yeni formel iktisat", "yeni gerçekçi iktisat" arayışına dikkat çekilecektir. Son olarak, iktisat sanatına klinik iktisat (Sachs, 2020) çerçevesinde yaklaşmanın önemine dikkat çekilecektir.

Bilimler

Bilimleri kabaca formel, doğal ve sosyal-davranışsal bilimler olarak üçe ayırabiliriz.

Formel Bilimler

Mantık, matematik, bilgisayar bilimi, istatistik, sistemler bilimi ve dilbilimin bazı yönleri altında olanlar gibi formel sistemlerle ilgili bilgi dalları formel bilim olarak adlandırılır. Diğer bilimlerin aksine, formel bilimler gerçek dünyadaki gözlemlere dayanan teorilerin geçerliliğiyle değil, tanımlara ve kurallara dayanan biçimsel sistemlerin özellikleriyle ilgilenir.

Ampirik bilimlerin aksine, formel bilimler ampirik prosedürler içermezler. Ayrıca olası gerçeklerin bilgisini önceden varsaymazlar veya gerçek dünyayı tanımlamazlar. Bu anlamda, formel bilimler hem mantıksal hem de metodolojik olarak önseldir (a priori), çünkü

içerikleri ve geçerliliği herhangi bir ampirik prosedürden bağımsızdır.

Doğal Bilimler

Bilim sözcüğünden anlaşılan genellikle doğal bilimlerdir. Doğal bilimlerden hareketle sonraki bir ayrım doğal-sosyal bilimler üzerinedir. Doğa ve doğa olaylarıyla ilgilenen doğal bilimlerin konusu, doğal gerçekliktir. Doğal gerçeklik ise, insan düşüncesinden bağımsız olarak var olan her şeydir.

Doğal bilim, gözlem ve deneyden ampirik kanıt üzerine temellenen doğal olguyu betimleme, öngörme ve anlamayla ilgilenmektedir. Emsal değerlendirmesi ve bulguların tekrarı mekanizmalarıyla bilimsel gelişmelerin geçerliliği garanti edilmektedir.

Ampirik bilimler, doğal bilimler ve matematik ve mantık gibi formel bilimlerin araçlarını kullanır. Doğa kanunları bu araçlar yoluyla açık olarak ifade edilir.

Doğal bilimler, biyolojik bilimler (yaşam bilimleri) ve fiziksel bilimler olarak iki temel branşa ayrılır. Fiziksel bilimler; fizik, uzay bilimi, kimya, yer bilimleridir. Biyolojik bilimler, fiziksel bilimlere göre daha yumuşak olarak kabul edilmektedirler.

Bu noktada önemli bir ayrıma dikkat çekmek gereklidir. Fiziksel bilimlerde inceleme konusu olan nesne cansız ve nispeten sabittir. Ergodiklik vardır. Yaşam bilimlerinde değişme, evrim, adaptasyon, kendiliğinden organizasyon ve yaratma geçerlidir. İnceleme konusu materyal sürekli değişmektedir. Biyolojiyi, aksiyonlar olmadan hayal etmek zordur (Arthur, 2020; 2021). Bu açıdan biyolojinin kullandığı matematik farklı olma durumundadır.

Sosyal Bilimler

Sosyal bilim, toplum ve toplum içindeki bireyler arasındaki ilişkilerle, insan davranışlarıyla ilgilenir. Sosyal bilimler; antropoloji, arkeoloji, iktisat, tarih, beşeri coğrafya, hukuk bilimi, dil bilimi, siyaset bilimi, psikoloji, kamu sağlığı ve sosyoloji vb.'dir.

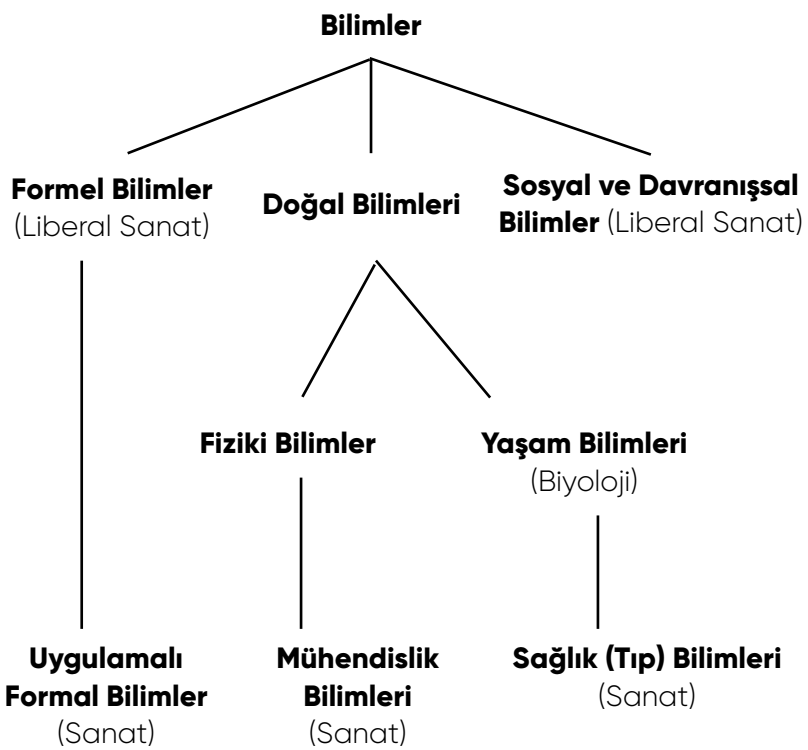
Sosyal bilimlerde doğal bilimlerin metotları kullanmakla birlikte, daha çok niteliksel araştırmaya dayanırlar ve bazen "yumuşak bilim" olarak adlandırılırlar.

Davranış Bilimleri

Davranış bilimlerinin örnekleri arasında psikoloji, psikobiyoloji, antropoloji ve bilişsel bilim yer almaktadır. Genel olarak davranış bilimi öncelikle insan eylemiyle ilgilenir ve genellikle toplumla ilgili olduğu için insan davranışı hakkında genelleme yapmaya çalışır.

Sosyal ve davranışsal bilimlerde, biyolojik bilimlere benzer şekilde materyal sürekli değişmektedir. Kendisi de biyolojik varlık olan insan sürekli değişirken, aynı zamanda yarattığı kurumlar; değerler, kültür, gelenekler, kurallar, inançlar vb. değişime direnmeye çalışmaktadır, ama değişmektedir.

Şekil 1. Bilimler

Uygulamalı Bilimler[3]

Bütün teorik bilimler için aynı zamanda uygulamalı biliminden de söz edebiliriz. Uygulamalı bilimler denildiğinde genellikle öne çıkan kavramlar mühendislik ve tıp (sağlık) bilimleridir. Genel olarak, mühendisliğin arkasında fizik, tıbbın arkasında biyolojiden söz edebiliriz.

Mühendislik; yapıları, makineleri, aparatları veya üretim süreçlerini veya bunları tek başına veya bir arada kullanan işleri tasarlamak veya geliştirmek için bilimsel ilkelerin yaratıcı uygulaması; tasarımlarının tam bilinciyle aynı şeyi inşa etmek veya işletmek; belirli çalışma koşulları altında davranışların tahmin edilmesi; operasyonel ekonomiye ve can ve mal güvenliğine riayet ederek amaçlanan fonksiyonun hepsidir.

Tıp, çoğu zaman yerel kültürün dini ve felsefi inançlarıyla bağlantılı bir sanat (bir beceri ve bilgi alanı) olduğu tarih öncesi çağlardan beri uygulanmaktadır. Örneğin, bir hekim şifalı otları uygular ve şifa için dua eder ya da eski bir filozof ve hekim Humoral Patoloji Teorisi'ne göre kan alma uygular. Son yüzyıllarda, modern bilimin ortaya çıkışından bu yana, çoğu tıp, sanat ve bilimin (tıp bilimi şemsiyesi altında hem temel hem de uygulamalı) bir bileşimi haline geldi. Cerrahi dikiş dikme tekniği pratikle öğrenilen bir sanatken, dikilen dokularda hücresel ve moleküler düzeyde neler olduğu bilgisi bilim aracılığıyla ortaya çıkar.

Tıpta bu makale açısından işaret edilmesi gereken bir nokta **Tıbbi Teşhis** (Medical diagnosis) kavramıdır. Tanı, teşhis veya diyagnoz, bir kişinin sahip olduğu semptom ve bulgulara dayanarak kişinin hastalık ya da durumunun belirlenmesini içeren tıbbi işlemdir. Tanı için gerekli bilgiler genellikle tıbbi bakım isteyen kişinin anamnez ve fizik muayenesinden toplanır**. Anamnez**, doktorun hastaya teşhis koyma amaçlı olarak hastaya sorduğu sorular sonucu elde ettiği hastanın öyküsüdür. Hastanın mevcut ya da geçmiş hastalıkları hakkında, kendisinden ya da bir yakınından alınan bilgilerdir. Anemnez, hastalığın teşhisinde en önemli adımlardan biridir.

Tıbbı teşhiste, her vaka bir önceki vakadan farklı olabilir, özgündür.

İktisat, Sanat, Fizik, Biyoloji

İktisat Sanatı

Sanat kavramının zaman içinde gelişimi, aynı zamanda iktisadın da bilim tarihini yansıtmaktadır.

Kadim Yunan'da öne çıkan iki kavram *episteme* ve *techne*'dir. *Episteme* bilgi teorisi; *techne*, incelikli, becerikli biçimde *episteme*'nin uygulanmasıdır. Ev yapımı, ilaç yapımı, heykel yapımı, vb. techne içinde değerlendirilmiştir. *Techne,* Latince (ars) ve İngilizceye sanat(art) kavramı olarak tercüme edilmiştir. İktisat bilimin ilk kavramları, *Oikonomie* ve *Chrématistiké* (Krematistik) *techne* birlikte kullanılmışlardır.

Sanat → **Mekanik Sanatlar**
Sanat → **Liberal Sanatlar**

Orta Çağ Avrupası'nda liberal sanatlar (Liberal arts) kavramıyla tanışılır. Liber, özgür, kısıtlanmamış demektir. Latin liberales artes'inde, özgür insanlar ve üst sınıfa verilen gramer, mantık, geometri gibi aklın geliştirilmesini sağlayan disiplinleri içeren eğitimler söz konusudur. Alt sınıflar alçak sanatlarda (*servile arts*, köleye, hizmetçiye yakışır sanatlar) yetiştirilmektedir. Doğal olarak, bu sanatlar mekanik veya mesleki sanatlardır. İngilizceye liberal sanatlar sözcüğü 14.yüzyılda girer.

Liberal sanat, öğretilebilir bilgi veya bilim demektir.

Liberal sanatların her biri uzmanlık derecesinde bilmeyi (bilim) ve yapmayı (sanat) içeren biçimde bilim ve sanat içermektedir.

Liberal sanatlar kavramıyla sanat kavramının içeriğine yeni katılım söz konusudur. Liberal sanatlarda bilim (scholarship, bilgi) ve öğrenme ile yetenek, beceri, ustalık kazanılmaktadır. BA (Bachelor of Arts) buradan gelmektedir. Hâlbuki alçak sanatlarda (servile arts) yaparak ustalık ve beceri elde edilmektedir.

Orta Çağ'da liberal sanatları içeren sanat fakülteleri *Trivium* ve *Quadrivium* bölümlerinden oluşmaktadır. *Trivium* bölümü mantık, dil bilgisi, retorik; *Quadrivium* müzik, geometri, aritmetik[4] ve astronomiyi içermektedir. (Ridder- Symoens,

1992). Liberal sanatlar, günümüzde daha çok formel bilimler anlamındadır.

Dünyanın ilk üniversiteleri Ortaçağ'da kurulan Bolonya, Paris ve Oxford Üniversiteleridir. 14.yy'da Bolonya Üniversitesi'nde[5] tıp (medicine), felsefe, aritmetik, astronomi, mantık, retorik ve dilbilgisi akademisyenleri sanatçı (artist) olarak adlandırılırdı.

17.yy ile birlikte, Rönesans ve izleyen süreç ile birlikte, güzel sanatlar mekanik sanatlardan ayrılmıştır.

19.yy'dan itibaren (mekanik) sanat yerine uygulamalı bilim ve teknoloji kavramları daha yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

Önemli bir not, uygulamalı bilimde bilimin kendisi tartışılmaz, kabul görmüş pür bilim anlayışı çerçevesinde "pratik" problemleri çözmek esastır. Teknoloji, mühendislik bilimleri, sağlık bilimleri uygulamalı bilimlerdir. Tıp, teknoloji, *episteme* değil, *techne*'dir (Hansson, 2009, s.1275). Doktorlar, mühendisler, teknisyenler uygulamalı bilimcidirler (Hansson, 2009, s.1275). Mühendislik bilimlerinde uygulamalı bilimin gelişmesinin kaynağı termodinamiktir (Channell, 2009, s.121).

Bugün bilimin genellikle uygulamalı bilimlere yöneldiğine işaret etmek gereklidir. Uygulamalı bilimler genellikle çok disiplinli ve/veya disiplinlerarası bilimlerdir.[6]

Uygulamalı bilimlerde değişme, pür bilimlere göre çok daha hızlıdır. Bu Popperci anlamda yanlışlamadan değil; işe yarama, amaca yönelik olması özelliğindendir.

İktisatta[7] özellikle 19.yy'dan itibaren uygulamalı bilim ve aynı anlama gelmek üzere art kavramı sık kullanılmıştır. Uygulamalı bilim kavramını ilk kullananların başında (belki ilk) J.B. Say gelmektedir. N.W. Senior, J.S. Mill ve J.N.Keynes[8] sanat kavramını kullanmıştır. İlginç bir açılım L.Walras'a aittir. Walras; pür, uygulamalı[9] ve sosyal iktisat ayrımı yapmaktadır. Walras'a göre politik iktisat; bilim, sanat ve etiğin bir bileşimidir. Bilim, gerçekle; etik ve adalet, iyi ve kötüyle; sanat, faydalı ve faydasız olanla ilgilenmektedir.

İktisatta pür bilim ve sanat içiçe kavramlardır. Hatta A.Marshall ve A.C. Pigou'da iktisat, pür bilimden ziyade sanattır. Bu çerçevede Pigou'da öne çıkan pür bilime karşı "realist bilim" kavramıdır.

İktisat – Fizik

> *"Pür iktisat teorisi her açıdan matematiksel fiziğe benzeyen bir bilimdir (Walras, 1874: 71-72), (Milonakis ve Fine, 2009: 91).*

İktisadın fizik bilimine öykünmesi economics kelimesinin kullanılmasında açık olarak gerekçelendirilmiştir; unutulan iki yazar 'economics' kavramını kullanmıştır. Bunlardan ilki Julian M.Sturtevant (1877)' dir. İkincisi ise, Jevons'ın da sözünü ettiği, Henry Dunning Macleod (1878)'dir. Macleod, 1875 yılında ilk defa; "physics" ile bağlantı kurarak, "economics"i üretimden ziyade "değişim bilimi" olarak tanımlayan çalışmasını yayımlamıştır. Macleod'un ünlü fizikçi James Clerk Maxwell'e yazdığı ve iktisat bilimi ve fizik arasındaki ilişkiye dikkat çektiği bilinmektedir. A. Marshall'ın "economics" kavramını Macleod'den (1878) aldığı anlaşılmaktadır (Macleod, 1875, s. 871-890).

İktisat Bilimi (economics) olarak iktisada yaklaşımda kalkış noktası, iktisadın fizik gibi doğal bilim olmasına öykünmedir. İktisadın doğal bilim olması gerektiği baştan beri öne çıkan bir görüştür. Örneğin Marquis de Condorcet (1792) ve Francis Ysidro Edgeworth (1881)'da iktisadın doğal bilim gibi olduğu vurgulanmaktadır (Frey, 2017). İktisatta çok sık iktisadi yasalardan söz edilmesi bu vurgunun yansımasıdır. Genellikle Neo klasik iktisatta vurgunun tonu çok daha kuvvetlidir (Eren, 2017). Neoklasik iktisatta, iktisadın ilkelerinin yer ve zamandan bağımsız olduğu, evrensel olduğu iddiası vardır. Bir başka ifadeyle iktisadın temel ilkeleri sosyal ilişkilerden bağımsızdır (Henry, 2009). Evrensel çerçevede, bütün toplumlar kapitalist sistemin doğal yasalarına uymaktadır. Farklı toplumlar aynı doğal yasalara tabidir. Bu konuda belki de en iddialı ifadeler Jevons'a (1871) aittir, "Genel yasalar bütün çağlarda aynıdır", " Ekonomi, zevk (*pleasure*) ve acının (*pain*)

kalkülüsüdür", "İktisat fayda ve kendi çıkarı makinesinin teorisidir" (Henry, 2009). Öte yandan Edgeworth'un 1882'de "zevk makinesi olarak insan", L. Robbins'in 1952'de "değer teorisinin bütün genellemeleri komünist toplumda da geçerlidir" ifadeleri benzer vurguyu yapmaktadır. Kısaca kıtlık, maliyet, tercihler ve fırsatlar evrenseldir. Rekabetçi kapitalizm yer, zaman ve sosyal organizasyondan bağımsızdır. Hatta örneğin J.S. Mill'de evrensel ilkesinin olmadığı kabul edilen gelir bölüşümünün dahi J.B. Clark (1893)'a göre doğal yasası vardır (Henry, 2009).

İktisadın doğal bilim gibi olduğu savunusu konusunda literatürde önemli bir isim Irving Fisher'dir. Fisher (1906) makalesinde sosyal olgunun sabit olmadığı eleştirisinin haklı olmadığına, benzer eleştirinin fen bilimleri için de söz konusu olduğuna dikkat çekmektedir. Benzer bir savunuyu J.H.Hollender (1916)'da görmek mümkündür.

İktisadın doğal bilim gibi olduğu konusunda şüphesiz en önemli çalışma P. Samuelson'un doktora tezine dayanan 1947'de yayımlanan "Foundations of Economic Analysis" kitabıdır. Bu kitapta, doğal bilim temelinde matematiksel fizik, termodinamik yöntem uygulanmıştır (Davis, 2017). 1950'lerdeki genel denge çalışmaları bunun devamı niteliğindedir. Bu geleneğin temel kitabı, hemen hemen bütün iktisat lisansüstü derslerinde okutulan A. Mas-Colell, M. D. Whins ve J. R. Green'in 1995 yılında yayımlanan *Microeconomic Theory* kitabıdır. Daha öncesi J. H. Henderson - R. E. Ouandt, *Microeconomic Theory: A Mathematical Approach*, 1958 ve sonraki baskıları ile Hal Varian, *Microeconomic Analysis,* 1978 ve sonraki baskılarıdır (McCloskey, 1991).[10]

İktisat ve Biyoloji

İktisat-biyoloji ilişkisini, sadece evrim (ve aksiyon) çerçevesinde yaklaşacağız. Bunu yaparken biyoloji dışındaki evrim yaklaşımlarına değinmeyeceğiz.

Evrim kavramının içeriği ve evrimden anlaşılanlar çok değişiktir. Herkesin ayrı bir evrim yaklaşımı olduğunu söyleyebiliriz. Başlıca evrimci iktisatçılar olarak C. Menger, A. Marshall, T.Veblen, J. Schumpeter ve F.A.Hayek kabul edilmektedir. K. Marx, J.M. Keynes ve özellikle 2008 Krizi'nden sonra öne çıkan isim olan H.Minsky de bugünkü yorumlarda evrimci iktisat içinde ele alınmaktadır.

İktisatta evrimci yaklaşımın A. Smith ile başladığını belirtmek çok hatalı olmaz[11]. Adam Smith'te klasik fizik anlayışı temel olmakla birlikte, "görülmez el" anlayışının bugün denge kavramından ziyade "kendiliğinden organizasyon", "kendiliğinden düzen" anlamında, yani evrim kavramının içinde düşünülebileceğine işaret etmek gerekir.

Klasik fizikteki denge, durağanlık ve determinizm üzerine gelişen iktisatta özellikle Darwin'le birlikte kafa karışıklığı artmıştır. Darwin'in 1859 yılında yayımlanan "Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni" isimli kitabı başta K. Marx ve T. Veblen olmak üzere birçok kişiyi etkilemiş, Darwinci ve Darwinci olmayan, doğal seçilim dışındaki, evrim tartışmalarını arttırmıştır.

Bunların başında Karl Marx gelmektedir. Marx bu kitaba ilk dikkat çeken kişilerden biridir. Arkadaşı Frederick Engels'e yazdığı bir mektupta Darwin'in kitabının kendi düşünceleri (diyalektik maddecilik) için doğa bilimindeki temeli içerdiğini yazmış, başka bir mektubunda ise kitabın çok önemli olduğunu ve sınıf çatışmaları için bir temel oluşturduğunu belirtmiştir (Colp, 1974). Ayrıca Marx'ta her ne kadar determinizm kavramının altı çizilse de, diyalektik maddecilik doğası gereği evrimcidir.[12]

Darwin'in doğrudan etkisi ise Veblen üzerindedir. Veblen iktisadın evrimsel bir bilim olması gerektiği düşüncesindedir. Ayrıca Veblen (1898) "evrimci iktisat" kavramını ilk kullanan kişidir. İlke olarak kurumcu ve evrimci yaklaşımı birlikte ele almıştır. Bugün birçok heterodoks iktisatçı Veblen'i ekonomiyi kompleks, adaptif, dinamik, açık, denge dışı, ergodik olmayan ve patika bağımlı bir sistem anlamında evrimsel modellerle ele alan başlangıç noktası olarak görmektedir (Valentinov, 2015).

Bir diğer önemli isim, A. Marshall'dır. Marshall'ın ders kitaplarına yansıyan tarafı ile kendi somut görüşleri oldukça farklıdır. Marshall, Alman tarihçi okuluna ve H. Spencer'a

yakındır; evrim fikri temeldir. Fakat takipçilerinin yaptığı iktisat, denge iktisadıdır. "*Economics*" kavramının yaygınlaşmasında özel bir önemi olan Marshall, iktisadın fizik gibi bir bilim olduğu konusunda en fazla bilinen yapıtı "*İktisadın Prensipleri*"nde kuşkularını açık olarak belirtmektedir.

Marshall, İktisadın Prensipleri kitabının önsözünde şunları söylemektedir (Marshall, 1920[1890], xxv-xxvi; Hodgson, 1993, s.406*):*

"İktisatçıların Mekkesi iktisadi dinamikten çok, iktisadi biyolojidir. Ancak biyolojik kavramlar mekanik kavramlarından daha komplekstir; esaslar (Foundations) üzerine yazılacak olan bir kitap, mekanik analojilere görece daha fazla yer vermek durumundadır. Ayrıca akıllara statik bir analoji getiren 'denge' kavramı da sık sık kullanılır. Bu vakıa, bu ciltte modern çağa ait normal yaşam koşullarına verilen önemin baskın bir ağırlığa sahip olması gerçeğiyle birleştiğinde, kitabın temelindeki düşüncenin 'dinamik'ten ziyade 'statik' olduğu fikrini uyandırabilir. Fakat kitap baştan sona hareketi yaratan güçler üzerinedir: Ve dayanak noktası statikten ziyade dinamiktir."

Yine bir başka sayfada (Marshall, 1920, s.772; Hodgson, 1993, s.407) şunları yazmaktadır:

"İktisat da biyoloji gibi, içsel doğası ve oluşumu yanında dışsal biçimi de sürekli değişen madde ile ilgilenmektedir; bu nedenle iktisat, geniş anlamda biyolojinin bir dalıdır". Biyoloik bilim görüşü şu ifade ile desteklenmektedir; "Fakat elbette, iktisat kesinlik ifade eden fiziksel bilimlerle karşılaştırılamaz; çünkü iktisat insan doğasının sürekli değişen ve pek açık olmayan güçleri ile uğraşır." (Marshall, 1920, s.14; Skousen, 2005, s.198) Kısaca Marshall, yaşamının ileriki yıllarında, ekonomiyi doğal bilimleştirme (scientize) girişiminden pişman olacaktır; ancak ok yaydan çıkmıştır bir kere (Schumpeter, 1950, s.109; Skousen, 2005, s.198).

Biyoloji - Evrim bağlamında bir başka isim F.A.Hayek'tir. Hayek'te, serbest piyasanın evrim süreci savunulmaktadır. Kültürel grup seçilimi yaklaşımı vardır (Witt ve Beck, 2015).

Hayek, özellikle 1950'li yıllardan sonra, evrimci yaklaşımın önemli temsilcilerindendir.[13] Aynı şekilde Hayek'in "kendiliğinden düzen"[14] kavramı, kendiliğinden organizasyonun bir diğer adıdır. Genel olarak Avusturya okulunun durumu ifade eden "denge" kavramına karşı kullandığı "piyasa süreci"[15] kavramı da kendiliğinden organizasyon kavramına yakın içeriktedir.

Hayek'te evrimci düşüncenin oluşması zaman içinde gerçekleşmiştir. İlk dönem çalışmaları L. Von. Mises'in de etkisiyle denge temellidir. Avusturya okulu konjonktür dalgaları analizinde temel yapıt olan Mises (1912)'de denge yaklaşımı asıldır. Mises (1912) üzerine geliştirilen Hayek'in (1932; 1935[1931]) konjonktür dalgaları yaklaşımında da denge analizi yapılmaktadır. Mises (1912) ve Hayek (1932)'den hareketle geliştirilen ve yaygın olarak kabul gören Avusturya okulu konjonktür analizlerinde de (Horwitz, 2000; Garrison, 2001) denge[16] temeldir (Lewis ve Wagneer, 2017).

Lewis ve Wagneer (2017), Hayek'in 1932 ve 1935 çalışmalarını 1937 ve 1945'te yayımlanan, merkezi bilgi yerine kısmi bilginin önemine dikkat çektiği makalelerinden sonra yazmış olsaydı muhtemelen başka bir çerçevede yazacağı iddiasındadır. Merkezi bilgide denge sorunu çözülebilir, kısmi bilgi ise süreç yaklaşımı gerektirmektedir.

Hayek'teki asıl değişme 1952'de yayımlanan *Sensory Order* (Duyusal Düzen) kitabıyla başlayan ve 1960'larda öne çıkan evrim ve kompleksite üzerine, özellikle (1964, 1967a, 1967b, 1968) çalışmalarında görülür. Ayrıca 1974'te (Hayek, 1989) yaptığı Nobel konuşmasında biyoloji ve kompleksite konularına değinmiştir.

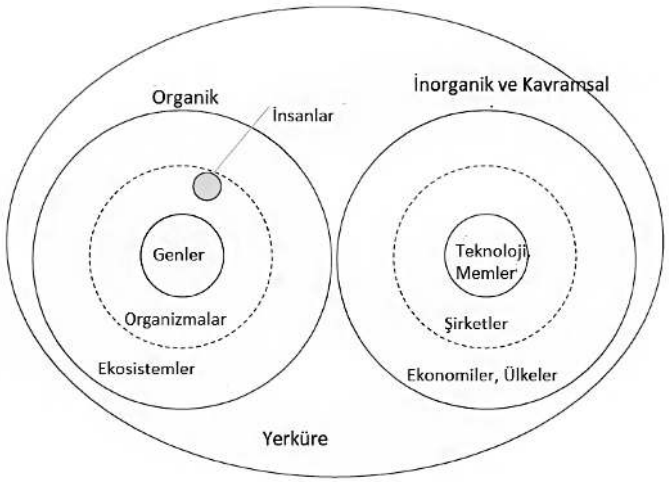
Hayek, 1974 yılındaki Nobel konuşmasının bir bölümünde şunları söylemektedir (Hayek, 1989; Veetil ve White, 2016):

"Sosyal bilimler; biyolojinin çoğu gibi, ancak fiziksel bilimlerin çoğundan farklı olarak; esaslı biçimde kompleks yapılarla, yani, karakteristik özellikleri ancak fazla sayıda değişkenden oluşan modellerle ortaya konulabilen yapılarla uğraşmak durumundadır."

Nobel konuşmasında kompleksite konusu oldukça ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Yukarıdaki cümlede dikkat çeken bir diğer ifade sosyal bilimlerin biyolojiye benzediğidir.

Hayek'te kompleksite iki anlamda kullanılmaktadır; a) Değişkenlerin sayısının çok olması, b) Beliren (*emergent*) özellikler. Etkileşim beliren özellikler yaratmaktadır. Ayrıca düzeyler arasında da etkileşim vardır (Lewis ve Lewin, 2016).

Şekil 2. Genel Sistem Teorisi (King, 2021, s.322)

İktisat – Biyoloji ve Modelleme Sorunu

İktisat - biyoloji ve iktisat - evrim ilişkisinde önemli bulunan konulardan bir diğeri de formel olarak ifade etme sorunudur. Marshall'ın[17] iktisadın Mekke'sinin biyoloji olduğunu belirtmesine karşın, mekaniğe yönelmesi de bu nedenledir.

Son yıllarda iktisat - biyoloji ilişkisi, tarihsel ve aksiyon bilimi çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Tarihsel bilim görüşü A.Rosenberg'e (2009) aittir. İktisat yasalara değil, eğilimlere sahiptir. Bu açıdan fizik ve kimyadan çok biyolojiye, biyolojik bilimlere benzemektedir. Biyoloji tarihsel bir bilimdir. Biyoloji, "ne oldu" sorusunu cevaplar ve biyolojide zaman vardır. Buna karşın fizik ve kimya özel bir zamana referans yapmaz, tarihsel bilim değildir. Bu çerçevede iktisat biyolojikal (Rosenberg, 2017), yani tarihsel ve dünyevi (terrestrial) bilimdir.

İktisat, biyoloji gibi tarihsel bilim olmasının yanında, aynı zamanda aksiyon bilimidir. Aksiyon bilimi olduğu tartışmaları, bugünkü modern bilim tanımlamasına da uygundur. Aksiyon bilimi çerçevesinde yaklaşıldığında bir hayli gelişme olduğundan söz etmek mümkündür. Bütün gelişmelerin ortak noktası, ekonomiye ekosistem içinde yaklaşmaktır. Ekosistem, canlı topluluklarını ve bunların içinde yaşadıkları ortamı kapsayan bütündür. Ekosistem, belirli bir alanda bulunan canlılar ile bunları saran cansız çevrelerinin karşılıklı ilişkileriyle meydana gelen ve süreklilik arz eden ekolojik sistemlerdir.

Yaklaşımlardan biri sistem teorisi çerçevesinde, AKİ vasıtasıyla, kendiliğinden organizasyonu içerecek şekilde modellemektir. Elbette, modellemenin arkasında biraz sonra sözünü edeceğimiz algoritmik matematik başat konumdadır.

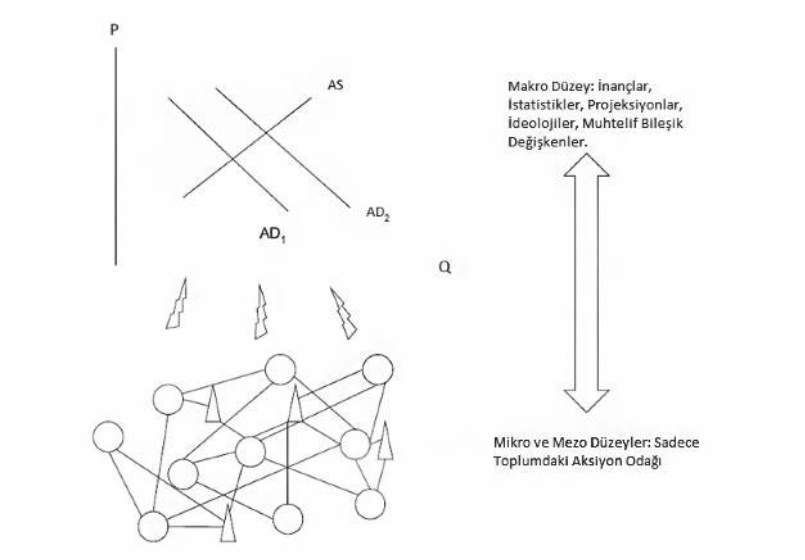
Genel Sistem teorisi **(Şekil 2**), aynı zamanda alt sistemlerden oluşmaktadır. **(Şekil 3)**

Tablo 1: Modern Bilimin Özellikleri

Bilim	**Neoklasik iktisat**
Sürekli devinim (Perpetual motion) imkânsızdır.	Sürekli devinim kabul edilebilir.
Korunan (conservation) yasalar köşe taşlarıdır.	Korunan yasalar yoktur.
Kendi sınırlarını tanır.	Kendi sınırlarını (limitlerini) tanımaz.
Dünya doğası gereği (inherently) eksiktir (incomplete)	Dünya tabiatında tamdır.
Aksiyometik yaklaşım marjinaldir.	Aksiyometik yaklaşım merkezidir.
Temel amaç doğayı araştırmak (study) tır.	Temel amaç soyut kesinliktir (rigor, doğruluk)
İndirgemeci ve kolektif metodolojinin her ikisine de adapte olur.	Metodolojik bireyselcilik temel yaklaşımdır.

Kaynak: Sami Al-Suwailem, 2017,s. 257.

Şekil 3. Planlar Ekolojisi İçinde Derneşik Değişkenlerin Tezahürü (Wagner, 2020)

Algoritmik Matematik

B. Arthur'un (2020, 2021) iktisada biyoloji gibi isimden değil, fiilden yaklaşılması gerektiği görüşü, iktisat biliminin arayışına yanıt verir niteliktedir; ekonomi, biyolojiye benzer bir şekilde aksiyon bilimidir. Ekonomide süreç, oluşum, ayarlama, yaratma vardır; yani fiil vardır. Aksiyon halinde iken dengeden söz etmek mümkün değildir.

Bu çerçevede isimsel miktarları içeren cebirsel matematik yerine, biyoloji aksiyomu temelli Boeelen Mantığı, Boeelen Cebir[18]i iktisada daha uygundur. Bilgisayar biliminin, algoritmik matematiğin temeli olan Boolen Cebiri'nin açıklaması, organikliği, değişimi, bir diğer deyişle aksiyonu, fiili ifade edilebilmektedir.

Biyolojikal matematikte, algoritmik matematikte, yaşam tesadüfen evrilen bir yazılımdır. Biyolojik yaratıcılık, matematiksel yaratıcılıkla (Boolen cebiri) ifade edilmektedir. Böylece evrim, yaratıdır; mekanik değildir.

Evrimci Kompütasyon

Evrimci kompütasyon biyoloji, bilgisayar bilimi, enformasyon teorisi ve fizik temellidir. Evrimci kompütasyon teknoloji, kurumlar ve ekonomik sistemin evrimi olarak iktisada uygulanmaktadır (Beinhocker, 2010). P.Mirowski, kompütasyonel evrimci iktisat anlamında "markomata" kavramını kullanmaktadır (Lash ve Dragos, 2016).

Evrimci kompütasyon, doğal seleksiyon ve genetik temellidir. Evrimci kompütasyon genetik algoritma, genetik programlar, evrimci programlar, öğrenen sınıflandırıcı sistemler, evrimci stratejileri içeren programları ihtiva etmektedir. Evrimci kompütasyonda, evrimci algoritmik süreç söz konusudur. Kurumsal, teknolojik ve ekonomik sistem olarak evrim, algoritmik olarak evrime dönüşmektedir. Bu çerçevede özellikle genetik algoritma kullanılmaktadır (Beinhocker, 2011).

Evrimci kompütasyonun kalkış noktası, evrimci algoritmadır. Evrimci algoritma; a) genetik programlama, b) evrimci strateji ve c) genetik algoritmaları içerir (Nell, 2010). Evrimci algoritmalar, çok ajanlı sistemlerde (*multi-agent*

Donanım	Fizik	Ölü	Rijit	Kapalı	Mekanik
Yazılım	Biyoloji	Canlı	Plastik	Açık	Yaratıcı

Doğal Yazılım	DNA	3-4x10^9 yıl önce
Yapay yazılım	Bilgisayar programları	50 yıl önce

Newtoncu Matematik	Sürekli Matematik, diferansiyel denklemler	Fizik için
Postmodern Matematik	Ayrık, kombinatoryal, algoritmik	Biyoloji için

Hayatın Tanımı (John Maynard Smith, The Problems of Biology, 1986)
Bu tanımı tatmin eden bir şeyin var olduğunun **matematiksel kanıtı** (2010)

Kaynak: Biyolojikal Matematik (Chaitin, 2012)

systems) bireysel öğrenme modeli olarak ve oyun teorisinde de kullanılmaktadır.

Genetik algoritmada; a) ajanların öğrenme süreci, b) hücresel otomat, c) yerel (*local*) etkileşimler yer almaktadır (Barbieri, 2013). Evrimci kompütasyonel düzen (*order*); düzensizlikten düzen, basitlikten karmaşıklık yaratmaktır.

Evrimci kompütasyon yaklaşımları özellikle genetik algoritmaların kullanımıyla iktisatta yaygınlık kazanmıştır. Öne çıkanlar uygulamalar; 1980'lerde J.Holland ve B.Arthur ve diğerlerinin de dahil olduğu Santa Fe yapay (*artificial*) borsa piyasası ve AKİ modellerinde kullanılmasıdır.

İktisatta evrimci kompütasyonun karşılığı daha çok kompleksite ve ajan bazlı modellemedir. Kompleksite ve ajan bazlı modelleme, kompleksite iktisadı ve ajan bazlı kompütasyonel iktisadın (AKİ) doğmasına yol açmıştır. Avusturya Okulu ve özellikle Minsky temelli post-Keynesçi iktisat yaklaşımlarında AKİ'den faydalanılan örneklerin sayısında büyük artış vardır. Bunda sürekli değişimin (evrim, süreksizlik, ani durum değişiklikleri, doğrusal olmama, kendiliğinden düzen, kendiliğinden organizasyon, birbirini etkileme ve adaptasyon) geleneksel yaklaşımlarla modellenememesinin etkisi fazladır.

AKİ, kompleksite biliminin iktisada uyarlanmasında özel bir öneme sahiptir. Çok ajanlı modeller, ajan-bazlı modeller, çok ajanlı sistemler, çok ajanlı simülasyonlar, çok ajan temelli simülasyonlar gibi adlandırmaları da bulunmaktadır (Safarzyńska ve Van Den Bergh, 2010).

Genel olarak ajan-bazlı modeller (ABM) başlığında toplanan modeller; fizikte Monte Carlo simülasyonları, biyoloji ve ekolojide bağımsız yaşayan varlık (birey: *individual*) temelli modeller, bilgisayar bilimi ve lojistikte çok ajanlı sistemler, iktisatta ise ajan-bazlı kompütasyonel iktisat olarak adlandırılmaktadır (Turrell, 2016).

ABM'nin temelleri 1930'lara gitmektedir. 1930'larda fizikçi Enrico Fermi ile başlayan süreç, 1947'de Monte Carlo yönteminin geliştirilmesiyle yeni bir aşama kaydetmiştir. Model, W. Metropolis ve S.Ulam'ın 1949 yılında yayımlanan çalışmasıyla kamuya sunulmuştur (Turrell, 2016). İktisadın AKİ ile tanışması ise Thomas Schelling'in 1969 ve 1971'de yayımlanan iki makalesiyle olmuştur (Turrell, 2016).[19]

Klinik İktisat

Ekonomiye aksiyon çerçevesinde, yaşamın bilimi çerçevesinde yaklaşıldığında, iktisadi sorunlara ve çözüm önerilerine de aynı çerçevede yaklaşmak gereklidir. Bu konuda biyolojinin uygulama bilimi, sanatı olan tıp bize yardımcı olabilir mi? Klinik teşhis ve tedavi. Bu kavramları kullanmamakla birlikte kanımca J.M.Keynes ve D.Colander, bize yardımcı olmaktadırlar.

Keynes ile başlayalım. Keynes'in iktisat anlayışında dikkat çeken bir nokta, iktisat bilimi sanat ilişkisi ve iktisat politikalarının yönetimiyle ilgilidir. İktisadın nasıl bir bilim olduğu ve iktisatta bilimler ilerlemeden ne anlaşılması gerektiğine ilişkin görüşleri çarpıcıdır; *"Bana öyle geliyor ki iktisat bilimi mantığın bir dalı, bir düşünme biçimi; ve yeterince sert girişimleri geri püskürtmediğinde… sahte (pseudo, sözde) doğa bilimine dönüşür. İktisat biliminde ilerleme, neredeyse tamamen model seçiminde ilerlemeye yönelik gelişme anlamına gelmektedir. Sonraki Klasik okulun (Neoklasik iktisat, EE) Pigou örneğindeki vahim kusuru, çok basit veya zamanı geçmiş modele yoğunlaşmaları ve ilerlemeyi modelin geliştirilmesinde görmeleridir."* (Hayes, 2020, s.35) Devamla, *"İktisat bilimi, içinde bulunulan (contemporary) dünya ile ilgili modeller seçme sanatı çerçevesinde modellere bağlı düşünme bilimidir. Böyle olması zorunludur, çünkü tipik doğal biliminin aksine, kullanılan malzeme, birçok yönden, zaman içinde homojen değildir."* (Hayes, 2020, s.35)

Keynes, bu noktada biyolojiyi çağrıştıran ifadeler kullanmaktadır.

> *İktisat biliminde ilerleme neredeyse tamamen modellerin seçiminde ilerleyici bir gelişmeden ibarettir. ... Ancak değişken fonksiyonlar için gerçek değerleri doldurmamak modelin özüdür. Bunu yapmak bir modeli işe yaramaz hale getirir.*

Çünkü bu yapılır yapılmaz model genelliğini ve bir düşünce tarzı olarak değerini kaybeder. (...) İstatistiksel çalışmanın amacı, modelin uygunluğunu ve geçerliliğini test etmek için, tahmin amacıyla eksik değişkenleri doldurmak değildir.

İktisat Bilimi, çağdaş (contemporary) dünya ile ilgili modelleri seçme sanatına katılan modeller açısından bir düşünme bilimidir. Böyle olmaya mecburdur, çünkü tipik doğa biliminin aksine, uygulandığı malzeme birçok açıdan zaman içinde homojen değildir. Bir modelin amacı, yarı kalıcı veya nispeten sabit faktörleri, ikincisi hakkında mantıklı bir düşünme şekli geliştirmek ve belirli durumlarda neden oldukları zaman dizilerini anlamak için geçici veya dalgalanan faktörlerden ayırmaktır.

Bu noktada Keynes'in iyi iktisatçı tanımı dikkat çekicidir;

İyi iktisatçılar azdır, çünkü iyi modelleri seçmek için 'ihtiyatlı gözlem' kullanma kabiliyeti (gift, allah vergisi), son derece uzmanlaşmış bir entelektüel teknik gerektirmese de, çok nadir görülür. (Sachs, 2020, s.714)[20]

Keynes, sanatçı olarak iktisatçıyı, diş hekimine benzetmektedir.

Ancak, esas olarak, ekonomik sorunun önemini abartmamıza ya da daha büyük ve daha kalıcı öneme sahip olduğu zannedilen diğer meselelerin gereksinimlerine feda etmemize izin vermeyin. Diş hekimliğine benzer uzmanlığın mevzusu olmalıdır. Ekonomistler kendilerini diş hekimleri düzeyinde alçakgönüllü, yetkin insanlar olarak düşünmeyi başarabilirlerse, bu harika olurdu! (Keynes, 1930)

D.Colander'de mühendis olarak iktisatçı görüşlerini özetleyelim. Colander'in kalkış noktasında ekonomiye ekosistem çerçevesinde yaklaşmak gereklidir; her şey değişir ve birbiriyle etkileşim içindedir (Kupers, 2014). Ekosistem[21] her zaman değişen bir çevrede hayatta kalmak ve başarısını yenilemek için mücadele eden bir birine bağımlı türlerin toplamıdır (Liu ve Hanauer, 2011, s.296) ve fiziksel veya mekanik sistemin tersidir.

Colander ve Kupers (2014; Colander, 2015, s. 285-295)'e göre kalkış noktası şunlar olmalıdır;

a) Uygulamalı bilim→ Uygulamalı politika yanlıştır. Uygulamalı iktisat uygulamalı bilim değildir. Uygulamalı iktisat → Mühendislik metodolojisi ile yaklaşmak gereklidir. Mühendisler, mühendisliği uygulamalı bilim olarak görmezler. Mühendisler bilim insanlarından farklı olarak bilimi kullanırlar. Onlar sezgi, tahminler, içgüdüsel hisler ve bilimsel topluluğun ısrar etmediği bütün eleman çeşitlerine izin verirler ve politikayı teşvik ederler. Bundan dolayı mühendislik formel bilimsel uğraş değil, yaratıcı uğraştır. Amaç reel dünyadaki problemleri çözmektir. Bilim gerçeği araştırmak içindir, mühendislik yönetim (policy) sorunlarını cevaplamak için çabalamaktadır. Uygulamalı iktisat politikası bilim değil, mühendisliktir.

b) Tercihlerin rasyonelliği. Tercihler ve zevkler içsel, bundan dolayı rasyonellik konusu çok fazla komplike bir konudur. Zevkler dışsal değildir, fayda fonksiyonları bir birine bağlıdır. Bulaşma (contagion) vardır. Ekstrem rasyonellik yoktur.

c) Kurumlar evrimcidir.

d) Kompleksite iktisadı kompleks adaptif, dengeden çok, sıklıkla denge dışıdır.

Bu çerçevede kompleksite politikası için çıkarımlar;

1. Kompleks evrilen ekonomiyi asla tam olarak anlayamayız. Kompleks sistemler kontrole müsait değildir ve biz ekonomiyi kontrol etmek arzusundan vazgeçmeliyiz.

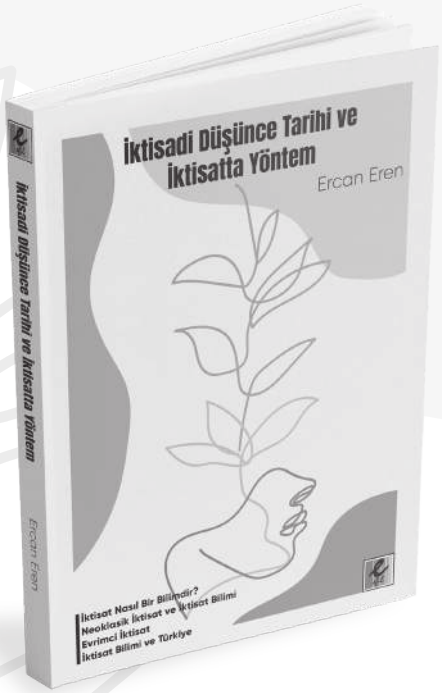
2. Ekonomiyi kontrol edemeyiz, ama çok sayıda yolla etkileyebiliriz; standart politika modeli bu anlamların çoğunu dışarda tutar; etkileme yalnız mevcut kurumsal çerçevede olmaz, kurumların evrimini de içerir. Kompleks politika çerçevesinde kurumların pozitif evrimi üzerine odaklanmalıyız. Etkileme dağılım kadar formasyon durumlarını da içerir.

3. Ekonomi ve hükümet birlikte evriliyor, ayrı ayrı düşünülemez. Sorunları çözmede ayrı piyasa ve hükümet yoktur. Çözümler aşağıdan yukarıya (bottom up) ve yukarıdan aşağıya (top down) olabilir. Piyasa devletin karşıtı değildir. Başarılı piyasa ekonomileri önceki hükümet politikalarının kanıtlarıdır.

4. Aşağıdan yukarıya politikanın başarısı ekoyapıya (ecostructure)

İktisadi Düşünce Tarihi ve İktisatta Yöntem

Ercan Eren

İktisadi Düşünce Tarihi ve İktisatta Yöntem kitabı, aşağıda kısaca değinilen dört soruya yanıt arama sürecinde ortaya çıkmıştır. İlk soru, iktisadın bilim mi yoksa sanat mı olduğuna ilişkin meraktan doğar.
İkinci soru Neoklasik iktisada dair; doğru bilinen yanlışlar üzerine olmuştur.
Merak uyandıran üçüncü konu; K. Marx, C. Menger, T. Veblen, A. Marshall, J. Schumpeter, F.A. Hayek, J.M. Keynes, vb. iktisatçıları buluşturan evrimci iktisadın modellenmesine ilişkindir.
İktisadi düşünce tarihi ve iktisatta yöntem kapsamında yanıtı aranılan son soru Türkiye'de iktisadi düşünce ve iktisat eğitimine yöneliktir.

Kompleksite ve İktisat

Editörler:Ercan Eren, Serçin Şahin

Aydınlanma çağı ile birlikte ortaya çıkan modern bilim anlayışı, insanın doğa ile olan kadim mücadelesinde büyük başarılar kazanmasını sağladı. Bunun verdiği güvenle içinde yaşadığı "saat gibi işleyen" evrenin kurallarını bir gün tam olarak keşfederek, geçmiş ve gelecekteki tüm olayları sonsuz bir kesinlikle belirleyebileceğini düşünmeye başladı. Ancak bir yandan kuantum mekaniği ve kaosun keşfi, insanın "mutlak determinizm" hayalini suya düşürürken; öte yandan beynimizdeki nöronların etkileşimi sonucunda ortaya çıkan "bilinç"in veya karıncaların bir araya gelerek oluşturduğu kolonilerin son derece kompleks davranışlar sergilemesi gibi olguların açıklanmasında yetersiz kalması, olguları bileşenlerine ayırarak inceleyen "indirgemeci" bilim anlayışının yanında, bütüncül olarak ele alan yeni bir bilim anlayışının gerekliliğini ortaya koydu.

bağlıdır. Bu ekoyapıda halk çalışır ve normatif kodları takip eder. Ekoyapı ve normlar politikası kompleksite politikası için merkezidir.

5. Genel bir kompleksite politikası yoktur. Kompleksite politikası içerikseldir (contextual). Kurallar setinden değil, araçlar setinden oluşur.

6. Devlet (government) evrilen bir kurumdur, farklı yollarda evrilebilir. Kompleksite politikası devleti etkileyen politikaları içerir, devletin rolü, problemler ve cari hükümetin durumuna göre de değişir. Genel kavramlar, politika yoktur.

7. Kompleks sistemler çok sık (genellikle) patika bağımlı, doğrusal olmayan (nonlineer) ve kilitlenendir. (lock in). Politikada bunları da dikkate almak gerekir.

8. Politikalar aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağıya etkileşim metotları ile başarılabilir. Yukarıdan aşağıya politikalar bir defalık politika olarak görülmemelidir. Süreç olarak yukarıdan aşağıya politika, kurumların evrilmesi gibi evrilebilir. Aşağıdan yukarıya politikalar kurumlar evrilirken içsel evrime izin verir. Piyasa ve devlet karşıt değil, birlikte evrilir, birbirine bağımlıdır. Devlet olmadan piyasa var olamaz. Etkinlik genel amaç değildir. Piyasa başarısızlığı → kompleksite ekostrüktür başarısızlığı →(az veya çok) devleti gerektirir. Aşağıdan yukarıya politika → kompleksite *laissez faire* politikaya eşittir. Fark aşağıdan yukarı *laissez faire* problemlere aşağıdan yukarı çözümleri teşvik eden devlet politikasıdır. Hükümet politikasının olmadığı politika değildir. Aşağıdan yukarı politikada devlet bireyleri kendi problemlerini çözmek için aktif olarak teşvik eder. Bunun için ekonomik yapının kurulmasını destekler, adaletin muhafazasına çalışır. Yukarıdan aşağıya politika mevcut devlet kurumlarını kullanarak problem çözmektir. Aşağıdan yukarıya politika yukarıdan aşağıya politikasına nazaran daha yavaştır, fakat bireylerin lokal bilgisini kullandığı için daha sağlamdır.

Kısaca Colander (ve Kupers), önerilerini aktif *laisez faire* politikası olarak adlandırmaktadır. Aktif *laisez faire* politikası gerek aşağıdan yukarıysa, gerekse yukarıdan aşağıya düzeyde sanat (art) kalkış noktasıdır. Aktif *laisez faire* politikası kendi çıkarı → sosyal olarak tercih edilebilir sonuçlarla uyumlu olması gerekiyor. Bunun için kişisel ve toplumsal çıkarın birlikte sağlanacağı gerekli kanallar üzerine odaklanmaktadır (Kirman, 2016).

Klinik İktisat Arayışlarında Bir Yaklaşım; Bahçe Beyin[22]

Bahçe beyin geleneksel olarak ekonomiyi, piyasayı makine gibi düşünen iktisat anlayışı yerine bahçe gibi ele alan anlayışı ifade

GELENEKSEL İKTİSAT	KOMPLEKSİTE İKTİSADI
Makine Beyin	Bahçe Beyin
Kendi Çıkarı	Karşılıklı Çıkar (gerçek kendi çıkar, kendi çıkarı kavramına radikal yeniden tanımlama, gerçek kendi çıkar- karşılıklı çıkar. Hepimiz daha iyi olduğumuzda daha iyiyizdir)
Basitlik	Kompleks
Atomistik	Ağ
Denge	Dengesizlik (denge dışı)
Doğrusal	Doğrusal Olmama (doğrusal olmama; kelebek etkisi, patika bağımlılığı, başlangıç koşullarına yüksek duyarlılık ve yüksek volatilite)
Mekanik	Davranışsal
Etkinlik	Efektif
Öngörü (predictive, kestirim)	Adaptif
Bağımsız	Birbirine Bağımlı
Rasyonel Hesaplayıcı (calculator)	Sınırlı Rasyonellik (ve irrasyonellik)
Kazan-Kayıp	Kazan-Kazan, Kayıp-Kayıp
Rekabet	İşbirliği

etmektedir. Geleneksel iktisatta kendi çıkarı, basitlik, atomistik, denge, lineer olma, mekaniklik, etkinlik, öngörü (predictive), bağımsız, rasyonel hesaplayıcı (calculator), kazanç-kayıp, rekabet gibi kavramlar kullanılırken, bahçıvan[23] akıl yaklaşımında aynı sırayla, karşılıklı çıkar[24], kompleks, ağ, dengesizlik (denge dışı), doğrusal olmama (kelebek etkisi, patika bağımlılığı, başlangıç koşullarına yüksek duyarlılık ve yüksek oynaklık), davranışsal, efektif, adaptif, birbirine bağımlı, irrasyonel yaklaşım (sınırlı rasyonellik), kazan- kazan veya kayıp- kayıp, işbirliği almaktadır.

Bahçenin özellikleri nelerdir? Efektif bahçe doğru yerleştirme (setting - düzenleme), verimli toprak, iyi ışık, su demektir. Bahçede sürekli bir adapte olma söz konusudur; hava koşulları, sürekli yatırım, yenileme (eski haline getirme, renewal) durumu vardır. Bahçede her şey değişir, dolayısıyla bahçe beyin her şeyi değiştirir. Vatandaşlık, ekonomi, devlet değişir. Bahçe-beyin ekonomiye ekosistem olarak yaklaşmaktadır.

Bahçe beyinde devlete bahçıvan (gardener) rolü verilmektedir.

Sonuç

"'Gerçek' olgular üzerine kurgulanan 'gerçekçi' iktisat yapmak mümkün müdür?" sorusu kolay, fakat yanıtlamak oldukça zordur.

Tarihsel bilim ve formel bilim gerçeğini göz ardı etmeden, iktisat metodolojisi tartışmalarında, Post Keynesçi iktisatçıların bir kısmının öne çıkardığı kavramlardan biri olan "somut zaman, tarihsel zaman" kavramının karşılık bulmaya başladığını söylemek mümkündür.

Ekonomi çoğunlukla insan faaliyetleri içinde gerçekleşmektedir. Sosyal bilim ve ahlak bilimi yönü önemlidir. Aynı zamanda süreç, değişim, adaptasyon, ayarlama, yaratma, vb. iktisadi faaliyetin temelidir. İktisadın biliminin "nesnesi" sürekli değişmektedir. Homojen, değişmeyen materyal söz konusu değildir. Değişmeyen materyallerden hareketle değişmeyi açıklamak, "sahte" bilim yapmaktır.

B.Arthur'un dikkat çektiği "isim" yerine "fiil"in öne çıktığı iktisat "gerçekçi" iktisada daha yakındır. Temeli Boolen Cebiri üzerine temellenen, biyolojikal matematik, algoritmik matematik bu konuda iktisatçılara oldukça yardımcı olmaktadır. Sistem teorisi, evrimci kompütasyon ve ajan bazlı modellemedeki gelişmeler umut vericidir.

"Yeni" formel bilim arayışı yanında, sanat olarak iktisatta, heterojen ve sürekli değişen materyal gerçeği karşısında sorun ve çözüm önerilerine odaklanmalıdır. Makine beyin yerine bahçe beyin önerisi gerçekçi gözükmektedir. Aynı zamanda klinik tıptan hareketle, klinik iktisat yaklaşımı da, bahçe beyine yakın kavramdır.

Kaynakça

S. Al-Suwailem," Is Economics a Science? A Godelian Perspective", F. A. Doria(ed) *The Limits of Mathematical Modeling in the Social Sciences,* World Scientific, 2017, s.207-265

W. B. Arthur, "Algorithms and the Shift in Modern Science", *Beijer Institute Discussion Paper* 269, 2020

W.B. Arthur, "*Economics in Nouns and Verbs*", Nisan 2021, https://arxiv.org/abs/2104.01868 2021

F. Almeida ve M. Curado, "The Role of Observation, Cognition, and Imagination in Keynes's Approach to Decision-Making", *EconomiA*, 20, 2019, s. 15–26

R: Arena ve E. Nasica, "Keynes's Methodology and the Analysis of Economic Agent Behavior in a Complex World", *GREDEG Working Paper* No. 2021-10

R. E. Backhouse ve J. Biddle, "The Concept of Applied Economics: A History of Ambiguity and Multiple Meanings", History of Political Economy, 32, 200, s. 1-24.

F. Barbieri, "Complexity and the Austrians", *Filosofía de la Economía,* 1(1),2013, s. 47-69

E. Beinhocker, "Reflexivity, Complexity, and the Nature of Social Science", *Journal of Economic Methodology,* 20(4), 2013, s. 330-342

D. Brown, "Thorstein Veblen Meets Eduard Bernstein: Toward an Institutionalist Theory of Mobilization Politics", *Journal of Economic Issues,* 25(3), 1991, s.489-708.

G. Chaitin, *Proving Darwin, Making Biology Mathematical,* Pantheon Books, 2012

D. F. Channell, "The Emergence of the Engineering Sciences: An

Historical Analysis", Edited by, Anthonie Meijers, *Philosophy of Technology and Engineering Sciences,* Volume 9, Elsevier, 2009, s.117-154

D. Colander, "Complexity and Workday Economic Policy," (Ed.) D. S. Wilson ve A. Kirman, *Complexity and Evolutin Toward a New Synthesis for Economics*, Strüngmann Forum Reports, MIT Press, 2015, s.285-298

D.Colander ve R.Kupers, *Complexity and the Art of Public Policy: Solving Society's Problems from the Bottom Up*, Princeton University Press, 2014.

R. Colp, "The Contacts between Karl Marx and Charles Darwin", *Journal of the History of Ideas,* 35 (2), 1974, s. 329-338.

N. Colin-Jaeger, "Can we design spontaneity? The tension between evolution and design and the defense of liberalism in Hayek", *CHOPE Working Paper* No. 2021-05, May 2021

J. B. Davis, "Is Mainstream Economics a Science Bubble?", Forthcoming in *Review of Political Economy*, 2017

E. Eren, "Türkiye'de bir İktisat Geleneği var mı? Olabilir mi?, İktisat ve Toplum Dergisi, 93,2017, s.31-40

I. Fisher, Economics as a Science, *Science*, Vol. 24, No. 609 (Aug. 31, 1906), s. 257-261

B. S. Frey, "Reactivity in Economic Science", *CESifo Working Paper* No. 6593 2017

R.W. Garrison, *Time and Money: The Macroeconomics of Capital Structure,* Routledge. 2001.

F. A. Hayek, "The Pretence of knowledge", *American Economic Review,* 79(6), 1989, s. 3–7.

M. G. Hayes, *John Maynard Keynes: The Art of Choosing the Right Model,* Polity Press, 2020

J. F. Henry" The Illusion of the Epoch: Neoclassical Economics as a Case Study", *Studi e Note di Economia,* Anno XIV, n. 1-2009, 2009, s. 27-44

G.M. Hodgson, "The Mecca of Alfred Marshall", *The Economic Journal,* c. 103, No. 417, 1993, s.406-415.

G.M. Hodgson, *Conceptualizing Capitalism,* the University Of Chicago Press. 2015.

R.G. Holcombe, *Advanced Introduction The Austrian School of Economics,* Edward Elgar, 2014.

J. H. Hollander " Economic Theorizing and Scientific Progress", *The American Economic Review,* Vol. 6, No. 1, Supplement, Papers and Proceedingsof the Twenty-eighth Annual Meeting of the American Economic Association , 1916), s. 124-139

S. Horwitz, *Microfoundations and Macroeconomics: An Austrian Perspective*, Routledge. 2000.

J. M. Keynes, "Economic Possibilities for our Grandchildren (1930)," in *Essays in Persuasion,* Harcourt Brace, 1932, s. 358-373

C. W. King *The Economic Superorganism Beyond the Competing Narratives on Energy, Growth, and Policy,* Springer, 2021

A. Kirman, (2016) "Complexity and Economic Policy: A Paradigm Shift or a Change in Perspective? A Review Essay on David Colander and Roland Kupers's Complexity and Art of Public Policy", *Journal of Economic Literature,* 54(2), s.534-572

S. Kolev, "F. A. Hayek as an Ordo-liberal", *HWWI Research Paper,* No. 5-11, Hamburgisches WeltWirtschaftsInstitut (HWWI), 2010, Hamburg

R. Kupers, (2014) *The Complexity Frame for Policy and Management: Introductory Tome,* Doktora Tezi, Nyenrode Business Universiteit.

S. Lash ve B. Dragos, "An Interview with Philip Mirowski, Theory", *Culture & Society,* 2016, s. 1–18.

P. Lewis ve P. Lewin, "Orders, Orders, Everywhere… On Hayek's The Market and Other Orders", *Cosmos+Taxis,* 2(2), 2016. https://cosmosandtaxis.files.wordpress.com/2015/03/ct_vol2_issue2_lewislewin.pdf

P. Lewis ve R.E. Wagner, "New Austrian Macro Theory: A Call for Inquiry", *Review Austrian Economics,* 30(1), 2017, s.1-18

E.Liu ve N. Hanauer, (2011) *The Gardens of Democracy,* Sasquatch Books.

H.D. Macleod, *Economics for Beginners,* Longmans, 1878

D.N.McCloskey(1991), "The Agrogance of Economic Theories", *Swiss Review of World Affairs,* 1991, s.11-12

D. Milonakis ve B. Fine. *From Political Economy to Economics Method, the Social and the Historical in the Evolution of Economic Theory,* Routledge. 2009

G.L. Nell, "Competition as Market Progress: An Austrian Rationale For Agent-Based Modelling", *Review of Austrian Economics*, 23, 2010, s.127–145

P. Plickert, "The Battle of Ideas: Neoliberal Economics and Politics In 20th Century", (der.) R.Leeson, *Hayek: A Collaborative Biography,* Palgrave, 2015, s.73-151.

A.Rosenberg," If Economics is a Science, What Kind of a Science Is It? ", (eds) H. Kincaid, D. Ross *The Oxford Handbook Of Philosophy Of Economıcs,* Oxford University Press, 2009, s.55-67

A.Rosenberg, "Why Social Science is Biological Science", *J Gen Philos Sci,* 48, 2017, s.341–369

J. D. Sachs, "Clinical Macroeconomics and Differential Diagnosis", *Oxford Review of Economic Policy,* Volume 36, Number 3, 2020, s. 712–723

K. Safarzyńska ve J.C.J.M.Van Den Bergh, "Evolutionary Models in Economics: A Survey of Methods and Building Blocks", *Journal of Evolutionary Economics,* 20 2010, , s.329–373

S. Sawyer, "Was T.horstein Veblen a Revisionist Marxist?", *Journal of Economic Issues*, 49(2), 2015, s.467-473

M. Skousen, *Modern İktisadın İnşası,* Adres Yayınları, 2005.

H-C. Su ve D. Colander, "The Economist As Scientist, Engineer or Plumber?", *Journal of the History of Economic Thought* (forthcoming).2021.

A.Turrell, (2016) "Agent-based models: understanding the economy from the bottom up", 2016.. https://issuu.com/bankofengland/docs/qb16q4article2?e=22693371/42014246

V. Valentinov, "From Equilibrium to Autopoiesis: A Luhmannian Reading Of Veblenian Evolutionary Economics", *Economic Systems,* 39, 2015, 143-155.

V.P. Veetil ve L.H. White, "Towards a New Austrian Macroeconomics", *Review of Austrian Economics*, 2016.

T. Veblen, "Why is Economics not an Evolutionary Science?", *Quarterly Journal of Economics,* 12(4), 1898, s. 373-397.

R.Wagner, *Macroeconomics as Systems Theory Transcending the Micro-Macro Dichotomy,* Palgreve, 2020

Y. Wen, "The Poverty of Macroeconomics: What the Chemical Revolution Tells Us about Neoclassical Production Function", *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper 2021-001,* 2021

J.R. Wible," Why Economics is an Evolutionary, Mathematical Science: How Could Veblen's View Of Economics Been So Different Than C. S. Peirce's?" *Journal of the History of Economic Thought* (forthcoming), 2021

U. Witt ve N. Beck, "Austrian Economics and the Evolutionary Paradigm", (der.) Peter J. Boettke and Christopher J. Coyne, *The Oxford Handbook of Austrian Economics* içinde, Oxford University Press, 2015

Son Notlar

1. "International Symposium on Economic Thought (ISET)", 22-24 Mayıs 2021'de sunulmuştur.
2. Benzetmeyi yapanları Su ve Colander(2021); G.Mankiw,2006, D.Colander, 2013, A. Roth, 2002 (mühendis), P.Romer, 2016 (cerrah), J.M.Keynes, 1930 (diş hekimi), E.Duflo, 2017, tesisatçı olarak özetlemektedir.
3. Uygulamalı bilimlerle ilgili bilgiler Wikipedia'dan derlenmiştir.
4. Aritmetik kavramındaki tik, techne kavramından gelmektedir, sayı sanatı demektir.
5. https://www.unibo.it/en/university/who-we-are/our-history/university-from-12th-to-20th-century
6. Uygulamalı bilimler listesi için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Outline_of_applied_science
7. Uygulamalı iktisat hakkında bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Applied_economics. Geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Backhouse ve Biddle, 2000, s.1-24.
8. Uygulamalı iktisat kavramını da kullanmıştır.
9. Sanat kavramını da kullanmıştır.
10. Benzer durum Makro İktisat için de geçerlidir. Y. Wen'in (2021) tespitlerine katılmamak mümkün değildir: Talihsiz durum, makroekonominin kimya veya biyoloji gibi deneysel bir bilim yerine Euler, Lagrange ve Laplace zamanında klasik mekanik gibi uygulamalı matematiğin bir dalı haline gelmesidir. Giderek daha matematiksel hale gelmek ve her şeyi deneysel gözlemler yerine aksiyomlardan türetmek, tam olarak sorunun bulunduğu yerdir. Kimya ve biyoloji çok az matematik kullanır, ancak bu onların güçlü bir bilim olmasını engellemez. Ekonomi programlarındaki doktora öğrencileri, tümevarım yoluyla gerçek dünyadan veya insan ekonomi tarihinden sonuçlar çıkarmak yerine, yalnızca matematikten başka bir şey öğrenmezler ve ekonomik yasaları aksiyomlardan çıkarmaya çalışırlar.
11. Smith'ten önce B. Mandeville (1714), A. Ferguson (1767) ve Hume'da (1740) kendiliğinden düzen düşüncesinin olduğuna ilişkin tespitler için bkz. Butos ve Mcquade (2017)
12. Sosyalist düşüncede Darwin'in

etkisi özellikle E. Bernstein'da belirgindir. Aynı zamanda Veblen'in evrimci görüşlerinin Bernstein'dan etkilendiği üzerine yaygın bir iddia vardır. Tartışmalar için bkz. D. Brown (1991, s.689-708); S. Sawyer (2015, s.467-473).

13. Hayek, liberal düşüncenin en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilir. Genel olarak bu tespit doğru olmakla birlikte, 1930-40'lı yıllarda görüşlerinin kısmen değiştiği, "sosyal demokrasiye" (!) kaydığı söylenebilir (Hayek'in sosyal demokrarsisi ve Mises'ten farkı için bkz. Hodgson, 2015, s.309-314). Değişimde Simons ve Eucken'nin (ve Röpke'nin) önemli bir yeri vardır. Hayek, Constitution of Liberty (1960) çalışmasında, fikirlerinin şekillenmesine katkılarından dolayı Eucken ve Simons'a özellikle teşekkür etmiştir (Plickert, 2015, s.81). Son yıllara kadar Hayek'in ilgileri ve değişimi Hayek I ve Hayek II ayrımı ile ifade edilmekle birlikte, bugün (Kolev, 2010) Hayek I, Hayek II ve Hayek III olarak ayrılmaktadır. Hayek I'in ilgi alanı konjonktür dalgaları, Hayek II'ninki ordo-liberalizm ve Hayek III'ünki evrimci felsefedir. Hayek II 1930-40'lı yılları, evrimci felsefe 1950'lerden, özellikle 1960'lardan sonraki dönemi kucaklamaktadır.

14. İlginç bir not: Kendiliğinden düzen kavramı Hayek'ten önce ilk defa W. Röpke (1937) tarafından kullanılmıştır. Aynı kavramı daha sonra M. Polanyi (1948) kullanmıştır. Hayek'in Polanyi'den esinlendiği anlaşılmaktadır. Bkz. Butos ve Mcquade (2017). Bir başka not W. Röpke (1937) ile ilgilidir. Röpke'nin kitabı Almanca yayımlanmış, İngilizce baskısı ise 1963 yılında gerçekleşmiştir. Röpke'nin kavramı kullanımı bundan dolayı dikkati çekmemiş olabilir. Bu arada kitabın büyük kısmının Röpke'nin Türkiye'de bulunduğu dönemde tamamladığını da belirtmekte fayda vardır.

15. Holcombe'a (2014) göre Avusturya okulunda denge hipotetiktir, analiz değildir. Piyasa süreci kendiliğinden düzenin diğer adıdır. Dengeden bireysel planların koordinasyonunu anlamaktadırlar. Sömürülmeyen kâr fırsatlarının kalmaması anlamında yorumlar da vardır.

16. Bu açıdan aynı dönemdeki sosyalist hesaplama (piyasa sosyalizmi) tartışmaları hatırlandığında, Mises ve Hayek'in O.Lange modelinin denge temelli, durağan olduğu eleştirisiyle, kısmen kendileriyle çeliştikleri söylenebilir!

17. Bu noktada ilginç bir makaleden söz edebiliriz. J.R.Wible(2021), 1898 yılında Veblen evrimci iktisat kavramından söz ettiği makaleyi C.S.Pierce yazmış olsaydı, muhtemelen evrimci matematik çerçevesinde yazabileceğini ve bu bağlamda iktisat biliminin başka bir yöne doğru evrilebileceğini söyler.

18. George Boole'nin (1815-1864) geliştirdiği, 0 ve 1'in yer aldığı matematiktir. Bugün algoritmik matematik olarak bilinmektedir.

19. Schelling, T C (1969), 'Models of segregation', The American Economic Review, Vol. 59(2), s. 488–93. Schelling, T C (1971), 'Dynamic models of segregation', Journal of Mathematical Sociology, Vol. 1(2), s. 143–86.

20. Orijinali, (1938), Letter to Roy Harrod, 4 July. http://conversableeconomist.blogspot.com/2016/06/harrod-and-keynes-on-scope-and-method.html

21. Ekosistem, canlı topluluklarını ve bunların içinde yaşadıkları ortamı kapsayan bütündür. Ekosistem, belirli bir alanda bulunan canlılar ile bunları saran cansız çevrelerinin karşılıklı ilişkileri ile meydana gelen ve süreklilik arz eden ekolojik sistemlere ekosistem denir.

22. Bu kavramlar Liu ve Hanauer (2011) tarafından geliştirilmiştir

23. Bahçıvan kavramını Hayek(1955) tarafından da Kullanılmıştır. (Colin-Jaeger, 2021)

24. Karşılıklı çıkar, gerçekçi kendi çıkarını gözetme olarak görülmektedir. Bir başka anlamda kendi çıkarı kavramını radikal yeniden tanımlamadır. Buna göre hepimiz daha iyi olduğumuzda biz de daha iyi olabiliriz.

Hüseyin Özel
Hacettepe Üniversitesi
ozel@hacettepe.edu.tr

Carl Menger: Yöntembilgisel Bireycilik ve Görünmez El[1]

Görünmez El açıklamasını, yöntembilgisel bireyciliğe dayandıran yaklaşımlar, genel olarak "temsili bireyin" davranışları yoluyla düzenin kurulacağını öngörürken, ne birey davranışlarının içerisinde gerçekleştiği sosyal ve kurumsal bağlamlara ne de bireyler arasındaki sosyal etkileşimlere göndermede bulunurlar.

Ünlü iktisatçı Frank Hahn, kendisini neden bir "Neoklasik" iktisatçı diye gördüğünü açıklarken, üç önemli ilkeyi benimsediğini söylüyor:

> (1) Açıklamalarımı, bireysel karar birimlerinin eylemlerine dayandırmaya çalışmak anlamında bir indirgemeciyim.
>
> (2) Karar birimi hakkında teori geliştirirken kimi rasyonellik aksiyomlarını ararım.
>
> (3) Bir denge kavramının gerekli olduğunu ve denge durumlarının incelenmesinin yararlı olduğunu düşünürüm.[2]

Bu üç yöntembilgisel özellik, Neoklasik iktisadın temelinde yer alan temel özellikler olsa da, ilk unsur, "indirgemecilik" ya da daha doğru bir deyişle "yöntembilgisel bireycilik", belki de bütün bir programın sınırlarını çizmek konusunda daha önemli olmuştur. Bu bakımdan, özel olarak Carl Menger'in kurucusu olduğu Avusturya iktisadının temelinde açık bir biçimde bu ilkeye dayanıldığını söylemek yanlış görünmemektedir. Hem Menger'de hem de okulun bir diğer önemli üyesi Hayek'te yöntembilgisel bireycilik, bilinçli bir biçimde iktisadın meşru bir yöntemi olarak değerlendirilmekte, aynı zamanda da "Görünmez El" ya da Hayek'in "Kendiliğinden Düzen" anlayışıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yazarlara göre Görünmez El anlayışında ifadesini bulan "niyetli davranışın niyetlenilmemiş sonuçları" hipotezi, doğrudan yöntembilgisel bireyciliğin doğal sonucudur. Bu yazıda özellikle Menger'in görüşleri etrafında bu iki tez ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Yazıda öncelikle yöntembilgisel bireycilik ele alınmakta, sonra da Görünmez El yaklaşımı değerlendirilmektedir.

1. Öznelcilik ve Yöntembilgisel Bireycilik

Bilindiği gibi, Avusturya İktisadi okulunu, öteki okullardan ayıran en önemli özelliklerinden biri, iktisadın, giderek de bütün sosyal bilimlerin yöntembilgisel temelleri üzerinde durmasıdır. Farklı Avusturyalı iktisatçıların, iktisadın yöntemi hakkındaki görüşleri arasında önemli

farklar mevcut ise de, Avusturya okulunun iki temel önermesi her zaman öznelcilik (*subjectivism*) ile yöntembilgisel bireycilik olmuştur; bu iki temel önermenin her ikisi de, Avusturya okulunun kurucusu Carl Menger'den devralınmıştır. Yine de Menger'in bu konudaki mirasını izleme konusunda adı en çok öne çıkan Avusturyalı iktisatçının Friedrich A. Hayek olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Menger'in iktisadi analiz tarihindeki önemi, onun Jevons ve Walras ile birlikte, kendisi terimi kullanmamış olsa da, "marjinal fayda" düşüncesini ortaya atmış olmasıdır. Menger'in bu düşünceyi geliştirdiği, 1871'de basılan İktisadın İlkeleri[3] kitabı, piyasa sistemini, bireylerin bütün bir üretim ve kaynak dağıtım yapısını belirleyen öznel değerlendirmeleri tarafından yönlendirilen bir sistem olarak kavramlaştırmaktadır.[4] Yöntembilgisel açıdan bunun anlamı, kitabın öznelci bir çerçeveye oturtulmuş olmasıdır. Menger'in görüşlerinin bir başka önemli yönü, bunların, 1883'te basılan bir başka kitabı *Sosyal Bilimlerin Yöntemi Üzerine Araştırmalar*[5]'da geliştirdiği yöntembilgisel bireyci bir çerçeveye dayanıyor olmalarıdır.

Wicksell'e göre, "Ricardo'nun İlkeler'inden bu yana hiçbir kitap —Jevons'un bir ölçüde özlü nitelikte olsa da parlak yapıtı ve Walras'ın talihsiz derecede zor olan kitabı da dahil olmak üzere— iktisadın gelişimi üzerinde Menger'in *Grundsaetze* kitabı kadar büyük bir etkide bulunmamıştır".[6] Menger, söz konusu yapıtın önsözünde, iktisat teorisinin bireylerin maddi ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgilendiğini yazmaktadır. Ona göre "iktisat teorisi, iktisadi *etkinliğin* özgül kuralları ile değil, insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelirken giriştikleri etkinliğin gerçekleştiği *koşullar* ile ilgilenmektedir".[7]

Bireylerin ihtiyaçları, kuşkusuz, mallar tarafından karşılanmaktadır. Bir şeyin mal haline gelebilmesi için dört ön koşulun aynı anda gerçekleşmesi gerekir: Bir insan ihtiyacı, söz konusu şeyin bu ihtiyacı karşılayabilme yeteneği, bu şey ile ihtiyacın karşılanması arasındaki "nedensel bağıntının" insan tarafından bilinmesi ve son olarak da, bu şeyin ihtiyacı karşılamaya yetecek miktarda olması: "...buradan, mal olma niteliğinin, malların kendilerinde bulunmadığı, onların bir özelliği olmadığı, yalnızca belirli şeyler ile insanlar arasındaki bir ilişki olduğu açıkça görünmektedir; öyle ki, bu ilişki ortadan kalktığında, şeylerin de mal olma özelliklerini yitirecekleri ortadadır".[8]

Bu bakımdan, tüketici malları, ya da Menger'in kendi deyimiyle "birinci derece mallar" ile, toprak ve emek de dahil olmak üzere üretim malları ya da "yüksek dereceden mallar" arasında hiçbir fark yoktur; çünkü her iki grup mal da şeyler ile ihtiyaçların karşılanması arasındaki nedensel bağıntıya sahiptirler. Aralarındaki tek fark, "birinci derece malların ihtiyaçların karşılanması ile doğrudan, ikinci derece malların ise dolaylı bir ilişkileri olmalarıdır".[9] Bu farkın, üretim sürecinde yer alan zaman unsuruna atfedilebileceği yanlış bir yorum olmayacaktır.[10] Yüksek derece mallar dizisel olarak, tüketim malı olana dek, giderek daha düşük derece mallara dönüştürülürler. Örneğin, bu yüksek derece malların, tahıl gibi doğrudan tüketim için kullanılabilecek olan kimileri, üretim sürecinde kullanıldıklarında sermaye malları haline gelirler. Bir başka deyişle, sermaye malları, zaman tercihinin, ihtiyaçların bugün ya da daha uzak bir gelecekte karşılanması arasında yapılan tercihin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar.[11] Bu durumda, tüketim malları ile sermaye malları arasında öznellik bakımından bir ayrım olmadığı, hatta ister tüketim isterse de sermaye malı olsun, her tür malın değerinin doğrudan tüketicinin faydasına etkisiyle belirlenebileceği söylenebilir ki, bu aslında öteki Neoklasik yaklaşımlara kıyasla daha tutarlı bir bakış açısıdır. Yöntembilgisel bir ilke olarak, üretim faktörlerinin fiyatı da aslında "marjinal verimliliklere" göre değil, üretimine katkıda bulundukları malların tüketiminden elde edilen faydaya dayanarak belirlenmelidir. Yine de faktör fiyatlarının belirlenmesi sorunu, yalnızca Menger'in değil, sermaye konusunda en fazla kafa yoran Böhm-Bawerk de dahil olmak üzere[12], bütün bir Avusturya iktisadının temel sorunu olmuştur.

Bu tartışmadan, Menger'in iktisadi görüşlerinin en önemli yönünün, yalnızca marjinal fayda ilkesi (yanlış formüle etse de) olmadığı,

ama bu ilkenin temelinde yer alan öznelcilik düşüncesi olduğu sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte, Avusturya iktisadının benimsediği radikal öznelcilik, bir kural olarak yöntembilgisel bireycilik görüşü olmadan kendi başına bir anlam taşımayacaktır. Bu Menger için özellikle geçerlidir; çünkü, neredeyse kendi dönemindeki bütün "neoklasik yanlısı" (*protoneoclassical*) nitelikte olan Alman iktisadı, öznel değer teorisine dayanırken Menger'in esas katkısı, bu öznelliğin yöntembilgisel bireyciliğe dayanan yeni bir biçimini ortaya koymuş olmasıdır.[13] Bu yüzden, yöntembilgisel bireyciliğe daha yakından bakmakta yarar görünmektedir.

Sosyolog Anthony Giddens'a (1984: 214) göre, yöntembilgisel bireycilik, aşağıdaki tezlerden birisi ya da birkaçını benimsemektedir:

(1) Bir gereksiz doğru (*truism*) olan "sosyal atomculuk". Bu, sosyal görüngülerin yalnızca bireylerin davranışları cinsinden açıklanabileceğinin ortada olduğunu savunan görüştür;

(2) Sosyal görüngülere ilişkin tüm önermelerin, bir anlam kaybı olmadan, bireylerin niteliklerinin betimlemelerine indirgenebilecekleri düşüncesi;

(3) Yalnızca bireylerin gerçek olduğu, yani topluluklar ya da sosyal sistemlere gönderme yapan her kavramın, teorisyenin kurduğu soyut modeller olduğu, buna karşılık birey kavramının soyut model olmak yerine gerçek bir referansa dayandığı görüşü;

(4) Yalnızca bireylerin ruhsal eğilimlerine (*disposition*) ilişkin yasaların varolduğu durumların dışında, sosyal bilimlerde yasaların olamayacağı tezi.

Bu ilkeye göre, sosyal dünyanın en önemli parçaları, kendi eğilimleri ile içinde bulundukları duruma uygun olduklarını düşündükleri biçimde davranan tek tek insanlardır. Her karmaşık sosyal durum, kurum ya da olay, bireylerin, onların niteliklerinin, inançlarının ve fiziksel kaynaklarla çevrenin özgül bir düzenlemesinin bir sonucudur. Büyük ölçekli sosyal görüngülerin (örneğin enflasyon) diğer büyük ölçekli görüngüler (örneğin tam istihdam) bakımından bitmemiş ya da yarım açıklamaları olabilir; ne var ki, bireylerin nitelikleri, inançları, kaynakları ve birbirleri arasındaki ilişkilere yönelik önermelerden bu görüngülere ilişkin bir yaklaşımı türetmediğimiz sürece, bu tür büyük ölçekli görüngülerin derinlemesine açıklamalarına ulaşmış sayılmayız (Bireyler anonim olarak anlaşılabilir ve yalnızca tipik nitelikler vs. bunlara yüklenebilir).

Bu da şaşırtıcı değildir, çünkü genel olarak, yöntembilgisel bireycilik anlayışının, aşağıda verilen iki anlamda da "indirgemecilik" (*reductionism*) tezinin özel bir hali olduğunu görmek kolaydır. İndirgemeci düşünceye göre, varlıklar (birey ve toplum arasındaki ilişkide olduğu gibi) ya da bilimleri (Pozitivizmin indirgemeci yaklaşımında olduğu gibi, , en yüksekten en alçağa doğru, özenli bir biçimde sınıflamak ve dolayısıyla aynı basamakta yer alan çiftleri eşleştirmek her zaman mümkündür. Dolayısıyla, daha yüksek düzeylerdeki varlık ve yasalar, daha alçak düzeylerdeki varlık ve yasalara ilişkin olgulara indirgenebilir.[14] Birey ve toplum ilişkileri bakımından bunun anlamı, sosyal ilişki, yapı ya da kurumların, bireysel davranışlara dayanarak tanımlanabilir, açıklanabilir ya da öngörülebilir olduğudur.

Önemli bir Avusturya iktisatçısı, Friedrich A. Hayek de,[15] yöntembilgisel bireyciliğin sosyal bilimin ilk koşulu olduğunu düşünmektedir. Ona göre, "sosyal yapının gerçek unsurlarını biçimlendiren, bireysel zihinlerin kendi karmaşıklıkları içindeki bütünlüğü değil, insanların birbirleri ve nesneler hakkında oluşturdukları bireysel kavramlardır" demektedir. Ona göre "bireyler yalnızca, bir ilişkiler ağının odaklarıdır (*foci*); yapının kendini yineleyen, ayırt edilebilir ve tanıdık unsurlarını oluşturan da, bireylerin birbirine karşı (ya da fiziksel nesnelere yönelik olarak benzer ya da farklı nitelikteki) tutumlarıdır".[16] Hayek'in görüşleri, sosyal bilimlerde atomistik, bağımsız "olguların" bulunmadığı, gözlemin kendisinin ister istemez yorumlamaya dayandığını vurgulayan, "yorumsamacı" (*hermeneutic)* bir sosyal teoriye yakın olsa da, yöntembilgisel bireycilik vurgusu ayırt edilebilir. Bu bakımdan, Hayek'te de, sosyal olanı bireyin üzerinden okumak ya da bireye indirgemek yöntemi kendisini

göstermektedir. Hayek, "Bilimcilik ve Toplumun İncelenmesi" başlıklı iki parça olarak yayınladığı makalelerde[17], iktisat gibi sosyal ya da değer niteliği öne çıkan (*praxeological*) bilimlerde, "nesnel olguların" bulunmadığını, bu bilimlerin bireylerin inançları, beklentileri, genel olarak öznel durumları hakkında olduğunu söylemektedir.[18] Bunun anlamı, sosyal olguların "kurulmuş" niteliğidir:

> Sosyal bilimlerin zorluğu ve nitelikleri hakkındaki karmaşanın büyük bölümü tam da, bu bilimlerde, kısmen incelenen nesneler ile bu nesneler hakkındaki düşünceler olarak, deyim yerindeyse iki kapasitede ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Doğal bilimlerde incelememizin nesnesi ile bunların açıklanması arasındaki karşıtlık, düşünceler ile nesnel olgular arasındaki ayrımla çakıştığı halde sosyal bilimlerde, açıklamak istediğimiz görüngüleri *kurucu* nitelikte olan düşünceler ile ya kendimizin ya da eylemlerini açıklamak zorunda olduğumuz o aynı insanların bu görüngüler *hakkında* oluşturdukları ve sosyal yapının nedeni olmayan, bu yapılar hakkındaki teoriler niteliğindeki, düşünceleri birbirinden ayırmak zorunludur.[19]

Doğa bilimleri ile sosyal bilim arasındaki temel farklardan birisi, insanların düşüncelerinin (inançları, beklentileri vs.), gerçek etkilere sahip olması, bunun da "yasaların" doğa bilimlerindekinden daha farklı olmasına yol açmasıdır: "Toplumun incelenmesinde önemli olan, bu doğa yasalarının herhangi bir nesnel anlamda doğru olup olmadıkları değil, insanlar tarafından bunlara inanılıp inanılmadığı ve bunlara dayanarak davranılıp davranılmadığır". [20]

Hayek, giderek, Bilimci (*Scientistic*) anlayışın, aslında "kolektivist" tutumun bir sonucu olduğunu da düşünmektedir. Ona göre sosyal bilimin asıl zorluğu, insanların sahip oldukları düşünce ve inançların onların eylemlerini güdülemesinin yanı sıra, onların kendi eylemlerinin öngörülmeyen sonuçları hakkında oluşturdukları popüler düşüncelerin, sosyal görüngüleri ortaya çıkarmasıdır.[21] Hayek'e göre, bu türden düşünce ve görüşler, "toplum" ya da "ekonomik sistem" gibi bütünlüklerin var olması için bir ön koşuldur. Ancak onların bu kurucu role sahip olmaları, bu bütünlüklerin kendileri hakkında oluşturulan kavramlardan tümüyle bağımsız olduklarını göstermez; böyle düşünmek, kolektivist bir tutumu gösterir.[22] Sosyal bilimin gerçek nesnesi, bu türden "güdüleyen ya da kurucu rol oynayan görüşler"dir ki bunlar tümüyle "öznel" niteliktedir.[23]

Aynı yaklaşımı, daha da geniş olarak, Carl Menger'in yöntem konusundaki ünlü kitabı *Yöntem Üzerine Araştırmalar*'da da görüyoruz. Bu kitap aslında, aynı dönemde Almanya'da sosyal bilimlerin yöntemi üzerine gerçekleştirilen tartışmalarda büyük etki yaratmış olan "Tarihçi Okul"a yöneltilmiş bir polemiktir.[24] Menger kitaba, iki tür bilimsel bilgi ya da iki "araştırma yönelimi" arasında bir ayrım yaparak başlar. Bunlardan birincisi, olguların somut yönleriyle ilgilenen *bireysel* yönelim, ötekisi de ele alınan olgunun genel niteliğinin ortaya çıkarılmasıyla ilgilenen *genel* yönelimdir.[25] Bununla birlikte, genel ile onun karşıtı olarak kullanılan bireysel terimleri, "kolektif" ve karşıtı olan "tekil" terimleriyle karıştırılmamalıdır. Örneğin, belirli bir ulus, bir devlet, somut bir ekonomi, bir birlik, bir topluluk vs. hep bireysel olgular niteliğinde iken tekil olgular değil, kolektif olgulardır. Buna karşılık mal, kullanım değeri, girişimci, vs. gibi kategoriler ise genel nitelikte, ancak kolektif olmayan olgulara örnektir.[26] Bireysel ve genel arasındaki bu ayrım, "tarihsel" bilimleri "teorik" ya da "kesin" [*exact*] bilimlerden ayırt etmekte esastır. Bu bakımdan, iktisat alanında varolan üç grup bilimden söz etmek mümkündür: 1) "iktisadi olguların bireysel nitelikleri ile bireysel bağlantısını araştırma ve betimleme ödevi olan" tarihsel bilimler; 2) "olguların genel doğaları ile genel bağlantılarını (onların 'yasalarını') araştırma ve betimleme ödevindeki" teorik iktisat; 3) "ulusal ekonomi alanındaki (iktisat politikası ile finans bilimi) uygun eylemlerin (değişik koşullara uyarlanmış olan) temel ilkelerini araştırma ve betimleme ödevindeki" pratik bilimler.[27] Bu anlamda, iktisat, bir teorik ya da kesin bilimdir ve ödevi de "iktisadi *kavramları* analiz etmek ve bu analizden mantıksal sonuçlar çıkarmak değil, iktisadi

olguların *genel doğaları* ile *genel bağlantıları*nı araştırmak"tır.[28]

Menger'e göre, genel alandaki ampirik olgular bakımından, "satın alma, para, arz ve talep, fiyat, sermaye, faiz oranı" gibi ampirik *türler* [*types*] ile, "arzdaki artışın sonucu olarak malın fiyatındaki düzenli bir düşüş; malın fiyatında, para miktarındaki artışın bir sonucu olarak ortaya çıkan artış; önemli ölçüdeki sermaye birikimi sonucu faiz oranındaki düşme vs." gibi, farklı türler arasındaki, *türsel* (*typical*) ilişkileri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu türsel ilişkiler, iktisadi bilimlerdeki, söz konusu olguların "özleri" ya da "doğalarını" ortaya çıkaran "yasaları" göstermektedir. Bu yasalar bizlere, yalın gözlemlerin ötesine geçerek, gerçek dünyanın daha derin bir kavrayışını sağlayacaktır.[29] Bu bakımdan, teorik bilimlerin amacı, dünyanın, duyu deneylerinin sağlayabileceğinin ötesindeki bir anlayışını vermek ve dünyayı kontrol edebilmemizi sağlamaktır.[30]

Olgular dünyasındaki türler ve türsel ilişkiler (yasalar) ikiye ayrılabilir: Herhangi bir istisnası olmayan düzenlilikler ("doğa yasaları") ile istisnaların olanaklı olduğu düzenlilikler ("ampirik yasalar").[31] Ne var ki, bu, "doğa yasalarının" yalnızca doğada gözlenebilirken "ampirik yasaların" yalnızca sosyal dünyada geçerli oldukları anlamına gelmemektedir. Bunun nedeni, "kesinlikle katı doğa yasalarının gözlendiği doğal bilimlerin sayısı da oldukça sınırlıdır; yalnızca ampirik yasaların göründüğü bilimlerin de değerli oldukları kuşkusuzdur".[32] Daha da önemlisi, özellikle iktisat söz konusu iken, Menger'e göre, "sosyal olgular alanının yasa özelliklerinin katılık derecesi ne olursa olsun, ... iktisadın *teorik* bir bilim olma özelliği değişmez"; çünkü,

> ekonominin *teorisi* hiçbir biçimde, ekonominin *tarihsel* bilimleri ya da *pratik* bilimler ile karıştırılmamalıdır. Yalnızca teorik iktisadın biçimsel doğası ve sorunlarına ilişkin bütünüyle karanlıkta kalan bir kişi, onu bir *tarihsel* bilim olarak görebilir, çünkü onun görünürde ya da gerçekte, kapsadığı genel (teorik) bilgi, doğa bilimlerinden daha az katılık göstermektedir.[33]

Menger'e göre, yasaların katılık derecesi, anlama açısından değil, öndeyi (*prediction*) ve kontrol açısından önemlidir; daha kesin yasalar, geleceğin daha iyi öngörülmesini ve onun daha iyi kontrol edilmesini sağlayabilirler. Yine de, "bütün bu farklılıklar, ... ilke farklılıkları değil, yalnızca derece farklılıklarıdır".[34] Dolayısıyla, gerçek farklılık, ampirik yasalar ile doğa yasaları arasında değil, "ampirik" ve "kesin" (*exact*) yasalar arasında olmalıdır. Bu bakımdan, "kesin" yönelimin amacı, katı olgu yasalarının belirlenmesidir. Bu bakımdan, "kesin olmayan doğal bilimler (örneğin, fizyoloji, meteoroloji gibi) vardır; tersine, doğal olmayan kesin bilimler de vardır (örneğin, iktisat)".[35] Teorik iktisadın yasaları, "etik dünyanın kesin yasalarıdır"[36], yani, iktisat, "etik nitelikteki bir kesin bilimdir".[37]

Bununla birlikte, "etik" terimi, iktisadın değer yargılarından bağımsız olamayacağı biçiminde anlaşılmamalıdır. Böyle bir argüman, Menger'e göre, teorik araştırmanın kesin yönelimine aykırıdır; hatta ekonominin pratik bilimi bile değer yargılarından bağımsız olmalıdır; çünkü öteki türlü, bu yalnızca ekonomi hakkında yazılan ahlaki yazılar haline gelir.[38]

Öte yandan, bu kesin yasalar, hem duyu deneyi hem de "düşünmenin yasaları" ile doğrulanabilirler. Bunun nedeni, duyu deneyinin tek başına yeterli olmamasıdır; Menger'e göre ekonominin pür teorisini duyu deneyiyle sınamaya kalkmak, "geometrinin ilkelerini, gerçek nesneleri ölçerek düzelteceğini düşünen, bu nesnelerin saf geometrinin varsaydığı büyüklüklerle aynı olmadığını ya da her ölçümün ister istemez kesinlikten uzak sonuçlar vereceğini düşünemeyen matematikçinin durumuna benzer".[39] Aynı biçimde, kimya gibi doğa bilimleri de "somut olguların belirli gruplarının 'gerçek kavramlarını' bize öğretmez. Bunun yerine, onun eleman ve bileşenleri, kendi bütün saflıkları içerisinde ampirik olmayan niteliktedirler; bunlar doğada, insan çabası tarafından etkilenmeden gözlenmeyeceklerdir. Aslında, bir dereceye kadar, bunlar sentetik olarak da hazırlanamazlar".[40] Bu durumda, kesin yasaların bilgisine, yalnızca bu kurucu unsur ve bileşenlerinin "kendi bütün saflıkları içerisinde" incelenmesiyle erişilebilir. Bu ise,

indirgemeci ya da sosyal bilim söz konusu olduğunda, aynı ilkeyi benimseyen yöntembilgisel bireyci bir bakışı gerektirmektedir.

Menger'e göre, bir kesin bilimdeki doğru yöntem, "gerçek olan her şeyi *en basit bileşenlerine*, yalnızca en basit olduklarından kesinlikle türsel diye düşünülmesi gereken bileşenlere ayırmaya" çalışmaktır.[41] Olgu "yasaları" için de aynı şey geçerlidir; kesin bilim, "daha karmaşık olguların, gerçek dünyadaki en basit, hatta ampirik olmayan ve öteki bütün etkilerden yalıtılmış bir biçimde kavranan bileşenlerden nasıl ortaya çıktıklarını inceler.[42] Bu bakımdan, ekonominin kesin biliminin doğru yöntemi de yöntembilgisel bireyciliktir; kesin yönelimin doğası ise, "insani olguları, en özgün ve basit kurucu faktörlerine indirgiyor olmamız gerçeğinde yatmaktadır".[43] İktisattaki en basit birim, "bireysel ekonomi"dir: "*Ekonomi* ile, insanların kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelttikleri ihtiyatlı etkinlikleri kastediyoruz; *ulusal ekonomi* ile de, bu etkinliğin sosyal biçimini".[44] Bu ayrım, mübadele ilişkilerine dayanılarak tanımlanmaktadır. Eğer bireyler arasında hiçbir mübadele yoksa, "ulusal ekonomi" terimi, eğer bu durumda hala kullanılmasına izin varsa, yalnızca bir ulustaki bireysel ekonomilerin bir toplamı olacaktır. Ne var ki, bir ulusun üyeleri birbirleriyle "iktisadi iletişim" içine girdiklerinde, "ulusal ekonomi" kavramı farklı bir anlam kazanacaktır. Dolayısıyla iktisat, bireylerin kendi çıkarlarını gözeten davranışlarıyla ilgilenmektedir. Bununla birlikte, bireylerin iktisadi etkinliklerini yalnızca özel çıkarlarına dayanarak sürdürdükleri tezi yanıltıcıdır, çünkü, "kamusal ruh, kişinin yanındaki insanlara duyduğu sevgi, gelenekler, adalet duygusu ve öteki benzer etkenler de insanın iktisadi eylemlerini belirlemektedir".[45] Yine de, insan iktisadi eyleminin çıkar güdüsünden farklı temellere de dayanıyor olması, insan eyleminin genelde katı bir düzenlilikte ortaya çıkmıyor olmasına, dolayısıyla da özenli bir iktisat teorisinin ortaya çıkmamasına yol açacaktır. İnsan davranışlarında katı düzenliliklerin olmamasının bir başka nedeni de, *hata*nın söz konusu olmasıdır. İnsanlar kendi çıkarları tarafından yönlendiriliyor olsalar da, pek çok durumda iktisadi çıkarlarının farkında olmayabilirler ya da iktisadi durum hakkında yeterli bilgiye sahip olmayabilirler.[46] Yani, iktisat kesin bir bilim olsa da,

> insani olguların kendi bütünlükleri içerisinde, ya da aynı nedenle, somut bir bölümünün anlayışını sağlayamaz; *ancak,* o, *insan yaşamının en önemli yönlerinden birisinin* anlayışını sağlayabilir. "*Politik iktisadın kesin teorisi*", bu türden bir teoridir; bize iktisadi insanların kendi maddi ihtiyaçlarını gidermek için giriştikleri çabalar içerisinde, insanın kendi çıkarının kendisini nasıl gösterdiğini kesin bir biçimde izlemeyi ve anlamayı öğretir.[47]

İktisadi analizin temel ilgi odağı, dolayısıyla bireysel "ekonomilerin" kendi çıkarlarını kollayan davranışıdır. Öte yandan, "ulusal ekonomi", sayısız bireysel iktisadi eylemin yalnızca bir sonucudur. Bu "kurguyu" anlayabilmek için, onu "gerçek" bileşenlerine, yani bireylere bölmek gerekir.[48] Yine de, ulusal ekonomi bireysel davranışların sonucu ortaya çıkıyor olsa bile, onlardan bir ölçüde farklıdır:

> Ulusal ekonomi, sözcüğün yaygın anlamıyla, *hiçbir biçimde yalıtılmış bireysel ekonomilerin yan yana gelmesinden ibaret değildir.* Bunun yerine, bireysel ekonomiler, birbirlerine bir trafik ile yakından bağlantılıdırlar... Tam tersine, [ekonomi], gerçekte, bir kompleks ya da eğer istenirse, *ekonomilerin bir organizmasıdır* (tekil ve ortak ekonomilerin); ancak, yineliyoruz, onun kendisi bir ekonomi değildir... Ulusal ekonomi, kendisi çark olmayıp çarklardan vs. oluşmuş bir birim olan bir makineyle aynıdır.[49]

Görüldüğü gibi bu düşünce, yani bütün ile parçalar arasındaki ilişkilerin karmaşık niteliğini ve bütünü anlamak için de başlangıç noktasının parçalar olduğu düşüncesi, doğrudan "Görünmez El" anlayışına bağlanmaktadır. "Görünmez El" ya da Hayek'in adlandırmasıyla "Kendiliğinden Düzen" (*spontaneous* order) düşüncesinin ya da daha genel bir deyişle, "niyetli davranışın niyetlenilmemiş sonuçları" anlayışının doğrudan yöntembilgisel bireyciliğin bir sonucu olduğu tezi, hem Hayek'in hem de Menger'in öne çıkardıkları bir bakış açısıdır.

İktisat Kuramının Geçmişine Bakış

Mark Blaug

"İktisadi Düşünce Tarihi ve İktisat Kuramı konusundaki incelemeler içinde Mark Blaug'un İktisat Kuramının Geçmişine Bakış'ı otuz yılı aşkın bir zamandır, bütünlük ve derinliği, kapsam ve akademik titizliği sebebiyle vazgeçilmez ikincil kaynaklar içinde ön plana çıkmıştır. Şimdi kitabın yeni, gözden geçirilmiş beşinci bir baskısı çıkmış bulunuyor. Matematiğin giderek artan ölçüde devreye girmesiyle konuya dair incelemeler geri plana itilmiş ve nispeten azalmış olmasının ötesinde daha da büyük tehlikelerin şiddetlenmesi söz konusu olabilir. Bu nedenle Mark Blaug'un bu büyük eserinin yeni bir baskıyla yoluna devam etmesi, yeni yüzyıla ve yeni binyıla İktisat Tarihi derslerinin önemli bir payandası olmayı sürdürerek girmesi iç rahatlatıcıdır."
-Terence Hutchison

Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi

Ahmet Ertuğrul

Sosyal bilimler kategorisi içerisinde sayılan ekonomi bilimi, modern anlamıyla insanın ekonomik davranışlarını piyasa mekanizması içerisinde inceler. Smith ve diğer klâsik ekonomistlerde ve Marshall'da gördüğümüz bu anlayış, ekonomik teori ve analizin tarihi ile ilgili önemli bir sınırlamayı da zorunlu olarak ortaya koymaktadır. Yani insanın ekonomik davranışı ile piyasa mekanizması veya kavramının birlikte düşünülmesi. Bu anlamda modern ekonomik teori ve analizin, Smith'in piyasa mekanizmasının düzenleyici rolünü keşfetmesiyle başladığı genelde kabul edilir. Bu çizgide klâsik ve neoklâsik ekonomistlerin çalışmalarının ortaya koyduğu düşünce, teori ve analizlerdeki gelişmeler büyük ölçüde bu kitabın konusu olmuştur. Bu ortodoks çizgi dışında piyasa mekanizmasının yetersizliğini, alternatiflerini, ekonominin diğer sosyal bilimler ve kurumsal yapı ile ilişkisini öne çıkaran heterodoks çizgideki çalışmalar da dengeli bir şekilde kitap kapsamına alınmıştır.

İktisadi Doktrinler Tarihi

Mehmet Selik

Mehmet Selik, İktisadi Doktrinler Tarihi adlı çalışmasında iktisat tarihini bağımsız bir çalışma alanı olarak ele alırken iktisat tarihini, iktisadın ve diğer toplumsal bilimlerin alt dallarından ayırmadan ele alıyor. Sanki Mehmet Selik İktisadi Doktrinler Tarihi'ni kaleme alırken, Robert Skidelsky'nin 2015'te Londra'daki bir konferans sırasında yaptığı uyarıyı daha 1970'lerin başında öngörmüş gibidir: "İyi bir iktisatçı olmak için sadece iktisatçı olmak yetmez." Ya da daha yaygın olarak bilinen şekliyle söylemek gerekirse, iktisat sadece iktisatçılara bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir.

2. Görünmez El

Hayek'e göre, sosyal bilimin temel amaçlarından birisi, kurucu nitelikteki bu görüşlerin, nasıl olup da sözü edilen "bütünlüklerin" ortaya çıkmasına katkıda bulundukları ya da daha tanıdık bir ifadeyle, "niyetli eylemin niyetlenilmemiş sonuçlarıyla ilgilenmektir. Hayek'e göre,

> sosyal görüngüler, bilinçli olarak tasarlanmayanlar dışında hiçbir düzen sergilemeseydi, topluma yönelik teorik bilimler için hiçbir yer kalmazdı; bu durumda çokluk ileri sürüldüğü gibi, yalnızca psikoloji için yer olurdu. Bireysel eylemin sonucunda ortaya çıkan, ancak herhangi bir birey tarafından tasarlanmamış bir tür düzen olduğu sürece, bir sorun ortaya çıkmakta ve teorik bir açıklamaya gerek duyulmaktadır.[50]

Niyetlenilmemiş sonuçlar argümanı, sosyal bütünlüklerin karmaşık nitelikte olduğu, bu yüzden de öngörü ve kontrolün ya da "sosyal mühendisliğin" de mümkün olmadığını göstermektedir. Bunun nedeni, bu türden öngörü ve kontrol çabalarının birbirinden ayrı nitelikteki çok büyük bir bilgi yığının kontrol edilmesini gerektirmesi, bu yüzden de herhangi bir somut durumda sonucun öngörülmesinin mümkün olmamasıdır.[51] Aynı nedenle Hayek, bilimci bakış açısını benimseyen "nesnelcilik" (*objectivism*) ile "tarihselciliğe" (*historism*) de karşıdır:

> Tarihselcilik, genel uygulanabilirliğe sahip bir birleşik teorinin varlığını kabullenmeye yanaşmadığından, aynı unsurların farklı bileşimlerinin tümüyle farklı bütünlükler yaratabileceğini ve aynı nedenle, bu bütünlüklerin insanların bilinçli bir biçimde tasarladıklarından farklı olarak nasıl ortaya çıktıklarını anlayamadığından, sosyal yapıdaki değişmelerin nedenini insan zihnindeki değişmelerde aramak zorunda kalmakta, bu değişmelerin doğrudan kavranan bütünlüklerdeki değişmeler olarak anlaşılmak zorunda olduğunu düşünmektedir.[52]

Menger'e göre de, sosyal yapı ve kurumların hem işlevleri, hem de kökenleri, bu yapılar ile doğal organizmalar arasında kurulan, bütün ile parçalar arasındaki ilişkileri dikkate alan bir benzetmeyle açıklanabilir:

> Dolayısıyla, bir organizma biriminin normal işlevi ve gelişimi, onun parçalarının işlev ve gelişimi tarafından koşullanır; buna karşılık parçalar da daha yüksek bir birimi biçimlendirmek üzere birbirleriyle olan bağlantıları tarafından koşullanırlar; nihayet, her bir tekil organın normal işlev ve gelişimi de, geri kalan organlar tarafından koşullanır.
>
> ...
>
> Aynı şey, bir dizi sosyal olgunun kökenleri bakımından da geçerlidir. Doğal organizmalar yakından gözlendiklerinde, neredeyse istisnasız olarak, bütün açısından, tüm parçaların gerçekten de hayran olunacak bir işlevselliğini; ama insan *hesaplamasının* değil, *doğal* bir sürecin sonucunda ortaya çıkan bir işlevselliği sergilerler. Benzer olarak, sayısız sosyal kurumda da çarpıcı bir biçimde ortada olan, bütün açısından bir işlevselliği gözleyebiliriz. Ancak daha yakından bakıldığında, bunların, *bu amaca yönelik olan niyetlerin* bir sonucu olarak, yani, toplumun üyelerinin anlaşması ya da bir pozitif yasama sonucunda ortaya çıkmış olmaları söz konusu değildir. Bunlar da kendilerini "doğal" ürünler olarak (belirli bir anlamda), *tarihsel gelişimin niyetlenilmemiş sonuçları olarak* göstereceklerdir.[53]

Bu durumda, organik benzetme bir ölçüde yetersizdir; çünkü sosyal olguların yalnızca bir bölümü doğal olgulara benzer. Menger'e göre, sosyal olguların büyük bölümü doğal süreçlerin sonucu değil, insanların bunları oluşturmak üzere bir araya gelerek vardıkları anlaşmalar sonucu ortaya çıkarlar. İkinci olarak, doğal organizmalar mekanik bir biçimde işlerlerken, sosyal "organizmalar", basitçe mekanik güçler tarafından oluşturuluyor diye yorumlanamazlar. Bunlar, insan çabasının, düşüncesinin ve eyleminin sonuçlarıdır. Başka bir deyişle, sosyal bilimlerin bir bölümü *ortak irade*nin bir sonucu iken ötekiler, özünde *bireysel* hedeflere yönelmiş olan insan eylemlerinin niyetlenilmemiş sonuçları olarak ortaya çıkarlar.[54]

Bireysel çıkara yönelik davranışın

niyetlenilmemiş sonuçlarına kusursuz bir örnek, paranın bir mübadele aracı olarak ortaya çıkmasıdır. Menger'e göre,[55] para, verili bir piyasada bir mal için kişinin satın alabileceği fiyat ile onun satmaya razı olacağı fiyat arasındaki farkın var olmasından kaynaklanmıştır. Bu farklılığa dayanarak, bir malın *satılabilirlik* [*saleability*] derecesi kavramı tanımlanabilir. Malların satılabilirlik derecesi, onun uygun olan her anda cari fiyatlardan elden çıkarılabilme kolaylığına bağlıdır.[56] Herhangi bir anda, kimi mallar bireyler için ötekilerden daha istenir durumdadır; yani bunlar için fiili talep daha yüksektir. Bu durumda, ilke olarak her satıcı, ötekilerden daha fazla "satılabilir" olan bu malları, kendi tüketimi için, onlara ihtiyacı olmasa bile, satın almak isteyecektir. Bu durumda en fazla "satılabilir" olan mal, piyasalarda bir mübadele aracı olarak evrensel geçerliliğe sahip olacaktır. Bu mal, mübadele aracı olarak kabul edildikten sonra da, onun satılabilirlik derecesi, kümülatif olarak artacaktır.[57] Tarihsel olarak değerli metaller, az çok en fazla satılabilir mallar olmuşlardır, bu yüzden de para haline gelmişlerdir. Bunun yanında, bu metallerin, değerlerine oranla düşük taşıma maliyetleri, sınırsız dayanıklılıkları, bölünebilir olmaları, homojenlikleri ve bunları gömülemenin görece düşük maliyeti gibi özellikleri, onların değişim aracı haline gelmelerini kolaylaştırmıştır.[58] Bu gelişme, Menger'e göre herhangi bir devlet müdahalesi ya da satıcıların gönüllü anlaşmaları sonucu değil, bütünüyle kendiliğinden gerçekleşmiştir:

> Para, yasayla yaratılmadı. Kökeninde, bir devlet kurumu değil, sosyal bir kurumdur... Ancak öte yandan, devlet tarafından tanınması ve düzenlenmesiyle bu sosyal para kurumu, kusursuz hale getirilmiş ve gelişen ticaretin çok ve değişen ihtiyaçlarına uyarlanmıştır; tıpkı geleneksel yasaların devlet yasalarıyla kusursuz hale getirilmesi ve uyarlanması gibi.[59]

Bu örnekten görülebileceği gibi, Menger'e göre, bir kesin bilim olarak saf iktisat teorisi, iktisadi olguların genel "doğalarını" anlamaya çalışır ve özellikle, bireylerin, amaçlı, niyetli davranışlarının, kimi zaman niyetlenilmemiş olan sonuçlarını inceler. Bu anlayışta, bilimsel analiz, ampirik olguların esas özelliklerinin soyutlanması amacıyla, en basit bileşenlerden, yani bireysel ekonomilerden başlayarak, bireysel ekonomilerin eylemlerinin sonucunu izleyerek giderek daha karmaşık yapıların ya da "organizmaların" ortaya çıkarılmasına uğraşır. Bu çerçeve içerisindeki en önemli hipotez, giderek daha sonraki Avusturya okuluna mensup iktisatçıların da görüşlerinde temel bir rol oynayacak olan, yöntembilgisel bireyciliktir. Bu iktisatçıların hepsi, iktisadi sistemin işleyişini, bireysel planlara dayanan bilinçli, amaçlı insan davranışının, niyetlenilmemiş sonucu olarak ortaya çıkan bir düzen olarak kavramlaştırmaktadırlar. Dolayısıyla, düzenin işleyişinde bireysel davranışlar ve planlar esas öneme sahiptir; öyle ki,

> Yöntembilgisel bireycilik, dolayısıyla, ... basitçe, sosyal olguların bizi sonunda bir insan planına götürmeyen hiçbir açıklama biçimiyle yetinmeyeceğimiz anlamına gelir. Bu, sözde "davranış değişkenleri" kullanılarak gerçekleştirilen açıklamanın insan davranışının açıklanmasında tatmin edici olmadıkları sonucunu vermektedir.[60]

Bununla birlikte, Menger'in ve çağdaş Avusturyalı iktisatçıların görüşlerinde yer alan ve birbirleriyle ilişkili görünse de ayrı tutulması gereken iki hipotez, yani yöntembilgisel bireycilik ile niyetli eylemin niyetlenilmemiş sonuçları anlayışları arasında bir tutarsızlık olduğu söylenebilir.

Menger'in bütün sistemi yöntembilgisel bireyciliğe dayandırılmış ise de, onun benimsediği bireyciliğin daha çok bir *ontolojik bireycilik* olarak görülebileceği ileri sürülebilir. Bu görüşe göre, bütün sosyal *varlıklar* bireylerin mantıksal bileşimlerine indirgenebilirler ve sosyal *varlıklar*, bireylerin toplamlarından başka bir şey değildirler. Var olanlar üzerinde yapılan bu vurgu, *tanımlama* ya da *açıklama* söz konusu olduğunda geçerli olmayabilir. Başka deyişle, yukarıdaki tez, sosyal kavramların yalnızca bireyler ve onlara ait özellikler cinsinden tanımlanabileceği ya da özerk sosyal açıklamaların olmadığı, açıklamanın yalnızca bireysel olgular cinsinden yapılabileceği

biçimindeki tezden farklıdır. Her ne kadar toplumlar bireyler tarafından oluşturuluyor ise de, böyle bir görüş, ille de analizin ya da açıklamanın da bireysel terimlerle yapılması gerektiği anlamına gelmez.[61] Başka deyişle, Menger, yöntembilgisel açıdan birbirinden ayrı tutulması gereken iki düzeyi, ontolojik düzey ile epistemolojik düzeyi birbirine karıştırmaktadır. Ancak bundan daha da önemlisi, ontolojik tezin kendisinin de eleştiriye açık olmasıdır. Eğer toplumların, bireysel dinamiklerden farklı, onlara indirgenemeyen, "yükselen" (*emergent*) özellikleri olduğu görüşü kabul edilirse, toplumun ya da toplumsal yapı ve ilişkilerin, bireysel özelliklerden farklı bir ontolojik statüsü olduğu savunulabilir.[62] Bu anlayışa göre, genel olarak sosyal yapı ya da ilişkilerin varlıkları ya da işleyişleri yalnızca bireyler hakkındaki olgular temelinde açıklanamaz; tam tersine, genel kural, bireysel olgu ya da özelliklerin sosyal bağlamlara göndermede bulunmasıdır. Yine de, unutulmaması gereken nokta şudur: "yöntembilgisel bireyciler, sosyal kategorilerin bireysel yüklemler cinsinden betimlemelere indirgenebileceğini ileri sürerken hatalı olsalar da, ... 'sosyal güçlerin' her zaman, tanımlanabilir bağlamlarda gerçekleştirilen eylemlerin niyetlenilmiş ve niyetlenilmemiş sonuçlarının karışımlarından daha fazla ya da daha az, bir şey olmadığı üzerindeki ısrarlarında haklıdırlar". [63]

Bu bakımdan, Menger'in görüşleri, insan davranışı onların amaçlı eylemde bulunabilmeleri ile niteleniyor olsa da, sosyal olguların paranın ortaya çıkışı gibi en azından bir bölümünün, bu niyetli davranışın niyetlenilmemiş sonuçları olarak ortaya çıkabileceği olgusunu desteklemektedir. Bununla birlikte, aslında "niyetlenilmemiş sonuçlar" dediğimiz şeyin "yükselen" özelliklerden başka bir şey olmadığı da açıktır. Yani, sosyal olgular bireylerin amaçlı davranışları sonucu ortaya çıksalar bile, onlara indirgenemezler; sosyal düzey, kendisinin kurucu unsurlarından, yani bireylerin eylemlerinden bağımsız olarak var olmakta, hatta onları büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Bu nedenle Menger'in bireyciliği ile bu "kendiliğinden düzen" arasında bir gerilim olduğu kolayca görülebilir. Menger'in aslında bu sorunun farkında olduğu söylenebilir, çünkü kendisi bir sosyal varlığı (ulusal ekonomi), birbirlerine bir "trafik ile yakından bağlantılı" olan bireysel "ekonomilerin" oluşturduğu bir "organizma" olarak tanımlamaktadır. Böyle bir "organizma" anlayışı, merkezindeki "trafik" ile birlikte, bu yapının onu ortaya çıkaran bireysel davranıştan farklı bir konumda olduğunu düşündürmektedir. Başka deyişle, "organizmaların" düzeyi, en az bireysel düzey kadar "gerçek" niteliktedir, çünkü onlar da "bir fark yaratabilir olma" özelliğine, ya da kısaca "eyleme" (*agency*) özelliğine sahip görünmektedir. Başka bir deyişle, bu sosyal "eyleyen"ler, "kısıtların olmadığı ve uygun bir biçimde uyarıldıklarında, kendi doğalarından kaynaklanan bir etki yaratabilme gücü" olarak tanımlanabilecek olan "nedensel güçlere" sahiptirler.[64] Dolayısıyla, Menger'in nedensel güçle donanmış "organizmaları" da bilimsel etkinlikte kendilerine bir yer bulmalıdırlar. Ancak bu, yinelersek, yöntembilgisel bireyci anlayışa bir ölçüde ters düşen bir yaklaşımdır. Buna rağmen Menger, kendi analizinin, tek başına bireyci hipoteze dayandırılabileceğini düşünmektedir. Ne yazık ki, iktisadi düşünce tarihinde aslında Menger'in mirası olan bu anlayış, hem daha sonraki Avusturyalı iktisatçılar tarafından, hem de çağdaş neoklasik iktisatçılar tarafından da sürdürülmüştür.

Böyle bir bireyci bakış açısının iki önemli eksikliğinden söz etmek yerinde olacaktır: İlk olarak, Aristotelesci denebilecek bir bakış açısından, insanın her şeyden önce bir "sosyal hayvan" olduğu, dolayısıyla bireyin davranışlarının mutlaka bir sosyal bir bağlamı gerektirmesi, hatta bireyin kendi benliğinin bile sürekli olarak sosyal ilişki, yapı ve kurumlarla sürekli bir etkileşim sonucunda biçimleniyor olması anlamında bir "sosyal ürün" olması gerçeği reddedilmektedir. İkinci olarak da, tümüyle bireylerin seçim sorunlarına odaklanan bir bakış açısının, bireysel düzey ile sosyal düzey arasındaki ilişkiyi "doğrusal" ya da "toplamsal" (*additive*) nitelikte varsayması, sosyal ilişki, yapı ve kurumların "yükselen" (*emergent*) özellikleri, bu yüzden de bireysel düzeye indirgenememesi gerçeğinin

göz ardı edilmesi demeye gelir; bu da iktisadın en önemli sorunsallarından birisi olan "Görünmez El" anlayışının temellendirilememesi sonucunu verecektir.

Görünmez El açıklamasını, yöntembilgisel bireyciliğe dayandıran yaklaşımlar, genel olarak "temsili bireyin" davranışları yoluyla düzenin kurulacağını öngörürken, ne birey davranışlarının içerisinde gerçekleştiği sosyal ve kurumsal bağlamlara ne de bireyler arasındaki sosyal etkileşimlere göndermede bulunurlar. Bireylerden bütün beklenen, makinenin çalışması için belirli bir biçimde işlemesi gereken dişliler gibi kendi çıkarlarını gözetecek biçimde davranmaktır. Böyle bir durumda ise, kaynak dağılımında etkinsizlik ya da sosyal çatışmalar gibi optimal olmayan sonuçların ya da dengesizliklerin ortaya çıkması gibi bir olasılık daha baştan göz ardı ediliyor demektir. Ancak niyetlenilmemiş sonuçlar argümanı, tek başına bu türden "optimal" ya da istenir sonuçları garanti etmez; bu türden istenir sonuçlar örneğin, Schumpeter ve Marx'ın yaklaşımlarında olduğu gibi, ekonomik sistemin kendi işleyişi sonucunda yine kendisini zora sokacak eğilimleri yaratacağı türden bir olasılığı dışlamaktadır. Bu türden optimal sonuçları garantilemek için, Görünmez El anlayışını iki temel mekanizmaya dayandırmak gerekir (Ullmann-Margalit, 1997: 181-99): İlk olarak Görünmez El, sonuçta ortaya çıkacak örüntüyü bozabilecek nitelikteki her türlü varlık, etki ya da süreci dışarıda bırakan bir "filtreleme mekanizmasına" sahip olmalıdır. Görünmez El ikinci olarak da, içindeki her bir parçanın ya da unsurun yerel koşullardaki değişmelere uyum gösterirken, öteki yerel parça ya da unsurların uyumunu da etkileyeceğinden, bütün uyumlamaların sonuçta belirli bir örüntüyü ortaya çıkarmasını sağlayan bir "dengeleme mekanizması"nı içermelidir. Bu iki mekanizma, birlikte işlediğinde hem düzeni bozacak etkileri dışarıda bırakacak hem de birbiriyle ilişkisiz görünen çok farklı olayların birlikte, kimsenin öngörmediği ya da niyetlenmediği biçimde belirli bir örüntünün ortaya çıkmasını garanti edecektir. Bu durumda temel sorun, sistemin filtreleme ve denge mekanizmalarının optimal olmayan durumları nasıl engelleyebileceğidir. Başka deyişle, bu mekanizmaların her zaman çalışacağını varsaymak, açıklanması gereken hipotezin zaten baştan kabul edilmesi demektir. Bu da özünde işlevselci (*functionalist*), yani sistemin varlık nedeninin onun yerine getirdiği işlevde aranması gerektiğini ileri süren bir bakış açısıdır. Tasarlanan sistemlerde bu durumun geçerli olduğu açıktır, ancak özellikle niyetlenilmemiş sonuçların böyle bir "açıklamada" kullanılması, en basitinden hipotezin sınırlarının zorlanması demektir. Bu durumda piyasa mekanizmasının varlık nedeninin, sanki bu amaçla tasarlanmış gibi, kaynak dağılımında etkinlik yaratmak olduğu düşüncesi, aslında Hegel'in ünlü "aklın hilesi" argümanıyla eşdeğer görünmektedir; yani, bireyler ne düşünürse düşünsün, "Görünmez El" her zaman önceden belirlenmiş bir sonucu yaratacaktır. İktisatta, bu sonucu yaratmak için kullanılan filtreleme ve dengeleme mekanizmaları, yani rasyonel seçim kuramı ya da optimizasyoncu davranış ile piyasa dengesi, hem kaynak dağılımında etkinliği sağlayacak hem de istikrarlı bir toplumsal düzeni ortaya çıkaracaktır. Ne var ki böyle bir anlayış, aslında istenen sonucun, genel dengenin, baştan varsayılması anlamına gelir. Başka deyişle, burada aslında piyasa sisteminin işleyişini, işlevselci, aynı zamanda da "erekselci" (*teleological*) bir bakış açısından açıklıyoruz demektir: Piyasanın, dolayısıyla Görünmez Elin temel işlevi, en etkin kaynak dağılımı ve istikrarlı bir sosyal düzeni sağlamaktır; varlık nedeniyle ortaya çıkan (niyetlenilmemiş) sonuç da tam budur. Ancak bu nedensel mekanizmaların ortaya konmamış olması, sonucun baştan varsayılması yüzünden, buna bir sosyal "açıklama" diye bakmak zordur.[65]

Sonuç

Menger, yalnızca Avusturya iktisadının kurucusu olmakla kalmamış, genel olarak iktisadın ve sosyal bilimlerin yöntembilgisi üzerine en çok eğilen iktisatçılardan birisi olmuştur. Onun özellikle üzerinde durduğu öznelcilik ile yöntembilgisel bireycilik, bugün de anaakım iktisadın temelinde yer almaktadır. Özellikle Görünmez El anlayışının doğrudan yöntembilgisel

Erken Cumhuriyet Döneminde
Türk – Sovyet Ekonomik İlişkileri

Erdal Bilgiç

Sovyet arşiv belgelerinden elde edilen belgelere dayalı, zahmetli ve zor bir çalışmanın ürünü olan bu kitap, yakın dönem Türkiye ve dünya tarihi çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda, bugünü kavramanın geçmişi anlamaktan geçtiğini inanan tüm meraklı zihinler için de okuması çok keyifli ve öğretici bir eserdir.

Prof. Dr. R. Funda Barbaros
Ege Üniversitesi, İktisat Bölümü

19. Yüzyılda Karadeniz Ticareti
Kurumlar ve Organizasyonlar

Cihan Güneş

Hem Avrupa hem de Osmanlı iktisat tarihi açısından önemli ve literatürde "Büyük Ayrışma" olarak tanımlanan geçişin tarihini anlatan "19. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", yaşanan ekonomik dönüşümün boyutlarını anlayabilmek için Karadeniz havzasını bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiriyor.

Karadeniz ticaretinde işlem maliyetleri analizini ilk yapan çalışma özelliğindeki kitap, Karadeniz liman kentlerini kurumsal yapıda değişim, ticari genişleme ve şehirleşme açısından inceliyor.

Efil Yayınevi, genç akademisyenlere destek olmak adına **sosyal bilimler** alanında yazılmış doktora tezlerini **ücretsiz** olarak kitaplaştırıyor.

Doktora Tezleri
Kitap Oldu!

Detaylı bilgi için: **www.efilyayinevi.com**
Dosya göndermek için: **info@efilyayinevi.com**

bireyciliğe dayandığı düşüncesi, iktisadın bugün de benimsediği sosyal teorinin belki de en güçlü tezidir. Yöntembilgisel bireycilik gerçekten de, insan eyleyenlerinin bilinçli, niyetli davranışlarının önemli olduğu, ancak aynı zamanda da bu eylemlerin niyetlenilmemiş sonuçları olduğu konusunda haklı görünmektedir. Ne var ki, yaklaşımın temel olarak iki noktada sorunlu olduğu söylenebilir: İlk olarak, bu anlayıştaki insan eyleyeni, "temsili birey" olarak ele alınmakta, özellikle iktisatta rasyonel seçim teorisiyle birlikte kullanıldığında, insanı tek boyutlu, yalnızca kazanç peşinde koşan, optimizasyon davranışı içindeki bir varlık olarak görmektedir. Temsili birey anlayışının eksik yönü, insan davranışlarının farklı sosyal bağlamlarda farklı biçimler alabileceği, insanlar arasında sosyal, kültürel, sınıfsal ya da kesimsel farklılıkların olduğunu gerçeğini göz ardı etmesidir. İkinci olarak da, toplumsal düzey ile bireysel düzey arasındaki "doğrusal" nitelikte olmayan ilişkiye yol açan bu "yükselen" (*emergent*) özellikler, başka deyişle bu iki düzey arasındaki karşılıklı etkileşimin varlığı, ister istemez niyetlenilmemiş sonuçların da farklı boyutlara sahip olmasına yol açacaktır; bu boyutlardan en önemlisi de, bu sonuçların her zaman "istenir" nitelikte olmamasıdır. Avusturya (ve Neoklasik) iktisadi okulun benimsediği sosyal teori, tam da bu yüzden insan davranışına yönelik doğru bir bakış açısını ortaya koyamamaktadır.

Son Notlar

1. Bu yazıda kullanılan malzeme büyük ölçüde, Hüseyin Özel, "Methodological Individualism in Carl Menger: An Evaluation", Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, cilt 16, sayı 1-2, 1998, s. 47-69'den alınmıştır.
2. Frank Hahn, Equilibrium and Macroeconomics, Oxford: Basil Blackwell, 1984s. 1-2.
3. Carl Menger, Principles of Economics, New York: New York University Press, 1981.
4. Israel Kirzner, "Menger, Classsical Liberalism, and the Austrian School of Economics," Bruce J. Caldwell (ed.), Carl Menger and His Legacy in Economics, Annual supplement to vol. 22, History of Political Economy, Durham: Duke University Press, 1990 içinde, s. 93-106; 103
5. Carl Menger, Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics, Louis Schneider (ed.), New York: New York University Press, 1985.
6. Aktaran: F.A. Hayek, "Carl Menger", Menger'in Principles kitabına yazdığı önsöz, s. 11-36.
7. Menger, Principles, s. 48.
8. Menger, Principles, s. 52.
9. Menger, Principles, s. 57.
10. Roger W. Garrison, "Austrian Capital Theory: the Early Controversies", Bruce J. Caldwell (ed.), Carl Menger and His Legacy in Economics, Annual supplement to vol. 22, History of Political Economy, Durham: Duke University Press, 1990 içinde, s. 133-154; 135.
11. Menger, Principles, s. 155. Bu yorum, daha sonraki Avusturya sermaye teorisinin de başlangıç noktasıdır. Bu bakımdan, faiz oranı, "kaçınmanın" [abstinence] değil, bu zaman tercihinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (a.g.e., s. 156). Ne var ki, Menger, Böhm-Bawerk'in zaman tercihi kavramına dayanan sermaye teorisini "şimdiye dek yapılan en büyük hatalardan birisi" (aktaran Garrison, "Austrian Capital Theory...", a.g.e., s. 133) olarak nitelemektedir. Yine de, Menger'in bu noktadaki eleştirisi bizzat zaman tercihi düşüncesine değil, Böhm-Bawerk'in iktisadi büyüklüklerin birbirleriyle doğrudan, bireylerin plan ve eylemlerine herhangi bir gönderme olmaksızın, ilişkilendirilebileceği biçimindeki, öznellik anlayışına ters düşen "biçimselcilik" [formalism] anlayışına yönelik olduğu söylenebilir (Garrison, a.g.e., s. 134).
12. Bkz. E. K. Hunt ve M. Lautzenheiser, History of Economic Thought: A Critical Perspective, Armonk, New York, M.E. Sharpe, s. 310-16.
13. Erich W. Streissler, "The Influence of German Economics on the Work of Menger and Marshall", Bruce J. Caldwell (ed.), Carl Menger and His Legacy in Economics, Annual supplement to vol. 22, History of Political Economy, Durham: Duke University Press, 1990 içinde, s. 31-68.
14. Daniel Little, Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science, Boulder: Westview Press, 1991, 191.
15. F.A. Hayek, (1942), "Scientism and the Study of Society" Part I, Economica, vol. 9, no. 35, August 1942, s. 267-291; s. 284.
16. Hayek, a.g.e., s. 284.
17. Hayek, "Scientism and the Study of Society" Part I, Economica, vol. 9, no. 35, August 1942, s. 267-291 ile Hayek, F.A. (1943), "Scientism and the Study of Society" Part II, Economica, vol. 10, no. 37, February 1943, s. 34-63.
18. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 277-80.
19. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e.,

s. 285.

20. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 281.
21. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 285.
22. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 286.
23. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 286.
24. Yine de, ilginç bir biçimde, Menger İktisadın İlkeleri kitabını, Tarihçi Okulun öndegelen üyesi Wilhelm Roscher'a ithaf etmiştir. Bunu yanında, Menger, Adam Smith ve izleyicilerinin oluşturduğu İngiliz klasik iktisadına da eleştirel yaklaşmaktadır. Bu gelenek, Menger'e göre, "sağlam bir temele sahip değildir; ... en temel sorunlara bile bir çözüm bulunamamıştır ve .... ulusal ekonomiye yönelik pratik bilimler, dolayısıyla da, bu alandaki uygulamalar için yetersiz bir temel niteliğindedir" (Menger, Investigations, a.g.e., s. 27).
25. Menger, Investigations, a.g.e., s. 35.
26. Menger, Investigations, a.g.e., s.37n.
27. Menger, Investigations, a.g.e., s. 38-39.
28. Menger, Investigations, a.g.e., s. 37n.
29. Menger, Investigations, a.g.e., s. 36.
30. Menger, Investigations, a.g.e., s. 56.
31. Menger, Investigations, a.g.e., s. 50.
32. Menger, Investigations, a.g.e., s. 52.
33. Menger, Investigations, a.g.e., s. 51.
34. Menger, Investigations, a.g.e., s. 52.
35. Menger, Investigations, a.g.e., s. 59n.
36. Menger, Investigations, a.g.e., s. 59n.
37. Menger, Investigations, a.g.e., s. 60n.
38. Menger, Investigations, a.g.e., s. 236-37.
39. Menger, Investigations, a.g.e., s. 70.
40. Menger, Investigations, a.g.e., s. 85.
41. Menger, Investigations, a.g.e., s. 61.
42. Menger, Investigations, a.g.e., s. 61.
43. Menger, Investigations, a.g.e., s. 62.
44. Menger, Investigations, a.g.e., s. 62.
45. Menger, Investigations, a.g.e., s. 83.
46. Menger, Investigations, a.g.e., s. 84.
47. Menger, Investigations, a.g.e., s. 87.
48. Menger, Investigations, a.g.e., s. 93.
49. Menger, Investigations, a.g.e., s. 194.
50. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 288.
51. Hayek, "Scientism …" Part I, a.g.e., s. 290.
52. Hayek, "Scientism and the Study of Society" Part II, Economica, vol. 10, no. 37, February 1943, pp. 34-63, s. 60.
53. Menger, Investigations, a.g.e., s. 130.
54. Menger, Investigations, a.g.e., s. 131-33.
55. Carl Menger, "On the Origin of Money", Economic Journal, vol. 2, June 1892, s. 239-255; tıpkıbasımı Austrian Economics, vol. II, Stephen Littlechild (ed.), Edward Elgar, 1990 içinde, s. 179-185.
56. Menger, "On the Origin of Money", a.g.e, s. 243-244.
57. Menger, "On the Origin of Money", a.g.e, s. 230.
58. Menger, "On the Origin of Money", a.g.e, s. 253.
59. Menger, "On the Origin of Money", a.g.e, s. 255.
60. Ludwig Lachmann, "Methodological Individualism and the Market Process", Capital, Expectations, and the Market Process: Essays on the Theory of the Market Economy, Walter E. Grinder (ed.), Kansas City, Sheed Andrews and McMeel Inc., 1977; s. 149-165; 154.
61. Bak. Little, Daniel. Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science, Boulder: Westview Press, 1991, s. 200.
62. Roy Bhaskar, The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences, 2nd ed., New York, Harvester Wheatsheaf, 1989, chapter 2.
63. Anthony Giddens, The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, Berkeley: University of California Press, 1984, s. 214 (Türkçe çevirisi, Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları, çeviren Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat, 1999), s. 220.
64. Rom Harré and Edward Madden, Causal Powers, Oxford: Basic Blackwell, 1975, s. 16.
65. Görünmez El düşüncesinin, örneğin Hayek'in yaklaşımında olduğu gibi, "evrimsel" bir temele oturtulması durumunda da bu işlevselci yaklaşım, "Panglosscu" bir bakış açısına dayanan "uyarlanmacı" bir evrim görüşünü benimsemektedir. "Adaptasyonist" biyolojik evrim anlayışı ve eleştirisi için bkz. S. J. Gould and R. C. Lewontin, "The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme," Proceedings of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences, Vol. 205, No.1161, Sept. 21, 1979, s. 58. Görünmez Elin evrimsel kavrayışı için bkz. Özel, H. (2009), "İktisat ve Sosyal Teoride 'Görünmez El' Eğretilemesi', Amme İdaresi Dergisi, Cilt 42, Sayı 2, Haziran, s. 45-65.

Fikret Şenses
Orta Doğu ve Teknik Üniversitesi
fsenses@metu.edu.tr

Kitap İncelemesi: Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi

Sağlık ve eğitim gibi ülkenin uzun dönem geleceğini yakından ilgilendiren temel konuların başındaki bakanların uzun süre görevde kalmaları bugünlerin bu konuları âdeta bir yazboz tahtasına dönüştüren yaklaşımıyla taban tabana zıt bir görünüm sergiliyor.

"İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi" ana başlıklı üç ciltlik bu eserin ilk iki cildi için yazdığımız inceleme yazıları dergimizin bundan önceki sayılarında yayınlanmıştı[2].

Burada inceleyeceğimiz üçüncü cilt, İkinci Dünya Savaşı dışında kalma başarısı gösteren bir ülke olarak, savaşın ülkeyi derinden sarsan ekonomik ve toplumsal güçlüklerini aşmaya çalışırken, ülkenin gelecekteki sorunlarına bakış açısını, onlara yönelik plan ve programlarını ve savaş sonrası için hazırlıklarını incelemeyi amaçlıyor.

Kitap, *Giriş B*ölümü'nün ardından, üç cildin kısa ve toplu değerlendirmesini içeren sonuç bölümüyle birlikte toplam dokuz bölüm olarak kurgulanmıştır. Kitabın en kapsamlı bölümü olarak *Birinci Bölüm*, eğitim konusuna ayrılmış olup, ilk, orta ve yüksek öğretim kademelerindeki gelişmelerin ayrıntılı olarak değerlendirilmesine, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı ve Köy Enstitüleri başta olmak üzere eğitim ve kültür alanındaki uygulamaları üzerine odaklanıyor. Bakan'ın uygulamalarına yöneltilen eleştiriler ve istifası sonrasında uğradığı saldırılar, uygulamalarının süreklilik kazanamayışının nedenleriyle birlikte ayrıntılı olarak değerlendiriliyor. Bunu, *İkinci Bölüm*'de sağlık alanındaki uygulamaların, bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin ve savaş sonrasına yönelik on yıllık sağlık programının incelenmesi izliyor. Refik Saydam'ın liderliğinde koruyucu hekimliğe verilen önemin altı çizilerek hekim ve diğer sağlık personelinin sayılarının artırılması yanında bütçe kısıtlamalarına karşın sağlık altyapısının iyileştirilme çabaları değerlendiriliyor.

Üçüncü Bölüm, bu döneme damgasını vuran gelişmelerden biri olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) madde madde ve ince bir ayrıntı düzeyinde incelenmesi ana ekseninde tarım sektörüne, yeni tarımsal kurumlara, 1948 tarihli Beş Yıllık Tarımsal Kalkınma Programı'na ve hayvancılık ve orman konularına yöneliyor. Kitabın *Dördüncü ve Beşinci Bölümleri* birbiriyle yakından ilintili konular olarak sırasıyla

sanayileşme ve altyapı sorunlarını inceliyor. Sanayileşme konusu, 1946 İvedili Sanayileşme Planı'nın stratejik seçmeleri, planın kapsamı içinde yer alan projeler ve uygulama süreci çerçevesinde ela alınırken, altyapı bölümü demiryolu, karayolu, liman, su ve elektriklendirme programlarının tek tek incelenmesini amaçlıyor.

Bunları, sırasıyla çalışma düzenine ilişkin uygulamaların ve vergi alanındaki düzenlemelerin incelendiği *Altıncı ve Yedinci Bölümler* izliyor. Altıncı bölüm sosyal güvenlik sisteminin kurulmasına yönelik adımlar, yedinci bölüm ise savaş döneminde vergi gelirlerinin milli gelire oranındaki ve toplam vergi gelirleri içinde dolaysız vergilerin payındaki düşüşe ve genel olarak vergi adaletsizliğine dikkat çekiyor; gelir vergisi anlayışının gelişmesi ve vergi yasalarının TBMM'deki tartışmaları üzerinde yoğunlaşıyor.

Kitabın ağırlık noktalarından birini oluşturan *Sekizinci Bölüm* ise, tek parti döneminden çok partili düzene geçiş sürecini, yeni partilerin kuruluşunu ve CHP'nin popülizme yönelmesini uluslararası gelişmelerin ışığında ve bir süreç içinde mercek altına alıyor. CHP içinde Anadolucular adlı "yeni" bir grubun etkili olmaya başladığı bir süreçte, partinin sanayileşme, devletçilik, eğitim ve laiklik başta olmak üzere eski yaklaşımlarının, özellikle 17 Kasım 1947 tarihinde toplanan Yedinci Kurultay sonrasında giderek aşındığına[3] dikkat çekiliyor.

"Son Verirken" ana başlığını taşıyan *Dokuzuncu Bölüm* savaş sürecini Mihver ülkeleri ve Müttefiklerin savaş stratejileri ve ilişkileri çerçevesinde özetleyip yorumluyor. Çok partili düzene geçiş kararına haklı olarak tarihsel bir önem atfediliyor. Hâlâ önemli demokrasi açıklarıyla karşı karşıya olan bir ülkede bu kararın demokrasiye geçiş anlamı taşımadığının altı çiziliyor.

Kitabın sonunda 135 sayfalık (s.371-505), ağırlıkla sanayinin konumu ve mevzuatına ilişkin, üç ciltteki metin içi değerlendirmeleri destekleyici bilgiler içeren bir ekler bölümü yer alıyor. Bu üç ciltlik eserde kullanılan kaynakların tümünü içeren 34 sayfalık (s.507-540) bir kaynakça, bu konuda gelecekte çalışacak araştırmacıların yararlanabilmesi için kitabın sonunda topluca veriliyor.[4]

Çok sayıda tablo somut gelişmeleri nicel verilerle desteklerken, metin içine serpiştirilen dönem fotoğrafları okuyucunun tarihsel gezintisine ayrı bir çeşni katıyor. İlk iki cildin, incelenen konular açısından kaçınılmaz olarak betimleyici yanı ağır basan yaklaşımından farklı olarak bu cilde yazarların çözümleyici ve ilginç değerlendirmeleri damga vuruyor. Kitabın asıl konusunu İkinci Dünya Savaşı yılları oluşturmakla birlikte, okuyucunun incelenen konular hakkında daha sağlam bilgiler edinebilmesi için bu dönemin sonrasındaki ve Osmanlı dönemine de uzanan öncesindeki döneme ilişkin son derece yararlı arka plan bilgileri veriliyor.

Kitapta kullanılan kaynaklar büyük bir çeşitlilik gösteriyor. Bunlar arasında, *TBMM Tutanak Dergisi,* Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Komisyon Raporları, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Kurultay Tutanakları, yerel ve yabancı yazarların kitapları, siyasetçilerin ve devlet adamlarının söylev ve demeçleri, ilgili bakanlıkların yayınları, çeşitli hatıratlar, dönemin gazete ve mecmuları/dergileri, İstatistik Yıllığı ve Birleşik Krallık Arşivi ön plana çıkıyor.

Bundan önceki iki ciltte olduğu gibi, bu kitap da okuyucuya kendi gözlemlerini yapma ve olayları kendi bakış açısıyla ve bugünlerle paralellik de kurarak yorumlama fırsatı sunuyor.

Türkiye, savaşın başlamasından birkaç ay sonra, 26-27 Aralık 1939 gecesi Erzincan depreminin yaklaşık 33.000 can kaybı ve büyük yıkımıyla karşı karşıya kalmış, bunu savaş döneminde yurdun çeşitli yörelerinde meydana gelen irili ufaklı diğer depremler[5] izlemiştir. Savaş tehlikesi karşısında, 1 milyonluk bir orduyu hazır tutma zorunluluğu sonucunda üretim kaybına uğrarken, yetersiz altyapı olanaklarını ve askerî donanımı güçlendirme çabalarının, milli savunma harcamalarına ek olarak kültür ve eğitim seferberliğinin ve salgın hastalıklarla baş etmenin ek maliyetine katlanmak zorunda kalmıştır. Daralan ithalat, yüksek enflasyon, ona eşlik eden yaygın karaborsa ve vurgunculuk ve özellikle 1942 ve 1945 yıllarında tarımsal üretim düşüşlerine neden

olan olumsuz hava koşulları bu durumun daha da ağırlaşmasına yol açmıştır. Önce İtalya'nın, daha sonra Almanya'nın saldırı/işgal tehlikesini, tarihsel Rusya kaygı ve tehdidini ve Müttefiklerin savaşa girilmesi konusundaki sürekli telkin ve baskılarını derinden hissetmiştir. Öte yandan, özellikle kimi "sağ" siyasetçilerin, basının ve hatta ordu mensuplarının Almanya yanında savaşa girilmesi konusundaki istek ve çağrılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu koşullar altında savaş dışında kalınarak, çok yüksek sayılara ulaşması olası can kaybının ve büyük zorluklarla oluşturulan üretim tesislerinin yıkımının önlenmiş olması büyük bir diplomatik başarı olarak çok net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

TBMM Komisyon ve Genel Kurul toplantılarının yoğun ve yüksek düzeyli tartışmalar içinde geçmesi, TBMM'nin katılımcı karar süreçlerinin merkezinde ve etkili bir konumda olması, sağlık ve eğitim alanlarında düzenlenen yüksek katılımlı şura toplantıları, parti grup toplantılarının, bugünlerde liderlerin monoloğu biçimde geçenlerin aksine, canlı bir forum oluşturması[6] dikkat çekiyor. Aynı bağlamda, hükümetten farklı düşünen milletvekillerini en yetkili ağızların ikna çabaları ve uzlaşı arayışı, bunun sonucunda hükümet tasarılarında düzeltmelere gidilmesi, bugün içinden geçmekte olduğumuz aksi yöndeki gelişmeler içeren dönemden oldukça büyük bir farklılık gösteriyor.[7] Bunun gibi, karar süreçlerinde yerli ve yabancı uzman görüşlerine sıklıkla başvurulması, farklı ülke deneyimlerinden yararlanılması, yurt dışına öğrenci gönderilip dönüşlerinde onları önemli ve sorumlu mevkilere getirerek bilgi ve donanımlarından yararlanılmış olması döneme damgasını vuran kayda değer gelişmeler arasında yer alıyor.

Savaş döneminin çok güç koşullarında bile eğitim konusuna çok büyük bir önem verildiği dikkat çekiyor. Çok düşük düzeylerdeki okur-yazarlık oranı, okul ve öğretmen sayıları başta olmak üzere eğitim olanaklarının yetersizliği, mevcut eğitimim kalite sorunu bu dönemde başlatılan ve Köy Enstitüleri öncülüğünde, kırsal kesimler ve ilköğretim odaklı eğitim seferberliğini tetikleyen temel unsurlar arasında yer alıyor. Bu bağlamda dikkat çeken bir başka nokta gelir düzeyi düşük ailelerin çocuklarına verilen çeşitli destekler yoluyla fırsat eşitliğinin gözetilmiş olmasıdır.[8]

Özellikle sağlık ve eğitim gibi ülkenin uzun dönem geleceğini yakından ilgilendiren temel konuların başındaki bakanların uzun süre görevde kalmaları bugünlerin bu konuları âdeta bir yazboz tahtasına dönüştüren yaklaşımıyla taban tabana zıt bir görünüm sergiliyor.[9] Bu konularda, çeşitli nedenlerle her zaman uygulanmamış olsalar da, orta ve uzun dönem planlar hazırlanmış olması, liyakate, yerli ve yabancı uzman görüşlerine ve kapsamlı raporlarına, bakanlıklar arası eş uyuma önem verilmesi bugünün kısa erimli ve hatta günlük bakış açılarından farklı bir yaklaşımın izlerini taşıyor. Bu bağlamda Alman faşizminden kaçan çok sayıdaki bilim insanının ve uzmanın başka seçenekleri değerlendirmeyip Türkiye'ye gelmiş olmaları[10] da uluslararası topluluk içinde ülkenin saygın konumuna işaret ediyor.

Madalyonun diğer yüzünde ise açık insan hakları ve hukuk ihlalleri[11] ve basın üzerindeki baskılar bugünleri çağrıştırırken, çeşitli nedenlerle küstürülüp yurt dışında çalışmak durumunda bırakılan uluslararası düzeyde bilim insanları, daha sonraki dönemlerde giderek yoğunlaşan ve son yıllarda had safhaya ulaşan yetişmiş insan gücü kıyımı[12] sürecinin bir habercisi olarak ön plana çıkıyor.

Özellikle Cumhuriyet'in 1950 öncesi dönemine damgasın vuran ve "İmtiyazsız, Sınıfsız, Kaynaşmış bir Kitleyiz" tümcesiyle özetlenebilecek, sınıf kavramını geri plana iten, sınıfların varlığını âdeta yok sayan yaklaşımın aslında geçersiz olduğunun izlerini, bu kitabın birkaç konudaki değerlendirmeleri açıkça ortaya koyuyor. Büyük toprak sahiplerinin kısıtlı bir toprak reformuna dahi karşı duruşları[13], Köy Enstitüleri'nin kapatılmasına giden süreçte hâkim kesimlerin tutumu, büyük tarım üreticilerinin gelir vergisi kapsamı dışında bırakılması[14] ve işçi haklarını ve bütünüyle çalışma yaşamını kısıtlayıcı sürüp giden yaklaşımlar, sanayileşme düzeyinin düşüklüğüne karşın sınıfsal farklılaşmanın ve sınıflar arası çıkar çatışmasının varlığına işaret ediyor.

Çok partili düzene geçişle birlikte Mayıs ve Haziran 1946'da ardı ardına iki sosyalist partinin birden kurulmuş olması (s.310) "sol"un bu sürecin en başında dahi güç birliğinden yoksun bir yaklaşım ve bölünmüşlük hastalığı içinde olduğunu gösteriyor ve daha sonraki yıllara damgasını vuran gelişmelerin ilk işaretlerini veriyor.

Savaşın ilk yıllarında Almanya'nın gösterdiği askerî başarılar, Türkiye'de aşırı sağın Turancılık sevdasına kadar uzanan bağnaz bir milliyetçilik ve "komünizm düşmanlığı" ekseninde güçlenmesine yol açmıştır. Hasan Âli Yücel ve onun kişiliğinde Köy Enstitülerine yöneltilen ağır eleştiriler, Tan Matbaası saldırısı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki (DTCF) dört öğretim üyesinin görevine son verilmesine yol açan ve yer yer şiddet de içeren süreç[15] bu kapsamda değerlendirilmesi gereken olaylar arasında sayılmalıdır. Bu sürecin, Soğuk Savaş ortamına girildiği bir dönemde sol siyaseti ve sol aydınları hedef almasında, tarihsel "Rusya fobisine", savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazların yönetimine ve iki ülke arasındaki sınırın kendi lehine yeniden düzenlenmesine ilişkin taleplerinin eşlik etmesi önemli bir katkıda bulunmuştur.

Bu bağlamda geçmişten bugünlere taşınan bir gözlem, siyasal liberalleşme dönemlerinden kısa sürede keskin geri dönüşlerin yaşanması, yasal durumla uygulama arasındaki çelişki ve dillere pelesenk olan "ders alınsaydı, tarih hiç tekerrür eder miydi" sözcüğünün hâlâ kale alınmamış olmasıdır. Haziran 1946'nın ilk yarısında yapılan düzenleme ile sınıf esasına dayalı partilerin kurulmasının yolunun açılması, Basın Yasası'nın hükümete gazete kapatma yetkisi veren maddesinin kaldırılması, Üniversiteler Yasası kabul edilerek üniversite özerkliğinin tanınması bu üç konuda da kısa süre sonra baskıcı geri dönüşlerin yaşanması için engel oluşturmamıştır (s.312)[16]. Belleklerde tazeliği korumasına karşın,19 Temmuz 1946 Genel Seçimleri'nde, özellikle İstanbul seçim bölgesindeki yaşanan şaibeli seçim sonucu, 31 Mart 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinin, seçim sonuçlarına müdahalenin demokrasi ihlali olduğu arka plana itilerek, sudan nedenlerle yenilenmesine mâni olamamıştır.

Kitapta ele alınan dönemin ön plana çıkan kimi sorunlarının bugün bile hâlâ gündemde olması ülkemiz yöneticilerinin çözüm odaklı bir yaklaşım içinde olmadıklarını simgeliyor. Yükseköğretim öğrencilerinin en az bir yabancı dile hâkim olmaları, Türkçe'nin bir bilim dili olması, meslekî ve teknik eğitimin güçlendirilmesi, üniversite-sanayi iş birliği,[17] ormanların korunması, iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi, hakça bir vergi düzeni kurulması, "devlet başkanlığı ve parti başkanlığının aynı kişide toplanmasının sakıncaları"[18] gibi konuların, uzun yıllar boyunca gündemde çözüm arayan konular arasında kalakaldığı görülüyor.[19]

Kitapta incelenen dönem, bugünlerde ülkemizi de derinden sarsan küresel salgın açısından da önemi dersler içeriyor. 1928 yılında kurulan Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü, kuruluşundan kısa bir süre sonra 1931 yılında Verem (BCG), 1933, 1934, 1942 ve 1948 yıllarında ise sırasıyla kuduz, çiçek, tifüs ve boğmaca aşıları ve 1932 yılından sonra da ithal ikamesine dayalı serum üretimine geçiyor (s.121-22). Bu durum, bugünlerde uzun süre dış dünyadan yeterli miktarda aşı sağlanamamasının da katkısıyla binlerce insanımızın kaybıyla karşı karşıya kalınan vahim tabloyla tam bir tezat oluşturuyor.[20]

Kitapta önemli bir yer tutan iki konu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisat bilimi içinde ayrı bir akademik disiplin olarak ön plana çıkan Kalkınma İktisadı ile bağlantısı açısından önem kazanıyor. Bunlardan birincisi, Şevket Süreyya Aydemir öncülüğünde hazırlanan ve kapsamlı bir yatırım hamlesi içeren İvedili Sanayileşme Planı'nın, yazarların da belirttiği gibi, kalkınma iktisadının öncüsü sayılan ve Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın sanayileşme sorunlarını birbirini destekleyen çok sayıda yatırım projesinin sağlayacağı "*Büyük İtki*" çerçevesinde inceleyen Rosenstein-Rodan (1943) çalışmasıyla taşıdığı ilginç benzerliktir. Aydemir'in bu çalışmadan esinlenip esinlenmediğine ilişkin elimizde bilgi bulunmamaktadır.[21] İkinci

konu ise, bir tür toprak reformu olarak değerlendirebileceğimiz ÇTK'nin Türkiye gündemine, toprak reformunun Kalkınma İktisadının ağırlıklı bir konusu olarak tartışılmaya başlandığı 1960'lı yılların çok öncesinde, 1945 yılında gündeme gelmiş olmasıdır.[22] Hemen belirtmek isterim ki, bu konunun ağırlıklı amacını Kalkınma İktisadı'nda tarımsal verimlilik artışı, Türkiye'de ise buna ek olarak sosyal refahın yaygınlaştırılması ve sosyal barış[23] oluşturmuştur.

Türkiye İktisat Tarihi genelde, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihini tarım sektörü öncülüğünde serbest piyasalara yönelim olarak tanımlar ve önemli bir kırılma/dönüm noktası olarak belirler. Bu kitaptan da açıkça görüleceği gibi, bu dönüşümün iktisat alanında bu tarihten en az dört-beş yıl önce başladığı ve izlerinin birkaç somut gelişmeden sürülebileceği söylenebilir. Bunların başında, savaş sonrası dönem için hazırlanan ve ara ve yatırım malları üreten, sektörler arası bağlantıları gözeten, kendi kendine yeterli bir sanayi sektörü kurulmasını amaçlayan İvedili Sanayi Planı'nın (İSP) rafa kaldırılması gelmektedir. ABD'li uzmanların ve Dünya Bankası'nın iktisat politikaları üzerinde etkili olmaya başladığı bir ortamda, bunun yerine 1947 yılında serbest piyasalar ve serbest dış ticaret yoluyla sanayileşmeyi amaçlayan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın (Vaner Planı) konması asla sürpriz bir gelişme olarak değerlendirilmemelidir.

İSP sanayileşmeyi, kurulacak tesislerin hammadde ihtiyaçlarından ülke içindeki dağılımlarına ve enerji, ulaşım ve diğer altyapı sektörleriyle bağlantıların kapsayan bir bütünlük içinde ele alan, tekstil ve kâğıttan, kimya ve makine sanayine uzanan iyi hazırlanmış çok sayıda proje içeren, devlet kesimine öncelik veren[24] teknik açıdan da gelişkin bir plandı. Hükümet değişiklikleri sonucunda uzunca bir süre uygulanamadan bekletilen, gündeme geldiğinde ise önemli ölçüde budanan bu plan, makine ve özellikle kimya sanayindeki daraltma kararına katılmayan planın simge ismi Şevket Süreyya Aydemir'in görevden alınıp Kemal Süleyman Vaner'e "içteki ve dıştaki gelişmelere daha uygun bir plan hazırlaması" görevi verilmesiyle gündemden düşmüştür.

Vaner Planı ise, Bretton Woods anlaşması ile uyum amacıyla 7 Eylül 1946'da gerçekleştirilen büyük devalüasyon[25], Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın simgelediği yeni uluslararası düzende, ABD'nin önderliğindeki Batı Bloku içinde yer alma ve onun öngördüğü ekonomik ve siyasal koşulları yerine getirme konusundaki kararlılığın hâkim olduğu bir ortamın ürünüdür. Savaş döneminin ekonomik sıkıntılarının devletçi uygulamalara yüklenmeye çalışıldığı, özel kesimin önemli bir sermaye birikimine ulaşarak güç kazandığı[26], çok partili düzene geçilmesine karşın sendikalaşma ve grev hakkı başta olmak üzere kısıtlı bir çalışma yaşamının geçerli olduğu bir ortamı, İSP'nin aksine, "zamanın ruhunu" yansıtmaktadır.[27]

Çok partili düzene geçiş, uzun dönem etkileri açısından da kitabın incelediği döneme damga vuran gelişmelerin başında gelmektedir. Bu kararda, savaş döneminden en olumsuz etkilenen kesimler olarak küçük çiftçiler, memurlar, işçiler ve azınlıklar başta olmak üzere geniş halk kitlelerinden tek parti rejimine karşı yükselen tepkiler, TBMM içinde güçlenen muhalefet[28] ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün Soğuk Savaş eşliğinde oluşmakta olan yeni dünya düzeninde Batı dünyası içinde yer alma kararıyla da güçlenen bu konudaki kesin ve güçlü duruşu[29] önemli bir rol oynadı. Çok partili rejime geçiş, yazarların da önemle altını çizdikleri gibi, en başta sol partilere ve onlara yakın dernek ve kuruluşlara getirilen yasaklar ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı hükümler nedeniyle asla demokrasiye geçiş anlamı taşımıyordu.[30]

Kitabın incelediği dönemde çok sayıda "şahsiyetin" olayların gidişatında birinci derecede etkili olduğu ve ön plana çıktığı görülüyor. Ülkemize bu dönemde reforma ve kurumsallaşmaya önem veren kişilikleriyle yararlı hizmetlerde bulunan diğer şahsiyetlerin anısı önünde saygıyla ve şükranla eğilerek üç ismi ön plana çıkarmak isterim.

Bunların başında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü geliyor. Ateş çemberi içindeki bir ülkenin savaş dışında kalabilme

ve çok partili sisteme büyük ölçüde sancısız geçiş başarısında kuşkusuz en büyük pay onundur. Bunun gibi, Milli Şef unvanı ve bu kapsamdaki otoriter merkeziyetçi uygulamaları belleklerde tazeliğini korurken çok partili sisteme geçiş sırasında partisiyle ilişkisini bir alt düzeye indirmesi ve partiler üstü bir yaklaşım içine girmesi[31] bugünlerden farklı bir yaklaşım olarak dikkat çekiyor. Öte yandan başta desteklemiş olmasına karşın muhafazakâr ve aşırı sağ çevrelerin baskısı altında, Köy Enstitülerinin simge ismi Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in arkasında güçlü bir şekilde durmamış olması ve istifasına göz yumması kanımca bu başarılarına gölge düşürmüştür.[32] ÇTK'nin yasalaşma sürecinde büyük toprak sahiplerinin isteklerine karşı tavizkâr (ödüncü) bir tutum içinde olması[33] aynı doğrultuda değerlendirilebilir. Bunlara ek olarak, savaş sonrasında, özellikle basın ve bilim insanları üzerindeki baskıların sürmesi ve bağımsız iktisat politikalarının yerini ABD güdümlü politikalara bırakması da terazinin olumsuz kefesinde yer aldı.[34]

Şevket Süreyya Aydemir, sanayileşme hedefini ön planda tutan yaklaşımlarıyla ve sanayi planlarının hazırlanmasındaki öncü görevleriyle, Hasan Âli Yücel Köy Enstitüleri[35] ve bunun da ötesinde hümanist bir bakış açısıyla kültür[36] ve sanat yaşamını geliştirmeye yönelik uygulamalarıyla dönemin simge isimleri arasında yer aldı.

Yazarlar, Cumhuriyet'in kazanımlarını ve Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere kurucu babaların daha Kurtuluş Savaşı döneminde eğitim sorunlarını ve seçkinci eğitimden kitlesel eğitime geçişi ön planda tutan modernleşme[37] ve ulus devlet oluşturma çabalarını, bugün kimi baskın çevrelerin aksine, içtenlikle teslim ediyorlar.[38]

Bu son derece yararlı kitabın kimi eksikliklerine de birkaç başlık altında değinmek isterim. Kitapta "köktenci" sıfatı, başta modernleşme projesi kavramı ile ilgili olmak üzere sıklıkla kullanılıyor. Bu sıfat, farklı disiplinlerde farklı anlamlara geldiği için kitabın tamamını okuma şansı bulamayanlarda kafa karışıklığına yol açabilir. Bu nedenle, sözcüğün hangi anlamda kullanıldığı en baştan açıklığa kavuşturulabilirdi. Kendi okumamda yer yer *jakoben* (tepeden inmeci/yukarıdan aşağıya) anlamında kullanıldığı izlenimi edinsem de zaman zaman radikal/köklü anlamının da ağır bastığını düşünme eğilimi içinde oldum.

Yazarların, "tek parti rejiminden, başka bir deyişle *diktatörlükten*, çok parti rejimine geçilmiş olmasını", "tam bir demokrasi niteliği kazanamamış olsa dahi" (s.366) nitelemesiyle olumlamasına karşın, bu ifadede geçen diktatörlük tanımlamasına dönemin kimi gözlemcilerinin, hatta bu kitabın dikkatli okuyucularının dahi itirazları olacaktır. Benim itirazım temelde, Türkiye'deki uygulamaların ve Milli Şef düzeninin demokrasiyle asla bağdaşmadığının, özünde baskıcı bir yönetim olduğunun kabullenilmesi durumunda bile, Avrupa'nın içlerine kadar uzanan kimi saldırgan ve soykırımcı, düpedüz dikta rejimleriyle aynı kefeye konulmaması gerektiği, tek parti rejimlerinin birbirlerinden önemli ölçüde ayrıştığı görüşüne dayanıyor. Bu dönemde, yukarıda da işaret edildiği gibi, TBMM'nin merkezî ve yoğun tartışmalara, danışma düzeneğine açık konumu, yöneticilerin uzlaşmacı ve savaştan kaçınan tutumları[39], gerçek diktatörlüklerden kaçan bilim insanlarının farklı seçeneklere karşın Türkiye'yi seçmiş olmaları, yazarların diktatörlük tanımlamasının haksız bir genelleme içerdiğini ve en azından bir nebze olsun yumuşatılması gerektiğini düşündürüyor.

Savaşın başlangıcında İtalyan tehdidinin, savaş döneminin gelir dağılımı üzerindeki etkileri tartışılırken ise bölgesel farklılıkların yeterli ayrıntı düzeyinde tartışılmamış olması bu kitapta da bir eksiklik olarak göze çarpıyor.

Önceki ciltlerde olduğu gibi, bu kitapta da dizinin yalnız isimlerden oluşması, özellikle alıntılarda geçen ancak güncel Türkçe'de kullanılmayan sözcükler için ayrı bir lügatçeye yer verilmemiş olması da bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bunun gibi, kısaltmalar ve önemli tarihler listelerinin oluşturulmuş olması, okuyucunun kitapta verilen son derece yararlı bilgilerin daha kolay izlenmesine katkıda bulunurdu.[40] Öte yandan okuyucunun sayısal verilerin güvenirliliği konusunda uyarılması yazarların titiz

araştırmacı niteliklerinin bir göstergesi sayılmalıdır.

Kitabın ana temalar içeren kısa bölümlere bölünmüş olması, yazarların akıcı ve yalın anlatımı okumayı kolaylaştırıyor. Kitap, özelikle Öymen (2015) ve Berkes (2017) ile birlikte okunduğunda dönem hakkında çeşitli yönleriyle kapsamlı ve çok zengin bir bilgi kaynağı sunuyor.

Yaşamlarının büyük bir bölümünü ülke sorunlarını düşünmek, araştırmak, üretip yayınlamakla geçirdiklerine benim de kısmen tanıklık ettiğim bu iki değerli bilim insanının sosyal bilim dünyamıza, önceki eserleri yanında bu üç ciltlik (toplam 1652 sayfa) dev eserle de yaptıkları katkılar her türlü övgünün üzerindedir. Bu örnek bilim insanlarının çabaları, genç bilim insanları başta olmak üzere ülkemizin sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamıyla ilgilenen akademisyenlerimize bu çalışmaları geliştirmeleri için aynı zamanda dolaylı bir davet niteliğindedir.

Kaynaklar

Berkes, Niyazi (2017), *Unutulan Yıllar*, 6. Baskı. İletişim, İstanbul.

Bora, Tanıl (2021), *Hasan Âli Yücel*, Birinci Baskı, İletişim, 2021.

İlhan Tekeli/Selim İlkin[1], *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, Üçüncü Cilt, İletişim: İstanbul, 2014, s. 543.

Öymen, Altan (2015), *Bir Dönem Bir Çocuk*, 15. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

Rosenstein-Rodan, Paul (1943), "Problems of Industrailizaation of Eastern and South-Eastern Europe", *Economic Journal*, 53, (210/211), 202-211.

Son Notlar

1. Meslek yaşamının önemli bir bölümünü Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde geçiren Dr. Selim İlkin ciddi bir hastalıkla uzun süren bir yaşam savaşımından sonra 2 Ekim 2017 tarihinde aramızdan ayrıldı. Kendisini bu vesileyle rahmet ve özlemle anıyorum.
2. Bkz. İTD sayı 126 (s.111-119) ve sayı 127 (s.119-128).
3. Ayrıntı için bkz. s. 334-42.
4. Öymen (215:595-601)'de de döneme ilişkin yararlı ek kaynaklar verilmektedir.
5. Ayrıntı için bkz. s.358.
6. Bir uç canlı tartışma ve parti içi demokrasi örneği olarak CHP'nin 17 Kasım 1947'de toplanan kurultayının 4 Aralık tarihine kadar 19 gün boyunca sürekli olarak çalışmış olması gösterilebilir (s.334).
7. Tek Parti yönetimi olmasına karşın hükümet, vergi yasaları örneğinde olduğu gibi, önemli yasaların TBMM'den geçirilmesinde asla acele etmemekte toplumda enine boyuna tartışılmasına (s. 269) fırsat tanımaktadır.
8. 1944 yılında, örneğin, kentlerdeki toplam 500.000 öğrencinin dörtte birinin çeşitli yardım olanaklarından yararlandığı anlaşılmaktadır (s.61).
9. Sıhhiye ve Muavenet (Sağlık) Bakanı Refik Saydam 14 yıl, Maarif (Kültür/Milli Eğitim) Bakanı Hasan Âli Yücel 7 yıl 7 ay (s.25) görev yapmışlardır.
10. Bu bilim insanlarının iltica ettikleri ülkeler arasında Türkiye, ABD'den sonra, ikinci sırada yer almaktadır. 1937-38 ders yılında İstanbul Üniversitesi'nin 390 öğretim elemanının 90'ı yabancıdır (s. 55-56).
11. Hasan Âli Yücel'in Kenan Öner'e karşı açtığı dava, davacıyı davalıya dönüştüren, çok uzun ve çeşitli hukuk ihlalleriyle sakatlanan bir hukuk mücadelesi örneği olmuştur. Bkz. s. 93-95.
12. 1946 yılında DTFC'de dört öğretim üyesine yönelik kıyımın özlü bir anlatımı için bkz. Berkes (2017).
13. Hükümet taslağında çiftçinin tanımındaki "çiftçiliği kendisine asıl iş edinip geçim ve kazancını bu yolla sağlamak" koşulunun Komisyon aşamasında kaldırılmış olması (s.166) büyük toprak sahiplerinin etkisini göstermektedir. ÇTK'nın TBMM'de 11 Haziran 1945'de yapılan oylamasına katılmayan 104 milletvekilinin ve yasaya karşı çıkanların büyük bir bölümünün kısa süre sonra Demokrat Parti içinde yer almış olması (s.178, 181) bu yasanın ve ima ettiği sınıf çelişkisinin yeni partinin kuruluşuna giden yolda etkili olduğu izlenimi vermektedir. (3 Haziran 1949 tarihinde 258 oyla kabul edilen Gelir Vergisi Kanunu'nun oylamasına 183 üyenin katılmamış olması da dikkat çekicidir. s.283) Adnan Menderes'in başını çektiği büyük toprak sahiplerinin öncelikle "ameleye toprak verilemez" (s.170) amacı etrafında birleştikleri görülmektedir. 1950'lere gelindiğinde ÇTK yoluyla dağıtılan toprak miktarının 22.314.000 dönüm olduğu, bunun sadece 158.000 dönümünün kamulaştırma yoluyla sağlandığı şahıslardan kamulaştırmanın ise 54.252 dönümle sınırlı kaldığı (s. 181) anlaşılmaktadır. Kuruluş aşamasında "sol" aydınlarla dirsek teması içinde olan Demokrat Parti'nin yaptığı arama toplantılarının birinde, Tevfik Rüştü Aras'ın sosyal adalet kavramından bahsetmesinin toplantılardan dışlanmasına yol açması (s.306) "sol" imalarına

karşı dahi tahammülsüzlüğün bir örneğini oluşturuyor.

14. TBMM'deki Gelir Vergisi görüşmeleri sırasında tüccarların yaptıkları itirazlar ve vergi reformu adı altında aslında emekli ve memur gelirlerinin yükseltilmesinin amaçlandığını dile getiren konuşmalar da bu kapsamda değerlendirilebilir.

15. 6 Mart 1947 tarihinde sayıları 1.000'e varan milliyetçinin DTCF'yi basmasını, Rektör'den bütün solcu öğretim üyelerinin üniversiteden kovulmasını istemelerini ve "kahrolsun komünizm" sloganları eşliğinde yürüyüşe geçmelerini 27 Aralık 1947 tarihinde gençlik gruplarının DTCF'yi tekrar basma ve rektörden zorla istifa mektubu alma eylemi izlemiştir (s.89-90).

16. Mayıs ve Haziran 1946'da kurulan iki sosyalist parti, kısa süre sonra aynı yılın Aralık ayında kapatılmıştır (s.310).

17. Bkz. s.33, 65.

18. DP'nin 18 Haziran 1946 tarihli beyannamesinde yer alan bir ifadedir (s.313).

19. 22-27 Kasım 1948 tarihlerinde İstanbul'da toplanan İkinci Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Ahmet Hamdi Başar'ın, "siyasi sahada olduğu gibi, iktisadi sahada da vasilik rejiminden kurtulmak" amacını kongrenin ana temalarından biri olarak belirlemiş olması son dönemde ülke gündemini hâlâ işgal etmekte olan vesayet tartışmalarını anımsatmaktadır. 1924 Anayasası yürürlükte olmasına karşın, 1940'lı yılların ortalarında dahi, birçok maddesinin uygulanmıyor olması, bu dönemde iktidarın anayasaya, anayasal kurumlara ve daha genel olarak hukukun üstünlüğüne karşı duyarsızlığını çağrıştırmaktadır.

20. 1947 yılında Mısır ve Suriye'de görülen kolera vakaları karşısında hac izinlerinin kaldırılması ve hacca gitmiş 5.600 kişinin dönüşünde sınır kapılarında alınan önlemlerle salgının Türkiye'ye sıçramasının önlenmiş olması (s.132) bugünler için de önemli dersler içermektedir.

21. Bununla birlikte, Aydemir'in birikimli ve ileri görüşlü bir araştırmacı olduğu bilinmektedir. 1930'lu yıllarda onun başat katkılarıyla gelişen Kadro Hareketi'nin kimi unsurlarının, bir ölçüde 1960'lı yıllarda Kalkınma İktisadı içinde ön plana çıkan Bağımlılık Kuramlarıyla ilişkilendirilmesi bu yargımızı destekler niteliktedir.

22. Atatürk'ün sırasıyla 1936 ve 1937 yıllarındaki TBMM açış konuşmalarındaki "Her Türk çiftçi ailesinin geçinecek ve çalışacak toprağa sahip olması behemehâl lazımdır." ve ".. memlekette topraksız çiftçi bırakmamalıdır" sözleri (s.147) bu konunun savaş öncesinde dahi güçlü bir şekilde gündemde olduğunu göstermektedir.

23. Ortakçı ailelerin ve mevsimlik işçilerin ülkenin nüfus artışına katkılarının sınırlı oluşu da ÇTK'nın amaçları arasında sayılmaktadır (s. 156).

24. Planın devletçi niteliği yabancı sermayenin özel kesim yerine devlet kanalıyla gelmesi yolundaki tercihinden de (s.210) anlaşılmaktadır. Ayrıntı için bkz. s. 212-22.

25. Bu devalüasyonla dolar karşısında TL'nin değeri 1.29 TL'den 2.80 TL'ye düşürülmüştür.

26. DP programı, "iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin" esas olduğunu vurgulayan, devlet yatırımlarını "özel girişimin ve sermayenin yapamayacağı ya da yeterli kâr edemeyeceği alanlarla" sınırlayan maddeler (s. 309) içermekteydi. CHP'nin 1947 programında ise, devletin özne olacağı alanlar arasında "kamu menfaatini" ilgilendirenlerin yanında büyük maden işletmeleri ve ağır sanayi gibi alanlar sayılırken, bunların dışındaki tüm alanlarda özel sektörün teşvikinin esas olduğu belirtilmektedir(s.338). 1940'lı yılların sonlarına yaklaşıldığında iki partinin programlarının birbirinden köklü bir biçimde farklılaşmadığı görülmektedir.

27. Buna karşın İSP'nin tekstil, kâğıt ve çimento alanlarındaki projeleri Vaner planında da yer bulabildi. Şubat 1947'de yapılan düzenleme sonrasında kurulan sendikalar ise "vesayet altında ve güdümlü" (s.257) bir gelişme gösterdi.

28. 12 Haziran 1945'de, daha sonra kurulacak Demokrat Parti'nin lider kadrosunu oluşturan dört ismin verdiği Dörtlü Takrir tek parti içinde oluşan muhalefeti ve çok partili düzene geçişi simgeleyen önemli bir belgedir (s. 292). Dörtlü Takrir, TBMM'de gerçek bir denetimin sağlanması, demokratik kurumların serbestçe doğup yaşamasına yönelik yasal düzenlemelerin yapılması ve yurttaşların siyasal hak ve özgürlüklerine duyarlılık gösterilmesi gibi talepler içermekte ve bu hâliyle CHP yönetiminde reform talebi ötesinde yeni bir parti kurulacağı iddiası taşımıyordu.

29. İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı TBMM açış konuşmasındaki "Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" sözleri (s.305) anlamlıdır.

30. 4 Aralık 1945 tarihinde Tan Matbaası'nın basılarak tahrip edilmesi olayının, kuruluş aşamasında sol aydınlarla dirsek teması içinde olan Demokrat Parti'nin bu girişimlerinin önünün kesilmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sol eğilimli hareketlerin engellenmesi CHP ve DP'nin kesin olarak uzlaştıkları konuların başında gelmektedir.

31. Bu noktada İnönü'nün "Devlet reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi (eşit) derecede vazifeli görürüm" sözleri ve yurtiçi gezilerine bir Demokrat Parti temsilcisinin kendisine eşlik

etmesi (s.324-25, 333,335) dikkat çekicidir. 1 Kasım 1946 TBMM açış konuşmasında ise "Vatandaş, Hükümetin parti hükümeti değil, Cumhuriyet Hükümeti olarak görev yapabileceğine inandıkça, yeni siyasal hayatımız temelleşecektir ve gelişecektir" sözleri ve sıklıkla dile getirdiği "idarenin tarafsızlığı" vurgusu bugün de değerini korumaktadır.

32. Hasan Âli Yücel'in yerine, Köy Enstitülüleri uygulaması başta olmak üzere eğitim konusuna çok farklı bir yaklaşım içinde olan Reşat Şemsettin Sirer'in Milli Eğitim Bakanı olarak atanması, İsmail Hakkı Tonguç'un ise bir dönem pasif bir göreve atandıktan sonra âdeta cezalandırılırcasına Resim-Elişi öğretmenliğine atanması (s. 91-92) bu yargımızı desteklemektedir.

33. "Toprak Ağası" olarak bilinen, 1948-50 döneminin Tarım Bakanı Ali Cavit Oral, ÇTK'nın TBMM görüşmeleri sırasında büyük toprak sahiplerini kollayan ve kamulaştırmayla ilgili maddeleri engelleyici bir tutum içindeydi. Buna karşın, Kasım 1961-62 döneminde, İnönü kabinesinde, 1961 Anayasası'nın 37. ve 38. maddelerinin toprak reformu ve kamulaştırmaya ilgili hükümlerini uygulamayla görevli Tarım Bakanı olarak görev yapmıştı. Bu durumun, onlu yaşlarının ortalarındaki bir genç olarak, o dönem beni bile şaşırttığını anımsıyorum. Bir süre havanda su dövüldükten sonra bu konuda kayda değer somut bir adım atılmadan ilgili Anayasa maddelerinin 1971 yılında, ara rejim döneminde önemli değişikliklere uğramış olması ve iptal edilmesi ise beni hiç şaşırtmamıştı.

34. Yerel politikalar üzerindeki ABD etkisinin ilk somut örneklerinden birini, ulaşım politikasında ağırlığın demiryollarından karayollarına geçiş oluşturdu. Ayrıntı için bkz. s.234.

35. İlginç bir Hasan Âli biyografisi için bkz. Bora (2021). İlköğretim Genel Müdürü olarak İsmail Hakkı Tonguç'un da bu konuda, özelikle fikrî temellerinin oluşmasında ve yenilikçi eğitim anlayışının gelişmesinde, önemli bir görev üstlendiğinin teslim etmek gerekir. Bu bağlamda sanayileşme hedefi doğrultusunda Rüştü Uzel'in meslekî ve teknik eğitimin geliştirilmesi konusundaki, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun ÇTK ve genel olarak tarımsal gelişme konularındaki katkıları da kayda değerdir.

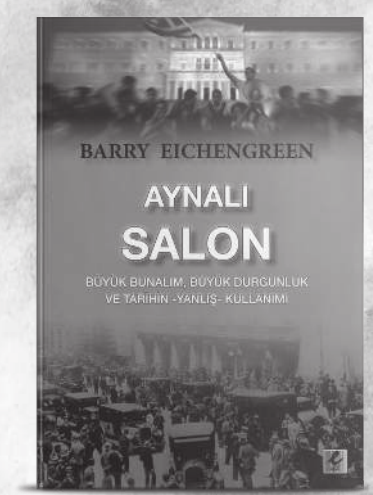
36. Bu alana damga vuran en önemli adımlardan biri hiç kuşu yok ki tercüme seferberliği kapsamında 1946 yılına kadar dünya edebiyatından 496 eserin Türkçe'ye çevrilip yayınlanması olmuştur (s. 70).

37. Mustafa Kemal'in 24 Temmuz 1924 tarihinde Muallimle Birliği Kongresi üyelerine hitabındaki, "Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister" sözleri (s.22) o erken dönemdeki bakış açısını ve kurucuların *vizyonunu* (uzak/ileri görüşlülüğünü) ortaya koyması açısından önemlidir.

38. DTFC binasının ön yüzünü hâlâ süslemeye devam eden Mustafa Kemal Atatürk'ün "Hayatta En Hakiki Mürşit (Yol Gösterici) İlimdir" sözleri kurucu babaların eğitime ve bilime bakış açısını çok net ve çarpıcı bir içimde özetliyor.

39. Yazarların," Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM'den geçiş sürecinde Milli Şef'in isteklerine siyasal süreç içinde karşı çıkabilme yolları", onun "gücünün sınırlarını gözlemek" gibi ifadeler kullanmış olmaları (s. 147) bu kaygımızı doğrular niteliktedir. Bu durum, bugünlerde muhalefet ve özelikle de iktidar cephesine yönelik "tek adamlık" tartışmalarını anımsatmakta ve iyi kötü bir demokrasi deneyiminden sonra bugün gelinen noktayı bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

40. 16 Ocak 1949 tarihinde kurulan, Şevket Günaltay değil (s.348), Şemsettin Günaltay Kabinesi'dir.

Aynalı Salon
Barry Eichengreen

Aynalı Salon, hem önemli bir ekonomi tarihi çalışması hem de aynı hatalardan bazılarına ikinci bir kez daha düşmekten nasıl kurtulduğumuza dair esaslı bir incelemedir. Sadece Büyük Bunalım tarihinden çıkarılan derslerin toplumun çağdaş ekonomik sorunlara verdiği yanıtı şekillendirmeye devam ettiğini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda Büyük Durgunluk tecrübesinin Büyük Bunalım hakkındaki düşüncelerimizi nasıl kalıcı bir biçimde değiştireceğini de gözler önüne seriyor.

İKTİSAT VE TOPLUM DERGİSİ ABONELİK

Artık abonelik işlemleri çok daha kolay!

**Tüm sayılarımıza web sitemiz üzerinden ulaşabilir;
kredi kartı ve havale/EFT yöntemiyle kolaylıkla abone olabilirsiniz.
Sayılarımızı basılı veya dijital olarak edinebilir,
kütüphanenizde arşivleyebilirsiniz.**

shop.efilyayinevi.com

	DİJİTAL	BASILI - KARGO BİZDEN	BASILI - KARGO SİZDEN	BASILI + DİJİTAL
Öğrenci	130 TL	280 TL	180 TL	360 TL
Öğretim Elemanı	200 TL	320 TL	210 TL	400 TL
Bireysel	210 TL	360 TL	250 TL	440 TL
Kurumsal	300 TL	450 TL	-	530 TL
Yurtdışı	150 ABD Doları	250 ABD Doları	-	350 ABD Doları

Kapitalizmi Kurtarmak

ROBERT B. REICH

Orta sınıf hızlı bir şekilde yok oluyor. Son seksen yılda Amerika'nın gelir ve servet dağılımının adaletsizliği en yüksek seviyeye ulaşmış durumda. Robert Reich, kapitalizme yönelik oluşan tehdidin sebebinin artık ne sosyalizm ne de faşizm olduğunu söylüyor; tehdit, modern toplumların ihtiyacı olan denge ve büyümeye yönelik güvenin sürekli olarak altının deşilmesidir.

Özgüven Tuzağı: I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Bir Buhranlı Demokrasi Tarihi

DAVID RUNCIMAN

David Runciman bu kitabı, yirmi birinci yüzyılda demokrasiye yönelik küresel beklentilerimizi bulabileceğimiz en özgün rehber olarak bizlere sunuyor.

Melissa Lane, Princeton Üniversitesi

Normalin Sonu

JAMES K. GALBRAITH

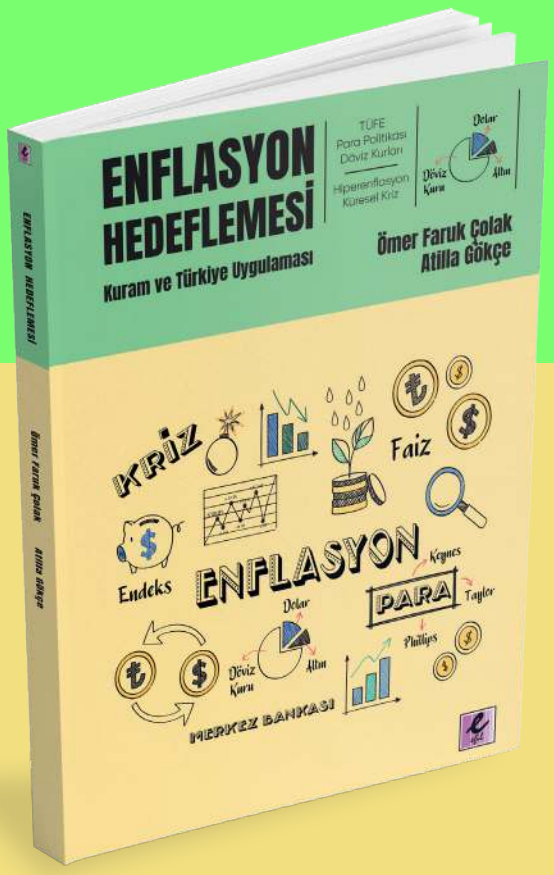
Normalin Sonu, krizi bir perspektif içine alarak, küresel iktisadi tarihi geriye doğru takip etmekte ve "normalin sonu"nu işaret eden dört etkene bakmaktadır: Kaynakların maliyetlerinin artması; artık açıklığa kavuşmuş olan, askeri kuvvetin gereksizliği; dijital devrimin işgücü tasarrufu getiren sonuçları; finans sektöründeki kanuni ve ahlaki çöküş.

Galbraith'e göre Büyük Finansal Kriz, artan dengesiz iktisadi koşulların barometresi olan ve zor zamanlarda kaliteli yaşam sağlamanın güçlüklerini gösteren bir dönüm noktası olarak görülmelidir.

YENİ

ENFLASYON HEDEFLEMESİ
Kuram ve Türkiye Uygulaması

Ömer Faruk Çolak, Atilla Gökçe

1970'lerde yaşanan krizle birlikte, ülkeler parasal sıkılaştırmaya dayalı para politikalarına (monetarizm) dönüş yaptı. Kurala dayalı para politikası uygulanmaya başladı. Bu uygulamayı para kurulu ve enflasyon hedeflemesi takip etti. Fiyat istikrarı odaklı enflasyon hedeflemesi birçok ülkede başarılı oldu.

Enflasyon hedeflemesi, Taylor Kuralı'na dayalı, hükümete belli kısıtlar koyan, merkez bankasına amaç ve araç bağımsızlığı verilmesini gerektiren bir para politikası tercihidir. Bundan dolayı da kimi zaman para otoritesi merkez bankası ile maliye politikası otoritesi hükümet arasında çatışmalara sebep olabilmektedir. Enflasyon Hedeflemesi'nde, Taylor Modeli, Türkiye ekonomisi için uygulanmıştır.

Enflasyon, enflasyon hedeflemesi ve enflasyon beklentileri geniş bir bakış açısıyla ekonometrik olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, enflasyon ölçümünden enflasyonun kuramsal çerçevesine, merkez bankası bağımsızlığından enflasyon hedeflemesine kadar enflasyona dair bilinmesi gereken tüm olgular bu kitapta yer almaktadır.

"Mükemmel ve ebedi bir para politikası paradigması olabilir mi? Parasal ekonominin içerdiği siyasi-ekonomik ilişkilerin ve bunları taşıyan kurumların sürekli değişim ve dönüşüm halinde olması bu soruya olumlu cevap vermeyi engelliyor. Bundan öncekiler gibi, enflasyon hedeflemesi de ortaya çıktığı dönemin ve ekonomilerin özgül koşulları tarafından çerçevelenmiştir ve teori-uygulama düzeyinde ciddi hata ve eksikler barındırır. Velhasıl ne evrensel, ne de mükemmeldir. Olsa olsa, belirli bir zaman aralığında dünyanın belirli bir coğrafyasında nominal çapa işlevini başarıyla üstlenmiştir. Ancak, buradan enflasyon hedeflemesinin işe yaramayacağı sonucuna varılmamalıdır. Tersine, bundan sonra geliştirilecek yeni para politikası yaklaşımı gökten zembille inmeyecek, tanım gereği enflasyon hedeflemesi üzerine inşa edilecektir."

Asaf Savaş Akat'ın Önsöz'ünden